

Издаје
Милешевски културни клуб
„СВЕТИ САВА“
Пријепоље

e-mail: zomalesic@open.telekom.rs
тел: 033/713-280

Излази сваког Савиндана

Преседник Главној
одбора Клуба
Зоран Малешкић

РЕДАКЦИЈА:

Милева Малешкић,
главна и одговорна уредница,
Милован Митровић,
Љубомир Шуљагић,
Мирјана Тешевић,
Зоран Шапоњић

ФОТОГРАФИЈЕ:

Зоран Павловић

ЛИКОВНО РЕШЕЊЕ ЗАГЛАВЉА:

Веселин Нишавић

НАСЛОВНА СТРАНА:

Зоран Малешкић
Милутин Марјановић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК:

Милутин Марјановић

ШТАМПА:

Графичар, Ужице
тел: 031/515-500

Ж. рачун Клуба 180-5121210009326-72

У ОВОМ БРОЈУ

АКТУЕЛНО

Драган Недељковић: ПОКОЉЕЊЕ ЗА ПЈЕСМУ СТВОРЕНО
Славољуб Васојевић: КУДА ИДУ СРБИ И БОШЊАЦИ

У СУСРЕТ ЈУБИЛЕЈУ МИЛЕШЕВЕ

Петар Влаховић: УЛОГА МАНАСТИРА МИЛЕШЕВЕ У
ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ
Боса Росић: ОСАМ ВЕКОВА МАНАСТИРА
МИЛЕШЕВЕ
Миле Вуловић: КУЛТУРНО ПРОСВЕТНИ ЗНАЧАЈ
МАНАСТИРА МИЛЕШЕВЕ

100 ГОДИНА ОД ОСЛОБОЂЕЊА СТАРЕ СРБИЈЕ ОД ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА

Мира Тешевић: СЕЋАЊЕ НА ДАНЕ КАДА ЈЕ
ВЕКОВНИ САН НАРОДА ОСТВАРЕН
Мирко Васиљевић: СТОГОДИШЊИЦА ПРВОГ
БАЛКАНСКОГ РАТА
Матија Бећковић: МИЛЕШЕВА
Нићифор Аничкић: ПРЕЦИМА ЗАХВАЛНОСТ,
ПОТОМЦИМА АМАНЕТ
Славољуб Васојевић: ЈЕВТО С. ВАСОЈЕВИЋ – ЈУНАК
ЈЕДНОГ ДОБА

ИСТРАЖИВАЊА

Драгиша Милосављевић: ЗАОСТАВШТИНА ПАТРИЈАРХА
ГАВРИЛА РАШКОВИЋА
Зорица Златић Ивковић: ЛЕПОТОМ ОДБРАЊЕНЕ
Салих Селимовић: ЦРКВА Св. ПЕТРА И ПАВЛА У
СЈЕНИЦИ
Зоран Морачанин: ЗЛАТИБОРСКИ ВОЈВОДА МИЈАЈЛО
ЈОВАНОВ РАДОВИЋ
Вујица Бојовић: ПРИБОЈСКА ГОЛЕША
Раденко Дивац: ПРВА ПРОСЛАВА ОСЛОБОЂЕЊА
ПРИЈЕПОЉА
Љубиша Вуковић: УЧИТЕЉ – ГРАЂАНИН ЗА ПРИМЕР
Божидар Шћепановић: МЕДРЕСА И БОГОСЛОВИЈА

РЕПОРТАЖА

Зоран Шапоњић: СВЕ ЋЕ ТО ВУЧИЈА ПОЗЛАТИТИ

ПРИКАЗИ КЊИГА

Добрило Аранитовић: СОЦИОЛОШКА ПОЕМА О НАШЕМ
ТРАДИЦИОНАЛНОМ ДРУШТВУ
Бошко Копуновић: ТАПИЈЕ СРПСКЕ ЗЕМЉЕ
Мирко Иконић: ХРОНИКА СЕЛА ДРАГЛИЦЕ
Славољуб Васојевић: ПРИКАЗ ХРОНИКЕ КЛАДНИЦЕ
Добрило Аранитовић: ЈЕДАН АУТЕНТИЧНИ ЕПСКИ ГЛАС
О ОСЛОБОЂЕЊУ РАШКЕ ОБЛАСТИ
1912. ГОДИНЕ

ПРИЧЕ САВИНДАНА

Владислав Веселиновић Тмуша: ЛУКА ПЕЈОВИЋ
Љубомир Шуљагић: ШАЈКАЧА
Ивана Ковалчик: МОЈ ГОЛУБ
Бошко Станић: ЧОВЕКОВА ДУХОВНА ПЛОДНОСТ
Милана Перошевић Мартиновић: ИЗЛЕТ

ПОКОЉЕЊЕ ЗА ПЈЕСМУ СТВОРЕНО

Да, беху људи у то доба, ни налик на садашње племе, јунаци не као Ви. Очи Балканског и великог Првог светског рата Србија је имала елиту, која је давала тон не само династији и Влади него целом народу и његовој војсци. Сви су били спремни за велика искушења, за суочавање са историјом. Смело су ишли њој у сусрет. Сазрела је свест да се треба ослободити, збацујући вишевековно ропство. Прилике су биле повољне јер су балкански православни народи схватили да морају бити јединствени пред Турском, која више није била силна као некада. Увелико су је жигосали као болесника на југоистоку. Српском народу осветљавала је пут његова интелигенција, истинска стваралачка елита, чија имена и данас зраче. То су великани који су били колико самосвесни Срби толико и надмоћни Европјаци. Јован Цвијић и Јован Жујовић, Јован Скерлић, Богдан и Павле Поповић, Јован Дучић и Алекса Шантић, Александар Белић и Николај Велимировић, Милан Ракић и Надежда Петровић - листа је дуга. Те научнике, песнике и уметнике слушали су политичари, а послушнвао их је и народ. Та истинска елита представљала је завидну духовну снагу која је оплемењивала свеколико национално биће, од темеља до врха. Елита се потврђивала спремношћу да се жртвује, да буде узор, доказујући то сопственим чином а не само причом.

На вест о рату, Јован Жујовић, каснији председник Српске Краљевске Академије, тражи униформу и распоред у ратну јединицу. Влада не прихвата Жујовићеву молбу јер је стар. Позлеђени академик предаје Српској Војсци сву своју покретну имовину. Велика сликарка Надежда Петровић одлаже своју палету и кичицу и креће са војском ка Косову као болничарка. Она ће то бити и у великом рату. Неговаће тифусаре, па ће и сама бити жртва тифуса. На ослобођеном Косову неко казује пред Војском песму: „На Гази Местану”. Песник је овде, чује се глас из мноштва. И песник који је и дипломата кренуо је са војском као анонимни обични ратник, добровољац. Доживео је славу да његови стихови посвете ослобођење Косова.

То је, истинска елита, она какве данас нема. Зато је криза елите изазвала кризу нације.

Престолонаследник Александар, који командује Првом армијом, уз будућег војводу Петра Бојовића, иако болестан са високом температуром, улази у Куманово затим у Скопље и Приштину. Јер Куманово је враћање дуга за Косово, а Скопље је једна од престоница Цара Душана Силног. Болест не сме и не може да заустави Карађорђевића који мора да се суочи са историјским светим чином са испуњењем великог Завета. Историји се приступа као Светињи. Српски ратници се представљају као Божији Свети Ратници. Они носе у души узвишене вредности, они ослобађају Студеницу и Милешево, Ђурђево Ступове и Сопођане, Петрову Цркву и Грачаницу, Прилеп Краљевића Марка и Призрен са Богородицом Љевишком, Пећ са Патријаршијом и Високе Дечане. Те велике Светиње ослобађају Свети Ратници. Они се тако понашају, а то им сугерирају они што их у битке предводе.

Ослободиоци не треба да се понашају осветнички. Пред кретање на југ, Престолонаследник Александар обавезује војску да буде верна Светим заветима: „Јунаци, дошао је тренутак да ми наставимо и довршимо Велико и Свето дело ослобођења и уједињења Српства, које је започео мој прадед, неумрли Карађорђе, са нашим прадедовима, а које је прихватио и продужио Кнез Милош Велики а потом Краљ Милан са вашим очевима. Нама, њиховим потомцима, припала је част и срећа да започето свето дело до краја изведемо под заповедништвом нашег врховног команданта, Његовог Величанства Краља Петра Првог. Према побеђеном непријатељу, и непријатељу који се преда, будите човечни и милостиви, јер он тада престаје да буде непријатељ него остаје само човек, а према човеку треба бити човечан. Куће, имања, част и образ побеђеног непријатеља и његове породице штедите и штитите као и куће, имање и част сопственога народа, јер то не захтева само човечност и наша Православна вера, него и то доликује јунацима.”

Било је то доба кад су Срби и њихови водећи људи били посвећени врлини.

Кад је Српска војска кренула ка мору, преко Албаније, услови су били сурови, снабдевање слабо, војници често гладни, слабо одевени и без обуће, а упозорени су да буду на висини у суочавању са тешкоћама, да буду задовољни и половином следовања хране. Наређено је да: „Ниједан војник не сме становницима ништа дирати, па ма каква оскудица била.”

Има безброј примера високог морала Српског војника, тј. Српског народа, који је стекао углед у свету не само код добронамерних пријатеља него и код истинољубивих противника. Неки хроничари наводе мишљења бугарских војника, који су одбијали да ратују са људима, тј. Србима, са којима су се заједнички борили против Турака.

Победе у оба Балканска рата постигао је Српски војник, Српски сељак. Командни кадар био је на висини, често се примерно жртвовао, чиме је служио као узор обичним војницима; тог јединства, тог узвишеног морала, на жалост није било у Југословенској војсци народа и народности. Тешко је отети се утиску да се Србија није снашла у великој Југославији, у којој је свако вукао на своју страну, што је довело до катастрофалног распада. Неодољив је утисак да су Срби, благо речено, били наивни кад су се жртвовали за своју сабраћу која су то злоупотребила. Југославија, и прва и друга, показала се као утопија, и кобна заблуда. Нажалост!

Сад се поставља питање: Којим путем кренути даље? Како васпоставити јединство распамећеног Српског народа угроженог са свих страна, а изнутра поткопаног од домаћег зла. Како се изборити за јединство, спасоносно али тешко доступно, јер - како рече Лаза Костић: „Најцрњи враг је Србин себи сам”, и „Србин је Србину Јуда” каже други песник.

Ваља учити како од пријатеља тако и од противника. Један од узора су толико разнородни Швајцарци, пример како се усклађују супротности, а разлике се преображавају у преимућство, у богатство. Како досегнути идеал, исказан најсажетије и најја-

* - Редовни је члан Европске академије за науку, уметност и књижевност са седиштем у Паризу

На литургији у манастиру Милешеви

сније у једној јединој реченици која осветљава пут Швајцарцима: „Где јединство влада - ту станује Бог”.

Не заборављам ни једну опомену Лава Толстоја из „Писма Српкињи”, младој сестри Растка и Надежде, Анђи Петровић: „Није битан политички положај Србије. Најважније, и спасоносно, јесте религиозно стање Српског народа”, то јест - висина јединства, степен слоге и солидарности, самосвест и чудотворна свемоћ Љубави, која све превасходи. Наши преци су те врлине неговали, а ми их занемарили и изгубили. Зато је над нама небо затворено и не прима нам плача ни молитве. Како се спасти, како пронаћи заједнички језик, како се одупрети злим дусима мржње и неслоге, како проћи кроз искушења катарсе и васпоставити равнотежу? Стари је то проблем. Његош се с њим рвао у „Горском вијенцу”, спеву чија је тема истрага потурица. Како да се избегне свирепа истрага, а да се досегне спасоносни заједнички језик, да нас оплемени дух јединства, који тријумфује над нечистим силама раздора. Том духу служили су Свети Ратници и њихове вође. У свим прогласима и Краља и Престолонаследника, као и

најумнијих Срба, нема искључивости ни мржње, а има изобиље братске љубави, према Србима сва три закона, посебно према муслиманима. То је важно рећи овде, у Пријепољу, и у Милешеви, задужбини краља Владислава, у којој је почивао Свети Сава Немањић. Ја сам пре неколико година ту, на једној свечаности, пред преосвећеним владиком милешевским, поставио питање свештенству: зашто под окриље Белог анђела нису довели и своје суседе, своју браћу муслиманске вере? Јер Владислав је био краљ и њихових предака, као што је и Сава Немањић био и њихов духовни отац. Потоње разлике, настале у бурној и често злосрећној историји, не треба да нас збуњују. Оне су богатство за људе и народе који имају слуха за склад, за величанствену хармонију, за тај узвишени подвиг садржан у спасоносном геслу, у закону којем се мудри људи и народи покоравају: „Где јединство влада - ту станује Бог”, а Бог је један, не заборавимо то, драга моја браћо и миле сестре. Зато: Горе главе! Ви зацело носите у себи тог Бога, Бога правде којем се побожно молимо, Бога љубави, коме свим срцем служимо и Бога јединства, коме

се смерно клањамо. Надахнути светлим примерима из наше, поукама пуне повести, међу којима су ослободиоци Старе Србије, Косова и Метохије частан и окрепљујући наук, дужни смо да на тим ваљаним темељима градимо нове идеале за нове нараштаје. Држава Србија није се сетила да укаже дужну пажњу ослободиоцима старе Србије, Метохије и Косова. Сетио се наш брат Нићифор Аничичић, вазда веран свом завичају. Он несобично и великодушно помаже културне установе широм сад разједињеног Српства. Где држава затаји, брат Нићифор прискаче у помоћ, најчешће по библијском налогу: да не зна десница шта чини левица. И обрнуто. Тако се он уписује златним словима у друштво добротвора, у братство задужбинара, којима обилује Српство од немањићке епохе до наших дана.

Хвала тим новим неимарима српске културе, међу којима часно и светло, сасвим изузетно место има наш брат Нићифор Аничичић, у чијем завичају обележавамо стогодишњицу ослобођења ове свете земље.

На многаја љета – живели, срећни, здрави и бодри били!

КУДА ИДУ СРБИ И БОШЊАЦИ

„Кад са мном говориш, како мој брат Бошњак, ја сам твој брат, твој пријатељ; али кад говориш са Турчин, како азијатин, како непријатељ нашег племена и имена, мени је то противно...”

Његош

Друга је историја раздавајања Срба на Балкану, на Србе православне вере и Србе који су примили ислам. Задњу кулминацију мржње и несреће, због верских и других подела, имали смо у Босни при самом крају XX века.

Срби који су примили ислам, све више су желели да се приближе турском начину живота, а православни су истрајавали у својој хришћанској вери. Вере и историјске околности су их удаљавали. Јаз је постајао све дубљи, међусобна мржња је расла подстицана са обе стране. У ратовима су се продубљивали неспоразуми и тешко су опстајала пријатељства којих је у миру било. Лако је из двадесет и првог века рећи да је требало да буде више толеранције и разумевања. У конкретним околностима то је зависило од мноштва фактора. Ко зна ко би од нас одолео искушењу да му живот, породице и иметак, зависе од преласка у другу веру?

Они који су примали ислам морали су да се доказују у новој вери. Потичући од елите и живећи у сенци власти које су се докопали, нови „Турци” су са висине и са презиром гледали на неписмену и заосталу рају која се измакла у брда. Они који су остали у православљу нису имали разумевања за промену вере, што је додатно доводило до отуђења. Било је у тим односима чудне мешавине добра и зла, љубави и пријатељства, разумевања и толеранције, с једне стране и напада мржње, освете, разочараности која се пела на највеће нељудске висине испољавања, до сече глава и набијања на коље, преко убиства деце у колевци. У ратовима су углавном били на супротним странама. Увек је неко на „Турке” рачунао као на природне савезнике против Срба.

Пропашћу социјализма завршило се доба толеранције и суживота не само Срба и Бошњака и све је одмах пошло по старом и некадашњем. Међусобно затирања смо поново довели до самих врхунаца бестијалности и примитивизма у ратовима по Босни и другде крајем XX века.

Кажу да је у деветнаестом веку на глобалном плану долазило до сукоба колонијалних сила, у двадесетом су

ратови вођани на релацији идеологија, а да ће у двадесет и првом веку доћи до сукоба цивилизација, при чему се најпре очекује обрачун између хришћанства и ислама. Надамо се да ћемо превазићи неспоразуме, да ће разум, толеранција и међусобно уважавање превагнути, и да ћемо избећи да на овој земљи не почне још један светски сукоб.

Уочи Првог балканског рата „Турци” из Рашке области су се својски борили за очување Османског царства чинећи притом бројне злочине. Када су дошли српски пукови и ослободили Рашку област од Турака, чували су од злочина и пљачке „Турке” више и боље од Срба. То је била високоморална војна операција, непоновљива у ранијим и каснијим ратовима. Притом не треба заборавити да су у Другом балканском рату и Првом светском рату, многи „Турци” били мобилисани и борили се ревносно на српској страни. Више њих је погинуло у одбрани Београда, на Брегалници и другим бојиштима. Срби су очекивали да ће се са ослобођењем од Турака они који су примили ислам врагити старој вери. То се није догодило и данас нема никаквих изгледа да се тако нешто догоди. После Првог светског рата у тек створеној краљевини, мирно се живело. „Турци” су се изјашњавају као Срби муслиманске вере. Краљ им рече: „Брат је мио које вере био”. Тако се и поступало. Али чим се поново зарати четрдесет прве, муслимани Рашке области у огромној већини решише да држе страну фашиста и поробљивача, а против Срба. У мају четрдесет прве, „Турци” из Рашке области пожуреше у Загреб да се усреће и стану на праву страну. Када су већ они у Босни постали усташко цвијеће, не желе ни ови наши да буду коров. Али и тада се показало још једнапут, да смо ми мали са својим мржањама и раздорима. Још се она делегација није ни вратила из Загреба да донесе радостно извешће, кад између Немаца и Талијана би нова погодба око поделе окупираних територија. Скоро цела Рашка област је припала Талијанима. Немци и усташе се повукоше. Почеше несрећне деобе на све стране и у сваком погледу – по етничким, верским и идеолошким шаво-

вима. Једни би да се врати „пусто турско”, други су за краља и отаџбину, трећи за комунизам, а било је и оних који су прижељкивали да овде завладају Немци, да се једном уведе ред међу балканским „крадљивцима оваца”, што би рекао Бизмарк.

У време социјализма, комунистичка идеја је покушала да измири супротности и у томе су имали успеха више него у било ком другом историјском периоду. Дух новог времена и другачијих размишљања се осећао у школама и фабрикама, у разним установама, по селима и у градовима. У истим погонима су радили млади људи свих вероисповести, ручали у истој манзи, облачили једнообразну радну одећу и дружили се на заједничким игранкама, а у школама учили из истих уџбеника, заобилазили осетљиве теме и сви тежили ка једном циљу: равноправности, толеранцији, братству и јединству, одвајању религије од школа. Крајем осамдесетих, а нарочито почетком деведесетих исмејано је братство и јединство, дошло је до поларизације на националној основи, призивани су из прошлости мрачни духови раздора. Када је Хомеини победио Запад, освануше на зидовима муслиманских кућа његови препознатљиви постери. Када је Касијус Клеј прешао у Мухамада Алија, његове фотографије су истицане на прочељима муслиманских кућа. А тек кад се Алија с *Декларацијом* појавио, сви су листом кренули за њим као да је сам Алах с неба сишао.

У српске домове се нагло вратише Немањини и Свети Сава, Карађорђе и Краљ Петар, војводе из Балканских ратова, војводе из Другог светског рата, а понегде и Дража Михаиловић.

Бошњаци су кренули путем своје идентификације као народа у верском, историјском и културном погледу. У жељи да се што више разликују од Срба, има претеривања, зклањања иза лажних вредности, има много одступања од истине. Србима смета што се у том процесу игноришу од појединих Бошњака српски корени и сличности са Србима.

Да ли *Исламска декларације* Алије Изетбеговића води помирењу, добросуседству и толеранцији између Срба

и Бошњака у Региону? Наравно да не води. Да ли их изводи на европски пут уређеног и демократског друштва или их враћа у прошлост и нуди пут у Иран, Саудијску Арабију или Турску пре Ататурка?

Декларација је програм исламизације муслимана. Изетбеговић је идеолог панисламизма. *Исламска декларација* даје општа гледишта на односе ислама и политике, покушавајући да мири западни тип напредка и исламску традицију. За разлику од савремених друштава у западној Европи, где је јасно извршено разграничење између државних и верских институција, *Исламска декларација* не види могућност раздвајања државних и верских институција. Као супротност модерном поретку државе он нуди „исламски поредак“; „исламско друштво“ и „исламски систем“. „Нема мира ни коегзистенције између исламске вјере и неисламских институција – каже Изетбеговић.“ Пут до исламског поретка води преко исламског препорода: „исламски препород не може започети без вјерске, али се не може успјешно наставити и довршити без политичке револуције.“ Ислам садржи тежњу за уједињењем свих Муслимана у јединствену заједницу - вјерску, културну и политичку.“ У данашњим приликама ова тежња значи борбу за стварање велике исламске федерације од Марока до Индонезије, од тропске Африке до централне Азије.“

Обелодањивање ових идеја и избор Алије Изетбеговића за главног представника Бошњака у вишенационалној држави као што је БиХ, изазвале су страхове немуслимана, који су на *Декларацију* гледали као на политички програм који жели да створи исламска земља. У замишљеној исламској држави има места само за једну „чисту“ исламску веру, а друге две (православље и католичанство) су само „неисламске мањине“. Могу ли се Срби у Региону сагласити са овим и оваквим идејама? Наравно да не могу. У Републици Српској сматрају да је ова књига „антисрпска идеологија мржње и рата“. У суштини, ради се о теократском пројекту који се базира на шеријатском праву. Он није фундаменталистички радикалан у својој реторици, нити догматски ортодоксан као вехабијски покрет, али је јасно да је политички утопијски програм.

Године 1989. Изетбеговић оснива Странку демократске акције, националну политичку странку Бошњака. Политички програм СДА је била унитарна „јединствена“ Босна и Херцеговина. Ту политику су Срби и Хрвати доживели као покушај муслиманске

доминације. Српско становништво је страховало од могућег обнављања трагичних догађаја из прошлости. Срби немају ништа против оног дела програма СДА у којима се тражи да се у БиХ организује снажно грађанско друштво, да се заштите традиционалне вредности и породица као темељ здравог друштва; да се заштите национални интереси, верска права и слободе, изгради поверења међу народима и грађанима уз објективно утврђивање истине у протеклом рату, да се БиХ успостави као функционална држава, али су против афирмација бојанског идентитета као заједничког идентитета свих грађана Босне и Херцеговине без обзира на њихову етничку припадност, јер се ту иза лепе и неодређене формулације крију ставови изнети у *Декларацији*.

Данас има озбиљних интелектуалаца међу Бошњацима који тврде да је Србима било добро у Османској царевини и озбиљно се залажу да се у неком виду обнови ондашњи живот у Рашкој области и Босни. Засад. Наравно да се то Србима не може допасти и да такви ставови Бошњака воде у поновни сукоб. Екстремисти на обема странама су већ створили довољно мржње, да рат може да почне сутра. Треба да погледате понашање на стадионима у Новом Пазару, Београду или Сарајеву, да прочитате ревију *Санџак* или да одгледате филм о братској помоћи коју је Шабан Полужа указао Аћиф-ефендији у борби против Срба у Другом светском рату. То није пут који води ка добру и бољем животу Срба и Бошњака.

После сто година од ослобођења од Турака у Рашкој области нема кадија, акинџија, муфтија, заптија, ага и бегова, али има заклањања иза демократије, евроатланских интеграција и привидног прихватања западних вредности. Иза те завесе се сања обнављање некадашња царевине на челу са муфтијама Зукорлићем и Церићем или мојим професором логике, Мухамедом Филиповићем. Лепо је бити бег, ага, ефендија, а мало је теже бити раја. Срби не би да буду поново раја. Зашто поменути и њихови следбеници мисле да Србе не треба питати за сагласност? Да ли се то срећно друштво у коме ће муслимани бити грађани првог реда, а сви други њихови поданици, може основати без рата или опет рачунају на подршку САД и Немачке, доларе са Блиског Истока и на оне главосече од Марока и Босне до Индонезије? Тај коктел се неће поново правити.

Аћиф-ефендија је био угледан човек пре рата. За време рат организовао је Пазарце да се бране од четника. У

помоћ је позвао Арбанасе са идејом да Нови Пазар уђе у границе Велике Албаније. Ставио се на страну Немаца, кренуо на српска насеља и почио бројне злочине. Стрелан је 1945. г. као сарадник Немаца и злочинац одговоран за погибију више хиљада Срба у Рашкој области. Е, тог и таквог ефендију, хоће да истакну неки данашњи Бошњаци за узор младим генерацијама и да му подигну споменик. Особе које су чиниле ратне злочине не заслужују споменике, нигде, ни међу Србима ни међу Бошњацима. Непријатне и тамне делове историје не треба оживљавати. *Waffen SS Hanzar* и *Waffen SS Skenderbeg* су починиле бројне злочине против српског становништва. У регрутацији за наведене фашистичке јединице, велику улогу је одиграо Аћиф Хаџиахметовић Бљута. То што је он био пре рат посланик у скупштини Србије не оправдава оно што је чинио касније. И Черчил је 1937. године писао о Хитлеру да је то један диван, племанит, културан и толерантан човек. Сви знамо шта је касније било. Аћиф је у том јату са Павелићем, Хитлером и сличнима. Није добро таквога данас смештати међу знамените Бошњаке.

Бивши посланик у српском парламенту, и актуелни министар, би да се некако приближе Аћиф-ефендији, да наставе његову политику, да га уврсте међу знамените Бошњаке и истакну као узор младима. Они су пре великани зла, него добра. Не би ваљало да слаavimo и уздигемо зло. То не може бити пут помирења, разумевања и толеранције. То је онај други пут који добру не води. То је распиривање националне и верске мржње. „Бошњачко национално веће је постављањем табле Аћифу-ефендији завршило своју мисију“ - каже Џуцевић. Нема ту никакве мисије. То је враћање у ружну прошлост. Џуцевића би да поднесе пријаву за „распиривање националне, расне и верске мржње“. То ми личи на ону фарсу да Хрвати подносе тужбу против Срба за геноцид. То није само дрскост, то је безобразлук. Ово је ипак Србија, XXI век је у току, а он мисли да смо још увек у шеснаестом. А и да се некако вратимо у тај век открило би се да смо из исте, српске куће.

Историчар др Рецеп Шкријел каже да је жеља Бошњака да се обележе великани. „Бошњаци у Санџаку су поносни на своје албанско прекло“, казао је Шкријел додавши да бошњачки народ то не крије и да с поносом истиче да „део те компоненте поседује и Аћиф-ефендија као неприкосновени лидер Бошњака“.

Проблематично је то да откривању споменика једном квислингу присуствују три данашња државна службеника Србија – министар, посланик и градоначелник. То што данас покушавају Зукорлић, Џуцевић, Угљанин и слични не води помирењу и приближавању са Србима, већ обнављање тамног дела заједничке историје, када су Османлије били господари, страх и трепет за рају, када су имали своје вакуфе, агалукe и беглуке, своје санцаке и вакуфе подигнуте на зидинама порушених српских цркава и средњовековних градова. Ко то распирује националну, расну и верску мржњу? Како се зове то што раде поменути? Држава и европски оријентисани Бошњаци морају да регују. Именовани су кренули погрешним путем, у супротном смеру од кретања историје. То може да буде опасно, а сигурно води у сукобе, сличне онима који нам ништа добро нису донели у недавној историји. О каквих то сто година ропства непрекидно причају Џуцевић и Зукорлић? Не могу да верујем да имају у виду ослобођење Рашке области од Турака пре сто година?! Кога су то тада ослобађали Срби и да ли знају за коректно понашање према свима које су тада ослободили, сматрајући тадашње „Турке”, данашње Бошњаке, својом браћом који су стицајем историјских околности примили ислам и којима су од срца понудили заједнички живот у ослобођеној Србији. Шта је следеће и куда то иду поменути и воде један број Бошњака?

Сигуран сам да ће се Србија лако обрачунати са својим екстремистима који својим поступцима вређају Бошњаке, али нисам сигуран да ће Пазарци лако изаћи на крај са својима. Тамо је то дубље и жешће, личи на оно што се догодило на Космету. Верска индоктринација раздвајања је тамо врло јака.

Појавише се однекуд вехабије. До несрећног рата нисмо ни знали да постоје на свету. Алија их довео, да предводе Алахове ратника у стварању исламске Босне, дао им држављанство, пожелио их, окућио. Аналитичар Гордон Бардош у тексту за лист *Церусалем њосџ* наводи: „Од Скопља до Сарајева и Новог Пазара, исламисти и вехабије покушавају да преузму цамије и изграде своју мрежу скоро 'вантериторијалних села', у којима влада шеријатски закон”. Бардош каже да корени исламистичко - вехабијске претње у југоисточној Европи датирају из времена балканских сукоба из деведесетих (XX века), када је Алија Изетбеговић позвао милитанте са Блиског истока и из централне Азије да се укључе у његове ратне напоре. „У ав-

густу 1993. године Изетбеговић је основао јединицу *Кайибатџи ел муџахид*, што је био његов лични 'батаљон светих ратника' из Ал Каиде”. Бардош даље пише да је БиХ, једина држава у Европи у којој симпатизери, сурогати и сарадници радикалног ислама имају места у највишим нивоима власти. Исламисти и вехабије са Балкана, наглашава се у тексту, представљају не само међународну претњу него врше и веома негативан утицај на напоре да се стабилизују међуетнички и међуверски односи у Региону.

У међувремену се појавио Зукорлић, мисли да је дошло његово време, и кренуо путем из деведесетих, када се цивилизовани свет згражавао над оним што се дешавало код нас и у рату између неких афричких племена. Нису веровали да таква дивљаштва могу да се почине и у савременој Европи. То да су таква зверства чинили само Срби, последица је моћне пропаганде Великог Брата. Зверства су чинили сви. Резултат је поразан за све. Словенија се на време извукла из балканске кошмара. Хрватска је најзад успела да протера Србе из Хрватске. Стари усташки сан је остварен. Србија није успела да сачува Југославију, ни у целини ни у деловима, нити да сви Срби живе у једној држави, у Југославији. Бошњаци нису успели да створе исламску државу без Срба и Хрватата по рецепту Алијине *Декларације*. Делимично је успео пројекат Велике Албаније и на добром су путу да заузму делове Србије и пријатељских држава - Македоније и Црне Горе. Албанским примером и праксом се заносе Зукорлић и следбеници. Чуди понашање појединих Бошњака пред изборе. Џуцевићу се чини да Зукорлић осваја бирачко тело и просто му је криво што се нашао на супротној страни. Време је да се врати тамо где душом припада. Муфтија се много надао, а кад је пропао на изборима, нагло је заћутао. Не верујем да смишља неко добро. Бошњаци су схватили да он није демократа који се бори за њихова права у Србији. Свакако радује што су Бошњаци на задњим изборима окренули леђа Зукорлићевом узлету и тако га спустили на земљу. Муфтија „игра” на подели. Користећи право на мањинску самоуправу, Зукорлић тражи федерализацију Србије. Он за то има и присталице. Припреме се врше, чека се тренутак. Подржавају га они младићи што су спалили српску заставу, каменили аутобус, публика која на утакмици Србија – Турска, листом навија за Турску. Биће још инцидента помоћу којих ће „угроженост Бошњака” извести на међународну сцену, где

очекују сигурну подршку Немачке и САД, па им неће бити довољан ни „најшири степен аутономије”. Успех је загарантован, јер је пут трасирани и дао је конкретне резултате - Косово, „независна држава”. Наравно, ако су нека права Бошњака у Рашкој области или Србији угрожена, то треба исправити. Не бих се сложио са мишљењима да муфтија нема подршку и да су његов пројекат и намере осуђене на неуспех. Зукорлић иде утаганим косовским путем и зна шта треба да буде следећи потез. Поставља се питање, јесмо ли ми извукли довољно поуке из косовског случаја. Велики идеолог је баш уобразио да је величина. Требају му велике паре да буде ефендија-човек са црним ципом, дворцем на Немањиним имању и четири жене. Многи се питају шта хоће тај муфтија? Муфтија хоће од Рашке области да створи свој муфтијат, или најмање санцак нашег заједничког претка Исхак бег Исхак-вића из 15. века. Његове идеје воде у сукоб. Које то треба осим муфтији и једном делу Бошњака, његових следбеника. И докле ти ратови до „истраге наше ја ли њине”? Да ли би то могло мало другачије да се окрене. Чуди ме да приличан број Бошњака следе муфтију на путу за Блиски Исток и у средњи век. Добро је да их има доста који су окренути Европи и цивилизованом свету. Зашто се муфтија жежи од речи покрштавање. Вера је интима сваког човека. Нека муфтија верује у шта хоће, то је његова ствар, али немој овај народ да заглупљује, иритира, на погрешан пут и у несрећу води. Када људи слободно могу да пређу из хришћанства у ислам, зашто не би могло да буде и обрнуто. Ако неко хоће да се покрсти, нека се покрсти, то је његова ствар, не може само Клеј да пређе у Мухамеда. Муфтија је кренуо на пут сукоба и искључивости. Срби имају лоше искуство са муфтијама, кадијама, заптијама и не би то више да понављају. Немам ништа против ислама и схватам га као личну ствар сваког појединца, али се питам где ћемо стићи ако кренемо путем који заговарају Зукорлић, Церић, Силајџић и слични? Њихове тежње су јасне; по косовском сценарију, постепено од Рашке области створити исламску државицу Санцак, припојити је унитарној Босни у којој се Срби неће ни за шта питати. Рачунају да ће до тада и Турска скренути са Атагурковог пута. Они желе да створе некадашњу турску Босну, босански исламски дух и живот пун бегова, ага, муфтија и севдалинки. Узори би им били Саудијска Арабија, Иран или макар Турска. Може ли се то допастити Србима, Хрватима, Европљанима?

Не може! Од свега овог Србима се једино свиђају севдалинке. Куда то води? У неки будући рат на чијем ће челу марширати Зукорлић са својим универзитетом. Не знам само ко ће бити са друге стране. И, наравно, све време има да се труби о угрожености Бошњака, неслободи и људским правима. Прошло је на Космету, зашто не би и овде. То све треба урадити док су САД господари света и док деле „правду” на Балкану. Треба завршити посао пре него што се одвоји Тексас.

Интересантне ствари прича овај Зукорлић. Значи Бошњаци су Илири. Исто то за себе тврде и Албанци. По томе Албанци и Бошњаци су из једног корена настали. То је лако доказати сличношћу албанског и бошњачког језика. Срби су на Балкан дошли са севера, „потомци Илира” имају историјско право да их протерају са „своје” земље. Веома напредна идеја и чврсто утемељена на чињеницама. Верујем да ће САД одмах дозволити Индијанцима да протерају све оне који су им земљу узурпирани. Шта ће да ради муфтија са оним Бошњацима који тачно знају да су пореклом Срби? А таквих је већина. Вероватно ће да им избрише меморију и поништи чињенице. Муфтија сања о обнављању „пустог турског” у коме ће њему припасти макар једна санџак, ако не и цијела Босна. Најгоре је што он то озбиљно мисли! Докле ће ова држава да толерише такво непријатељско деловање? Да ли су грађани Србије свесни куда то води? У средњи век, да. У Европу и према цивилизованом, слободном и демократском животу и свету, сигурно не.

Зукорлићу оснива Академију. Коначно ће једна тако значајна установа да раскринка лажи о томе да су Бошњаци наводно постали од Срба који су примили ислам. Доста је с тим, сад ће њихови „академици” да објасне да су Бошњаци уствари настали од Илира. Они ће показати да је лаж да су Бошњаци у Добровољачкој улици побили регруте ЈНА, српску децу, и да је чак у томе учествовао истакнути „академик” Ејуп Ганић. Доказаће да је лаж да су Бошњаци у Тузланској колони мучки побили регруте ЈНА. Крајње је време да Академија помогне да Бошњаци окрену леђа Европи, и да се усмере према братским народима Ирана, Сомалије, и Саудијске Арабије.

Да ли стварно мислите да је Хашки суд независан суд и да ради без притисака? Ако је тако као што неки кажу, зашто су ослобођени кривице злочинци – Насер Орић и Рамуш Харадинај? Зашто се упорно одваја Сребреница од осталих догађаја у грађанском рату у Југославији? Да ли је убијање и протеривање становништва извршено само у Сребреници? Постоји ли у Босни иједно место у ком су убијани и протеривани Срби? Када ће се вратити протерани Срби у Хрватску и на Космет? Зашто су Европа и САД равнодушни према страдању и протеривању Срба? Да ли се сећате како је започео рат у БиХ и са каквим циљевима? Јесте ли читали *Исламску декларацију* Алије Изетбеговића и знате ли какво и које је место у *Декларацији* намењено Србима? Да ли стварно мислите да се све ово о чему причамо, одвија без осмишљеног плана и без некога који иза сцене, а понекад и јавно, вуче концеве паучине у коју смо се сви запетљали. Не бојим се ја тога што је Србија званично осудила злочин у Сребреници. И данас као и онда, плашим се политичке злоупотребе те Декларације. Муслимански екстремисти су се променили после Декларације. Постали су још гори. Декларација се користи као аргумент за укидање Републике Српске, „као геноцидне творевине”. Ако је Република Српска „геноцидна творевина”, шта је онда Хрватска? Сребреница је само још једна камен који треба додати мозаику искривљивања слике о догађајима у грађанском и верском рату у Југославији. Историја о тим догађајима се слаже, а Резолуција о Сребреници, неће бити чин помирења, као што се заговара, већ „аргумент” за спотицање и сатанизовање Срба у будућности. Оно што се догодило у Сребреници је тежак злочин, који није требало да се догоди, за сваку је осуду и не служи на част српском народу, али се догодило и много злочина према Србима. Декларација помаже да се ти злочини према Србима забораве. Тако се ствара нереална слика која је клица будућих неспоразума и сукоба, а никако чин помирења. До помирења тим путем се неће стићи. Једино истина, недвосмислена истина, довешће до праштања и помирења. Засад се крећемо у погрешном правцу.

Сто година Турска неће да призна геноцид над Јерменима, Хрватска неће да призна несумњив геноцид над Србима у Другом светском рату. Ради се о огромном броју побијених људи, жена и деце. Хрватска је отишла и даље, тужи Србију за геноцид над Хрватима 90-их године. Гротескно и страшно! Нема признања, јер су Турска и Хрватска „савезници” Господара света. Ту онда важи посебан третман. Од Срба се тражи да признају „геноцид” у Сребреници. Притом не дају да се утврде чињенице. Неко излицитира 8.000 жртава и то се у даљој расправи користи као непобитно. Ако тражите да независна комисија састављена од

Срба и Бошњака утврди шта се стварно догодило, да се установе чињенице, па да се донесе реалан суд – кажу да то не долази у обзир, вређају се жртве. То је оно „намерно непознавање чињеница”. Толико пута је прошло, што не би и сада. Води ли то помирењу и добросуседским односима Срба и Бошњака? Наравно, да не води. Али то је захтев Великог Брата и врши се насиље над истином. По нечијем налогу се не утврђују чињенице до краја и Сребреница се проглашава јединственим местом геноцида, заборављају се сви остали злочини који су се догодили према Србима у грађанском рату у растуруној и несрећној Југославији. После проглашења „геноцида” у Сребреници, Срби су једини кривци за све што се догодило у Региону. Интересантно би било послати на оне адресе које су толико инсистирале да Србија „осуди геноцид у Сребреници”, да осуде геноцид који су Хрвати и Турци починили. Убеђени смо да бисмо добили интересантне одговоре, односно неодговоре. Вероватно би међународна заједница казалa да је то нешто друго, да се не може поредити осам хиљада жртава са седамсто хиљада или милион и по, да треба да се окренемо будућности и не враћамо у прошлост, да су у Јасновцу побијени Срби, а у Сребреници Бошњаци и да то није исто. Бојим се лицемерја и двоструких аршина. Нечасно и скривено стоји иза наводно часних радњи и инсистирања. Дајте да истерамо истину на чистину, ако је то могуће, а јесте, истину о једном, другом и сваком злочину који се догодио у тешком грађанском рату пунном невиних жртава на све три стране. Ограничена свест и слепа мржња су производ нечијег и некаквог деловања, ако то деловање по буцањима, по нашим домовима, на улицама и на стадионима не сузбијемо на време, опет ће нам се догодити грађански рат. Крајње је време да Бошњачки лидери у БиХ, престану да се заклањају иза лажне слике који су заједно са Западом створили о себи, у њу временом поверовали и упорно је намећу и Србима као необориву истину. Сазрело је време да и Бошњаци понесу део одговорности и кривице за грађански рат у БиХ? Зашто су желели рат? Шта су то желели да остваре у БиХ без Срба? Ко је довео главосече и фанатике из неких мрачних кутова света да шенлуче по Босни и са којим циљем? Од међународне заједнице, од Запада, се не може очекивати да осуде сами себе. Великима не пада на памет да признају своје грешке и злочине. Они су основали Хашки суд да докажу да су били у праву и да никаве злочине нису починили.

Па не мислите ваљда да ће судије кренути да доказују да је Немачка крива за растурање Југославије. Чињенице су ту сметња, али су они довољно лукави, искусни и испраксирани, да нађу „аргументе”, који ће те чињенице да учине неважним. То је вештина која се негује деценијама, ако не и вековима. Када је Милошевић својевремено питао државног секретара Кристофера шта би требало да остатак Југославије уради да би престала америчка непријатељства према њој, он је одговорио: Ништа! У том „Ништа” садржано је све. И то како треба да се понашају банана државице, како новинари, како судије, како дипломате, председници држава и они који намеравају да то постану, невладине организације и хуманитарна друштва, сви који су под сенком моћи САД и у власти њеног новца. У сваком свом поступку они треба да се питају шта ће на то рећи Господар, да ли се то уклапа у њихове интересе, да није којим случајем противно тим интересима. САД нас тера да се заволимо на силу, да прихватимо и очигледну лаж и подвалу као нешто нормално. Нема слоге у породици без реално и јасно рашчишћених односа. Љубав и поштовање никако не иду заједно с насиљем и малтретирањем.

У Хагу нема правде за Србе. Таман посла, па то би значило да је ово мало Срба у праву, а да су кривци САД, Немачка и њихови штићеници – Туђман, Изетбеговић, Чеку, Тачи и слични. А како ми да их доведемо познанију права и „ко ће их научити памети” – што би рекао Чомски. Шта мислите зашто у Хагу не доказује своју невиност Ејуп Ганић, онај шиптарско-хрватски генерал Чеку, Тачи и други? Мислите ли да ће се Хашки суд бавити реално Маркалама, Рачком и сличним подвалама? Јок брате, њет, ноу! Шта мислите шта ће бити са Жутом кућом и оним злочинима и са осумњиченим Тачијем? Ништа, братац! На челу истражног тима се вероватно „случајно” нашао амерички тужитељ. Од њега они званично ништа не траже, као својевремено Кристофер од Милошевића, али он тачно зна шта треба да ради. Да оправда злочине које је починио Тачи и ОВК, јер су они савезници. И он ће то на крају учинити. Шта мислите зашто су немачки стручњаци уништили доказе из Жуте куће и хоће ли неко за то одговарати? Јок, брате! Хоће ли Хардинај одговарати што је побио 19 сведока? Њет, брат! Нису га тек тако спасавали Американци када је био рањен док је убијао сведоке. Можемо ли то поправити? Јок! Сила је безобразна и безобзирна.

Сада се само прича она прича коју су наметнули Заштитници са Запада да су Бошњаци жртва „српске четничке агресије”, а заборавило се кад су Срби преклињали Муслимане да уваже чињеницу да у БиХ постоје и Срби поред Муслимана и Хрвата, заборавило се оно прегласавање Срба у Скупштини ондашње Босне од стране Муслимана и Хрвата, везивање њихових застава као у време Павелићеве НДХ, убиство српског свата на Башчаршији, заборавља се Добровољачка улица и Тузланска колона. Сарајево је подељено мржњом која се разбуктала догађајима, па су недужни гинули на обе стране у зависности са чије је зграде и на коју страну био уперен снајпер. Неће бити истеривање истине на чистац, јер би онда лажна слика коју је створио Запад из својих разлога, са својим циљем и у свом интересу, потамнела и променила облик.

Зашто се у Рашкој области игнорише став Срба? Они не желе да из Златиборског округа пређу у некакав Новопазарски санџак. По нашем мишљењу, један број Бошњака треба да промени правац: уместо да се окрећу према екстремистима, треба да се окрену према Србима, да се поправи ако има неких неправилности, да се окренемо према Европи и њеним вредностима, култури и реду. Са Србима их везује заједничко порекло, језик, менталитет, а са радикалним исламом само вера. Не би требало да радикална вера надвлада све друго. Осам векова смо били Словени и Срби иза тога нас је окупирала Турска и неки Срби су примили ислам. Нека су, било је шта је било. Предложио бих да Срби и Бошњаци, испољавају своја верска осећања слободно, али да се окрену једни према другима. Тај пут једино води према зближавању, према добру и животу без сукоба и ратова. Политика раздвајања којим су кренули неки Бошњаци, није прави пут.

У Добровољачкој улици у Сарајеву је извршен злочин и погажена дата реч. Ако ћемо да се миримо, а треба да се миримо и предузимамо низ активности да се трагична прошлост не понови, онда Бошњци треба да се извину за злочин у Добровољачкој. Ко се то боји истине о тргичним догађајима у БиХ? Зашто се утврђивање чињеница третира као ружан гест и повреда жртава? У смутним временима није лако контролисати пробуђени гнев. Жртве у Добровољачкој улици су невини дечаци, регрути ЈНА. Страдали су и многи невини у Сарајеву потом, када су се другови тих дечака измакли у брда око Сарајева. И не само ту. Слика комеморације убијеним припадницима ЈНА у

Добровољачкој улици у Сарајеву, 20 година од њиховог убиства, не обећава ништа добро: родбина и пријатељи тугују, док повећа група грађана Сарајева увредљиво довикује, вређа. Између је кордон полиције. Ко су ти људи? Шта се то променило у људима? Шта се то догодило са Сарајевом из мојих студентских дана шездесет и осме?

Када се догодила Добровољачка, Алија Изетбеговић се враћао из Лисабона у Сарајево. Задржан је у касарни ЈНА у Лукавици, где му је обезбеђена лична сигурност. Од њега је тражено да нареди муслиманској страни прекид ватре и омогући да припадници ЈНА изађу из града. Изетбеговић је све прихватио, у оклопном је транспортеру УН заједно са генералима Кукањцем и Мекензијем. На челу су колоне ЈНА. Пре одласка у Лисабон, Изетбеговић је сва овлашћења пренео на Ејупа Ганића. Упркос свему нападнута је колону у Добровољачкој, а преко радија је упућена порука припадницима „Зелених беретки”: „Убијте Алију!” Снимљен је и глас: „Кљујо, склони се, ја водим ову операцију”. У Сарајеву данас знају чији је то био глас и ником ништа. Добровољачка је коришћена да се убије Алија Изетбеговић, од својих, а оптужи ЈНА. Данас је све то заборављено, занемарују се чињенице, а тражи се помирење. Све док се Бошњаци не суоче са истином не може бити помирења. Данас је то љубав под притиском. А љубав на силу не бива.

Никако не смемо испустити из вида познату стратегију: „Усмеравање мисли већине света”. Из дана у дан се понавља оно што се жели, све док не уђе у уши већине света и не постане истина која омогућава деловање. Такође не треба заборавити ни оно: „Намерно непознавање чињеница”. Преко намерног превиђања чињеница они све време причају своју причу, све док за већину света њихова верзија не превлада и сами верују да је истина оно што истина није. Резолуција 1244 каже да је Космет саставни део Србије. Од првог дана, тамо и овде, велики мајстори лицемерја и намерног непознавања чињеница заобилаза тај факат и непрекидно причају о независном Косову, као да Резолуција и не постоји. Њихове лажи временом постају чињенице и настављају живот као непобитне истине, које уважава и Хашки суд и други међународни судови у којима главну реч воде они који намерно заобилазе факта. Енглези тврде да је са Космета протерано милион Албанаца. То тако остаје без обзира на чињеницу да није прогнано, него се на Космет доселило још милион Албанаца на зе-

мљу са које је уз помоћ, Енглеза и дре-гих, протерано 200.000 Срба.

Ганића Енглеска неће да изучи Србији. Одлука енглеског суда је неправедна. Надали смо се да ће се пред западним судовима, наћи места и за мало правде према Србима и да се можда нешто променило. Данас смо дефинитивно убеђени да за Србе тамо правде нема. Треба да престанемо да се обраћамо тим судовима и да од њих очекујемо праведно и фер суђење. Тога за нас код њих нема и не видим да ће га икад бити. Када ће се судити злочинима који су почињени из Сребренице према српским селима у околини? Никада. Постоји ли за западни суд и једна злочин који су починили Бошњаци према Србима? Не! А сви знамо да је таквих злочина било и да злочинцима још није суђено. Наши западни пријатељи су све то ставили ад акта. Хоће ли они икад подржати Србе у неком спору са њиховим штићеницима? Не. Велика сила никад неће да осуди себе и своје поступке, као ни поступке својих потчињених.

Свакодневно и на свим странама се употребљава реч геноцид. Сваки од несрећних народа Региона би да оне друге оптуже за геноцид. Тако би најрадије да назову међусобно убијање.

Неки Бошњаци, као и други, траже лобисте у Америци. Уходана ствар још од деведесетих, испраксована на примеру Космета. Има ту и фарсе и комедије. Тужна балканска тргикомедија. Али таква је савремена Америка и лобирање је део њених вредности. Платиш добро и можеш да добијеш лепо упаковану лаж која глат пролази као права истина. Они чак имају и регистроване фирме у којима за одређену цену можеш да добијеш тај производ. Твоје је да наручиш и платиш, остало је њихова ствар. Тога смо се нагледали трагичних деведесетих. Неће зар опет?!

Током растурања Југославије гледали смо после педесет година други део истог филма. Режиер је исти, само су овог пута продуценти из САД. Екипа глумаца је подмлађена и прошарана са старим сатрапима – усташама, четницима и учесницима ханџар дивизија. Народ му дође као натуршчици. На њих се рачуна, они су маса која ће бити употребљена да се етнички очисти територија, на којој ће потом вође позвати оне друге да братски и заједнички живе.

Неко је рекао да су наши Бошњаци диван народ. Слажем се. Не верујем да ће моји другови из сјеничке гимназије и са факултета из Сарајева подржати Зукорлића. На изборима су показали да не подржавају идеје радикалног

ислама, што само може да охрабри све у Региону.

Како је почео рат у Босни? Обично се мисли да је убиство свата на Башчаршији био почетак рата између Муслимана и Срба, а није тако. Прво је хрватска војска заједно са муслиманским паравојним јединицама напа-ла Босански Брод. Ту су починили први велики злочин над Србима у селу Сијековцу. ЈНА је зауставила продор тих јединица према Добоју и Травнику. Пошто тај план није прошао, Хрвати су одмах кренули са југа из Ливна према Купресу. Сва српска села до Купреса су попаљена, они које нису успели да побегну, побијени су. И тај продор је зауставила ЈНА. План је био да се споје Посавина и западна Херцеговина. То се догађало у марту 1992. г. када је БиХ још била у саставу Југославије. После тога тежиште догађаја

Роман Ђурић - Зимска идила

се пребацује у Сарајево. До тада ЈНА је играла кључну улогу у смиривању напетости, постављајући се као тампон-зона између сукобљених страна. Муслимани су кренули на све војне објекте у Сарајево. Није помогао апел војске да се престане са сукобима на сарајевским улицама. У милицији је дошло до поделе на верској основи. Срби су протерани из специјалних јединица. Почео је општи напад на полицијске станице широм БиХ. Све станице у Сарајево, са малим изузецима, преузеле су „Зелене беретке” и „Патриотска лига”. Себе су прогласили за браниоце Сарајева. Настављају се напади на војне објекте. Почињу упади у војне станове, пљачке, малтретирања, убиства. На објекте и школе ЈНА пуца се из митраљеца, миноба-

чача и артиљерије. Све захтеве војске да се прекине са нападима, муслиманска страна одбија.

Војска је дуго била у немилости неких политичких партија. Једни су је доживљавали као препреку да дођу на власт, други као сметњу за стварање својих државица. Понижавана је, оговарана, разарана изнутра, само да се разбије и постане безначајан фактор. Наравно, те жеље су наишле на размемевање и у иностранству. Ви и данас у медијима можете чути и видети поједине лидере како с одушевљењем говоре о поразу и пропасти ЈНА. То одушевљење долази одуда што је она подржавала оне који су били за очување Југославије. Ти политички генији су се увек руководили путоказом – да све пропадне само да они дођу до власти, па ће они из пепела створити нову војску, и нову државу, као некада што је Нерон стварао Рим. Биће то народна војска која ће служити само њима.

После прве ноћи пуцњаве, сукоба и убистава, Сарајлије су кренуле у одбрану свог града. На позив телевизије су се окупиле у Скупштини град и затражиле комплетну смену власти и нове изборе. Изетбеговић је извиждан и избачен из сале. Добронамерни нису успели. Они ће касније постати највеће жртве сукоба у Сарајево. Почине црна пропаганда у медијима. Криминалци воде главну реч. Страдају многи Срби у Сарајево. У сарајевску и босанску драму укључује се и западна подршка и пропаганда, што драстично погоршава ситуацију. Антисрпско расположење се шири до бесмисла. Све што је важно за Србе потискује се у страну, сакрива и изврће.

Неколико година по окончању босанске трагедије, Хашка оптужница терети Алију Изетбеговића за геноцид, ратне злочине над цивилним становништвом и заробљеницима и уништавање културних и историјских споменика. Уз оптужницу су достављени многобројни докази. Изетбеговић је од „зелених беретки” и других паравојних формација и муџахедина организовао муслиманску Армију БиХ и имао реалну власт над њима. Њему се на терет стављају злочини које је починила муслиманска Армија БиХ која је, у градовима и насељима које је контролисала вршила систематско убијање, злостављање и приморавање цивила на присилни рад, у чему су предњачили добровољци из неких тамних вилајета. Јединице муслиманске Армије БиХ поступале су супротно Женевској конвенцији у чему је предњачила бригада, састављена искључиво од муџахедина. Почасни ко-

мандант те бригаде био је Изетбеговић. На територији под контролом Армије БиХ, на око 400 локација били су организовани логори за цивилно становништво. Само на подручју Сарајева било их је 80. У тим логорима чињени су многи злочини. Те логоре није снимао ни Си-Ен-Ен ни Би-Би-Си. Оптужница терети Изетбеговића и за систематско уништавање објеката Српске православне цркве. Током рата његове јединице су порушиле су око 200 таквих објеката, што се не може оправдати ратним дејствима.

Шта мислите, зашто је пред Хашки суд изведен Милошевић, а нису Изетбеговић и Туђман и које писао тај сценарио. У светлу каснијих пресуда слика постаје јаснија.

Треба овде напоменути да су и Срби вршили злочине над Бошњацима и рушили њихове верске објекте. Било је то немилосрдно међусобно загирање и ниподаштавање свега што их повезује. Лек за овакве појаве могла би да буде истина, тај темељни камен филозофије. Ако она превлада, небулозе и наклапања ће се повући и вратити у мрачне пределе људског ума и дела. Али не побеђује увек истина, чак би се могло рећи да је ово време лажи, манипулација, доба махера и лицемера. Сукоб са Бошњацима у Рашкој области је неизбежан ако се не одрекну свог илирског порекла, не престану да раде на обнављању Отоманске империје, ако потпомажу стварање Велике Албаније и не напусте пут на који их је изводи онај муфтија са црним ципом и телохранитељима.

Стварање Велике Албаније које је у налету, може подстаћи сепаратизам у Рашкој области и удруживање „државе Санџак” с Великом Албанијом, а против Србије. Нису наивне Тачијеве претње да ће Србију свести на Београдски пашалук. Братска помоћ неће изостати. Погледајте на интернету филм у коме Аџиф-ефендија дочекује Шабана Полужу у време Другог светског рата. Срби очекују од Бошњака у Рашкој области да неће подржати ове идеје радикалних елемената.

Бивши амбасадор САД, Вилијам Монтгомери, каже да Срби и Хрвати не осећају БиХ као своју земљу и не желе у њој да живе. „Хрвати су стално окренути Хрватској, док Срби мисле и понашају се као да живе у Србији, пола народа не прихвата концепт који Бошњаци желе”. ЕУ неће присиљавати људе да прихвате тај концепт. То је протекторат који одражава САД.

Има Бошњака који тврде да је Босна и Херцеговина стара хиљаду година. Заборављају да смо сви тада били хришћани. Бошњаци не говоре истину

кад се позивају на „тисућлетну” културу, а притом искључују оно време кад су били Срби или Хрвати. Узор су им Шиптари, који су настали још пре Нојевог потопа. Невероватно је да неки Бошњаци схватају потпуно природним да они буду једини господари Босне из разлога што су они ето, поднели највише жртава у претходном грађанском рату, те да су сви остали апсолутни злочинци и геноцидни елементи, па из тог разлога и немају право да учествују у уређењу државе, „њихове Босне”, Босне каквом је они виде и желе. Још додају да их Дејтон није спречио они би победили у рату.

Сматрамо да нема ничег увредљивог за Бошњаке да својој деци објасне да су Немањићи њихови преци, а не саудијски принчеви и ирански ајатолази, да се од Срба разликују само по вери, да их вехабије враћају дубоко у средњи век, да то није заједничка перспектива. Срби треба да буду свесни да има много подстицаја са стране за стварање још неких државица на територији Србије. Радикална понашања и искључивости воде Србе и Бошњаке у супротном правцу од онога којим би требало да се иде. Немам ништа ни против било које религије. Верска осећања су ствари душе, а не нешто што се износи на улицу, убацује у државну политику и мути воду заједничког живота. Моћ пропаганде Запада и њихових штићеника је велика и засад ведри и облачи. Што се више удаљавамо од тог времена све више се слика искривљује, преобликује и губи суштину. То се поткрепљује и судским одлукама, који, као и верске догме, не подлежу коментарима. Хашки суд је ослободио Готовину и Маркача за злочине над Србима и етничко чишћење у време „Олује”, Харадинаја за злочине према Албанцима и Србима на Космету. То исто се очекује и за Тачија за стравичне злочине у трговини органима заробљених Срба. Сви добро знамо, и ми, и Хрвати, и Бошњаци и Албанци, да то није истина да је то фарса, закључак неког судије Морона. Зар није лицемерје после тих пресуда тражити помирење у Региону. Јесте, фарса је, лицемерје, пропаст истине и човечног у човеку. Намерно се заборавља данас „мали прљави рат” у Словенији, заборавља се хрватски сецесионизам од Југославије и промптно признавање Хрватске од стране Немачка, чиме су браниоци опстанка суверене државе Југославије, преко ноћи проглашени за агресоре. Заборавља се велики прљави рат око Космета.

Успостављање добрих односа са суседима у Региону је захтев Европске уније и САД. Кажу, например, да је то

и интерес Црне Горе. Добри односи са зависним Косовом, значе лоше односе са независном Србијом. Где је ту црногорски интерес? Да ли је то Црна Гора изгубила част и достојанство, своје традиционалне особине, па се неком удвара на штету Србије, удвара се онима од којих јој прети опасност, а гура прст у око народу од којег им не прети никаква опасност. Да ли власт може толико да помути разум да се губи веза са реалношћу. Онакву Југославију, државу са којом смо се поносили, заменили смо Регионом у коме се под присилом са стране развијају добросуседски односи. Тај притисак тражи да се нагло и на силу заволимо, после толико свађе и рата. На нам у Рашкој области је да изаберемо, хоћемо ли у сарадњу и разумевање, помагања и поштовање, да се дружимо у спорту, позоришту, на концертима, да децу школујемо у истим школама и по усаглашеном програму, или да кренемо наопаким путем. Европа и други су нам помогли да се растуримо, сада нам помажу да дођемо себи. Јесте помирење захтев који је дошао са стране, али и наша потреба. Некада се то покушало преко братства и јединства, па није успело. Замало. Сада се то зове добросуседски односи. Нека се зове како хоће, време је да ови измучени народи крену путем мира и сарадње, да се мало баве и побољшањем живота. Добро је што долази до сусрета и разговора државника, спортиста, радника у култури, новинара, омладине. Сусрети и упознавања ће допринети да спласне мржња и неповерење, а појачају се позитивни односи. Тај пут је добро уходан у социјалистичкој Југославији, треба га се само присетити.

Манимо се застрањивања и претеривања у било ком правцу. Треба се држати европског реда и културе. Оставимо средњи век радозналим истраживачима, не узимајмо га за узор и уређења међусобног живота Срба и Бошњака у Рашкој области.

Данас више нема Југославије. После толико трагедија и борбе, требало би да смо најсрећнији на свету. А да ли јесмо? Живимо ли боље, мирније и сложније него у Југославији? Питам све стране, а знам одговор. Знате га и ви. Данас, двадесет година касније види се ко је све био умешан у трагичне догађаје и зашто. Срби су бранили опстанак Југославије, и због тога су проглашени за агресоре, а шта су радили остали? Питам све, и оне тамо и ове овде. Где је савест? Где је осећање срамоте?

УЛОГА МАНАСТИРА МИЛЕШЕВЕ У ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ

Милешева као задужбина краља Владислава (1234-1243) подигнута је и, како историчари кажу, живописана око 1234. до 1236. године. У Милешеву је из Трнова пренето и 1236. године похрањено тело Св. Саве. У манастиру је, као ктитор, сахрањен и краљ Владислав.

Поред Светог Саве и краља Владислава у Милешеву су се чувала и тела Срђа и Вахха, сиријских мученика, која су у Милешеву била пренета и пре преношења тела Светог Саве из Трнова. Све до пред крај XVI века, они су почивали у Владислављевој задужбини, а тада су „из српске земље” отпремљени у Венецију.

Милешева је у хијерархији српских манастира била на другом месту, одмах после Студенице, па је и на основу тога много добила у друштвеном и културном погледу. Из тих разлога се у Милешеву крунисао 1377. године краљ Твртко за краља Срба и Босне. Такође, Стефан Вукчић Косача је узео титулу „херцега од Светог Саве” 1446. године. У Милешеву је у два маха радила и штампарија. Први пут је 1544. довршено штампање Псалтира са последовањем, а други пут, 1546. године штампан је Псалтир са синаксаром, Часловцем и неким канонима. Друга штампарија је радила до 1557. године. Иначе, Милешева је више пута страдала. Једно од страдања је 1595. године када су Турци из Милешеве однели тело Св. Саве и спалили га на Врачару, у Београду. Али, Милешева је и после тог вандалског чина још више добила на значају.

Манастир Милешева је као светилиште, од настанка па све до савременог доба, имао веома велику улогу у друштвеном животу. Манастир је, као што је познато, био сабиралиште не само народа који се у богмољи окупљао, него је привлачио и веома значајне личности из друштвеног и политичког живота из свих раздобља. У њему су боравиле разне мисије које су се са запада кретале према Цариграду и Солуну и обратно. Милешева је, одмах по подизању, постала не само друштвено него и значајно политичко средиште. То недвосмислено потврђују и о томе сведоче, између осталих, истраживања професора Мирослава Пантића, Војислава Ј. Ђурића, Симе Ђирковића и уваженог историчара уметности Драгише Милосављевића и многих других, што ће се видети из даљих излагања. Истина, за ову прилику, посебно је указано на друштвени значај манастира Милешеве од његовог настанка па до краја XVIII века, о чему се, ипак, у новије време мање зна.

*

На основу расположивих извора утврђено је да изградња манастира Милешеве пада у време када је Српска црква од Никејског царства и архиепископије, крајем друге деценије XIII века, добила аутономију. У томе је подршка византијског цара

Теодора I Ласкариса била пресудна. Била је то епохална дипломатска и државничка победа Саве Немањића, првог српског архиепископа.

Манастир Милешева је од свога постанка, усталом као и у каснијим најтежим временима, преузимао веома значајну улогу у друштвеном животу. Истовремено је повремено имао улогу духовног и дипломатског центра у коме су доношене судбоносне одлуке. То му је омогућавао и географски положај. У оно време манастир Милешева се налазио у западном делу српске државе и на саобраћајници која је столећима спајала Јадранско приморје са централним и јужним делом Балканског полуострва.

Краљ Владислав-фреска из Милешеве

Оснивачка повеља Манастира није сачувана нити натпис о подизању који би требало да буде уклесан изнад улазних врата. Нема ни других докумената који су, без сумње, постојали, а могли би много боље осветлити историју Милешеве у времену утемељења. Нестали су у усудним прохујалим временима. Међутим, на основу ктиторских портрета сачуваних на фрескама Милешеве, али и допунских истраживања, претпоставља се да је Милешева основана 1218-1219. године у време када је на српском престолу био Стефан Првovenчани. Али, родослови и летописи писани касније, као по правилу, понављају да је Милешеву основао крај Владислав: да је он у Полимљу подигао Велику лавру Милешеву. Крај је, како то приличи, свој манастир веома пристојно украсио и приложио му села, Влахе и области. Исто тако, познато је да је из Трнова у Бугарској пренео и у Милешеву положио мошти Светог Саве и коначно да је и сам после смрти сахрањен у Милешеву.

У готово осам стотина година трајања Милешеве, највећу славу велике лавре пренео је Сава Немањић, који је, иначе, био веома ангажован у изградњи храма, што је, изгледа, пресудно утицало на оснивање и градњу, осликавање и, најзад, увођење Милешеве, одмах после Студенице, у круг најзначајнијих српских духовних центара. Млади принц и будући краљ Владислав, и поред ктиторства над овим манастиром, остао је у сенци знатно познатијег стрица, Светог Саве. Тело Светог Саве, после дужих преговора, пренето је из Трнова и сахрањено у Милешеву, почетком маја 1238 или 1239. године. Од тог времена када су у Велику лавру положене мошти Светог Саве, Милешева је постала познатија као манастир Светог Саве, а мање по ктиторству краља Владислава.

Милешева је вековима стицала славу и као светилиште првог српског архиепископа, баштинила највеће духовне вредности српског народа које нису остале непримећене и незабележене. У дугим временским раздобљима сви путници и дипломате који су држали до личног угледа и части а пролазили друмом према Цариграду, Скопљу и Солуну, свраћали су у Милешеву да би се поклонили моштима првог српског архиепископа, светитеља и једног од најзначајнијих личности своје епохе.

Милешева је више од свих других српских задужбина, манастира и царских лаври била присутна у свакодневном животу и сећању у старом Дубровнику. Мирослав Пантић с разлогом је констатовао: Ни Хиландар на Атосу, ни „Жича на Морави и на Ибру више Карановца”, ни гласовита Студеница, ни Сопотани „на врх Рашке ладне – да останемо код заиста најзначајнијих из дугог и часног низа – нису били у граду Светог Влаха (Дубровнику-П. В.) ни приближно онолико колико је била „Милешева на Херцеговини”, спомињани, описани и опевани, у животним збивањима, у документима личним и државним, у службеним извештајима, у књигама из историје, у путописима, у мемоарским бележењима, у приповедањима и у поезији.

Толико присутности Милешеве у животу, у свести и у сећањима Дубровчана из оних столећа, која само на први поглед остаје необична, јер није тешко изнаћи објашњења и погодити праве разлоге. Једно је од тих објашњења сразмерна близина Дубровника и Милешеве. Треба само додати да је такво објашњење и најслабије, јер је та близина данас релативна а у она времена, када се путовало једино пешице или на коњима, преко врлетних и беспутних планина и безмало непроходних шумама, препуним опасности сваке врсте, раздалјна између Дубровника и Милешеве била је стварно још много већа и могла се савлађивати мукотрпним путовањем за више дана, ређе за четири, а обично за читаву седмицу, па и више. Даље објашњење је у томе што се Милешева нашла на путу ко-

жим се вековима из Дубровника ишло на Балкан и затим за Цариград, и што су се тим путем кретали и дубровачки трговци и владини поклицари и црквени мисионари и васколики други намерници. Сви они су претварали своја искуства у усмена причања, а понеки од њих стављали су их и на хартију да би их за себе сачували као успомену или да би она другима послужила за објашњење и корист. Једно објашњење се може наћи и у чињеници да су Милешеву и Дубровник столећима зближавале и неке пословне везе. Калуђери славног али и богатог манастира, у деценијама када су им прилике биле склоне и када су их Турци остављали на миру, а и све друге недаће заобилазиле, упућивали су „господи дубровачкој” крда ситне стоке и знатне количине сира и осталих својих млечних производа „на дар”, како се то онда говорило, али и са сигурношћу да ће им то бити узвраћено уз одговарајућу надокнаду у новцу. Заједно с тим „даром” у Дубровник су морали стизати и поједини калуђери, па су и њима, тим „calugieros Milesceu”, Дубровчани узвраћали дукатима на име уздарја. Калуђерска појава на дубровачким улицама, чије су шаренило и чију су сликовитост они тада још више увећавали, није могла пролазити без видног занимања и увећане радозналости, да после краткотрајних сусрета иза њих за дуго остану приповедања и њихова бескрајна препричавања, разуме се с разумљивим и уобичајеним претеривањима. Контакти између Милешева и Дубровника остваривани су у тим временима и на друге начине. Сељаци из милешевског краја и сами су понекад долазили у Дубровник да у њему уновче свој већи или мањи „тржак”, а он се, баш као и код милешевских калуђера састојао од понеког „козлета” или понеке „груде сира”.

Чињеница да је Милешева била Маузолеј у коме су се чувале мошти Светога Саве - које онда уз православне поштују и католици, као што их поштују и Јевреји, па и сами Турци, по сведочењу ондашњих путописаца, увећавала је цену манастира и обезбеђивала му добре спомене и трајна сећања поклоника у ондашњем дубровачком амбијенту.

Особито су та осећања била очљива у седамнаестом столећу када су ушла у основе „словинства” које је онда било и поглед на живот и историју, али и читав један песнички, културни и национални програм. Трговина која се под видом узajамног даривања водила између Милешева и Дубровника, поглавито током XVI и XVII века, морала је бити веома знатна. Две средине, две традиције, два поимања света, ту су се не само дотicali, већ у многоме укруптали и прожимали.

Многи дубровачки поклицари су се на својим дипломатским путовањима за Цариград, задржавали у Милешеву и о томе остављали своје забелешке које су данас драгоцени историјски извори. Многи су посетили Милешеву у време његовог развоја а други у време после турских разарања. Никола Бошковић, отац славног Руђера Бошковића, као трговац у Новом Пазару, Милешеву је походио и пре разарања 1688. године а видео ју је и после тог

разарања. „Манастир Светог Саве” – како га Никола Бошковић зове и који ставља на границу Рашке и Херцеговине, пре него су га Турци разорили, био је прекривен оловом и бројао је 70 духовника, а у његовој пребогатој ризници - препуној злата и сребра, било је много православних црквених утвари. После катастрофе Милешева, Бошковић је успео да код Турака види понеке од опљачканих драгоцености манастирске ризнице а да понеке од њих и кришом купи. Видео је тако једну стару краљевску круну и кутијицу од позлаћеног сребра на којој је српским словима било исписано да је унутра комадић од светог крста. Бошковић је за новац добио од Турака и друге милешевске реликвије које је однео у Дубровник.

Поставља се питање: каква је била улога и значај Милешева у појединим историјским раздобљима?

Задужбина краља Владислава, подигнута и живописана у трећој деценији XIII века, још док ктитор није био ступио на престо, добила је на важности тек када је у њу, у четвртој деценији, положено тело Светог Саве. Написане су у то време две службе у његову част, изграђена је спољашња припрага и украшена фрескама Страшног суда. Поклонници су похитали да се помоле над његовим моштима. Ни много касније, под турском влашћу, ниједан путник који је из Дубровника или Европе ишао лимским путем свраћао је у Милешеву да види мошти највећег српског светитеља. Међутим, у литератури се наводи да се све до Маричке битке 1371. не осећа се да је Милешева изразитије штитила култ светитеља чије је тело чувала. Око Савиног култа упорније су се трудиле Српска архиепископија и Патријаршија, због тога што је Свети Сава увек слављен као утемељивач аутокефалности Српске цркве. Због тога је зидном сликарству представљан на чело свите српских архијереја као њихов предводник и заступник. Можда су једино Милешевци заслужни за појаву циклуса слика насталих у XIII веку кроз која се износе догађаји од смрти Светог Саве до преноса његовог тела у Милешеву. Свети Сава се у средњем веку више прослављао речју и сликом него посетом и подизањем храмова у његову славу, а Милешева, и у том погледу, није могла много да учини.

Тек када се распало српско царство и када су на позорницу историје ступили обласни господари Милешева је ушла у средиште нових и веома важних догађаја. Новим управљачима била је потребна подршка цркве. Твртко I се 1377. године над гробом Светога Саве крунисао у Милешеву за краља Срба и Босне, ставивши на главу „сугуби венац”. Убрзо се по том у Милешеву преселило седиште Дабарске митрополије, а одмах за тим митрополит се назвао милешевским и босанским. На тај начин је Милешева постала духовно средиште православаља у Босни. У првој половини XV века па све до 1465. године, док Милешева није пала под Турке и тешко страдала, она је пресудно утицала на црквене прилике у држави Косача, која се, у том погледу осамостаљивала. У време Сандаља Хранића (1392-1435), а поготову

у време његовог синовца Стефана Вукчића Косаче (1435-1466) светилиште Светог Саве главно је култно место, а од 1449. године оно даје епитет Стефановој титули. Он постаје „херцег од Светог Саве”. Све до 1481. године до пада Херцеговине, Стефанов син Влатко стално је истицао своју титулу украшену именом Светог Саве. У земљи Косача Милешева почиње битно да утиче на уметничко стваралаштво, пре свега на изглед и посвету храмова који се, тада, подижу заслугом чланова породице Косача. На то је највероватније посебан уплив имао милешевски митрополит, који се на босанском двору поштовао као важна личност и блиски саветодавац. Очеvidно, Милешевци су били у положају да Косачама саветују коме да посвете своје задужбине и допринесу на тај начин да се култови њихових моштију прошире. Само један храм из времена херцега Стефана, храм Светог Ђорђа у Горажду, није у вези са милешевским култовима.

На друштвену улогу манастира Милешева у ранијим раздобљима указује и чињеница да је Пријепоље први пут споменуто као трг манастира Милешева. Догодило се то у време Душановог краљевања, у лето 1343. године, када је склопљен уговор да се 100 тавара соли однесе из Дубровника „ad forum Millesseua in loco dicto Prepolie”, односно „у манастир Милешеву, у место које се зове Пријепоље”.

*

У претходним излагањима било је нешто више речи о везама манастира Милешева и града Дубровника које су дуго времена чиниле окосницу друштвеног живота. Те везе сведоче о специфичном успостављању и неговању које је имало јанствен шарм. Трговачка добра размењивана су у виду размене поклона при чему су обе стране биле веома задовољне и то су столећима одржавале.

У Милешеву су боравили многи дубровачки и други поклицари на путу за Цариград и Солун као и на повратку из мисија које су тамо обављали. У Милешеву су се задржавали, молили и одмарали, припадници разних етничких заједница. Поред Венецијанаца, Италијана, Француза и Немаца помињу се и Јевреји и Турци који су се такође клањали православној богомољи и од ње очекивали помоћ.

Посебну улогу Милешева је имала у државном обликовању и верској консолидацији српске државе у Босни. Име Милешева коришћено је у титули босанских владара и у називу цркве. Милешева је, уз напред поменуто, послужила и као узор за обликовање изградње богомоља које је повезивао специфичан архитектонски стил који је у историји уметности назван „дрински тип цркве”. То је био драгоцен допринос обликовању новог стила и развоју црквене архитектуре у овом делу света.

Напред су поменути само неки елементи у којима је манастир Милешева имао посебну улогу у друштвеним кретањима од најранијих времена па све до краја XVIII века, а и знатно касније, све до најновијег доба.

ОСАМ ВЕКОВА МОНАСТИРА МИЛШЕВЕ

Након дугогодишњих полемика које су вођене око године настанка манастира Милешеве, једног од најзначајних споменика српске културе, чини се да је на задњем научном скупу одржаном (1985.г.) поводом седам и по векова његовог постојања прихваћена чињеница коју је у свом излагању са опширним образложењима изнео професор Сретен Петковић, Милешева је настала 1219. године. Он своје излагање закључује речима: „Према томе, чини се, могло би се прихватити као коначно време градње 1218/1219. година и тиме окончати нетачно или неодређено датовање настанка главног милешевског храма”.

Ова, 1219. година значајна је за српски народ, не само по изградњи Милешеве већ и по томе што је тада СПЦ добила своју аутокефалност, коју је издејствовао наш први архиепископ, потоњи светац Свети Сава.

Припреме за овај значајни јубилеј почеле су у СПЦ 2010. године. Носилац организације свих манифестација које ће трајати све до централне прославе, предвиђене за 2019 годину је Епархија милешевска са својим Епископом господином Филаретом.

Формиран је Одбор за припрему научног скупа „Осам векова Милешеве” чије је председник академик, професор Петар Влаховић а остали чланови су најугледнији научници из различитих хуманистичких наука. Овај одбор је радио како на одабиру тема тако и научника који ће те теме образлагати.

Усаглашени су ставови да се овај научни скуп одржи 6, 7. и 8. септембра 2012. г како би се научне студије изложене на њему могле штампати на време и ставити јавности на увид пре централне прославе 2019. године.

Трудом Одбора, Епископа Господина Филарета и свештенства епархије милешевске све је обезбеђено како би овај скуп одржан у здањима Манастира Милешева. Дочек је био величанствен уз одјеке једног од највећег звона у свету које се може чути са православних храмова које је епархија милешевска добила на дар од наше руске браће.

Благословом Епископа милешевског Господина Филарета и уз сагласност Светог архијерејског синода СПЦ и Његове светости Патријарха

Учесници Научног скупа

српског господина Иринеја, овај међународни скуп који је окупио историчаре уметности, богослове, археологе, етнологе, историчаре, професоре и истраживаче из Србије, Русије, Италије, Грчке, Бугарске, Румуније, Хрватске, и Црне Горе почео је са радом 6. септембра 2012. године.

Присутне учеснике овог скупа у цркви св. Вознесења, после заједничке молитве, поздравио је архимандрит Нектарије, који је између осталог рекао: „Сврха овог сабрања је да се уђе у дубину осам векова Милешеве, што није лако. Милешева је до краја нешчитана књига! Разлога има за њено ишчитавање”. По завршетку Свете Литургије скупу се обратио Епископ милешевски господин Филарет који је нагласио: „Гроб Светог Саве био је вековима за Србе исто оно што је Христов гроб за хришћане целог света”.

Епископ бачки господин Иринеј је пренео благослов и поздраве Предстојатеља наше помесне Цркве Његове Светости Архиепископа пећког Митрополита београдско карловачког и Патријарха српског Господина Иринеја, пожелевши и лично успешан рад свим учесницима скупа.

На крају све учеснике је поздравио и прогласио скуп отвореним председник Организационог одбора професор академик Петар Влаховић завршивши своје излагање са следећим речима:

„Научни скуп *Осам векова Милешеве* ће показати кроз какве је све трансформације манастир пролазио од свог настанка и каква је његова улога била у минулом времену, савременом добу и каква ће бити у раздобљима која следе.”

Свечаном отварању скупа присуствовали су и Његово Високопреосвештенство Митрополит дабробосански Николај и његово Преосвештенство Епископ врањски Господин Пахомије.

Рад скупа одвијао се у свечаној сали манстирске ризнице и библиотеке.

Своје теме излагали су: Архимандрит Тихон из манастира Студенице: *Од Милешевског њемилона ка најстаријим истраживачима*; М. Бунарџић из Републичког завода за заштиту споменика културе: *Археолошка сведочанства о појави манастира Милешеве*; Р. Бунарџић из Музеја града Н. Сада: *Црна Стена Константина Порфирогенија и Милешева*; протојереј ставрофор Д. Калезић са Богословског факултета у Београду: *Напоменитељ ренесансе у сликарству манастира Милешева*; З. Бојовић са Филолошког факултета у Београду: *Милешева у старим аналима и хроникама*; Ђ. Јанковић са Академије за конзервацију и рестаурацију СПЦ: *Епископија Србије дубровачке и барске архиепископије у светлу археолошких истраживања*; прото-

јереј-ставрофор Славко Зорица из српске православне општине у Дубровнику: *Милешева и Дубровник*; В. Радновић из Солуна, Византолошки институт: *Свети Сава – ћирилмеџодијевско наслеђе у Србији*; Б. Цветковић Музеј Јагодина: *Свети Сава и његов живот у Милешеви*; Л. Орлов, Филозофски факултете у Београду: *Повезаност и утицај Византије 12 века на Немањинку Србију*; М. Ковачевић, Реп. Завод за заштиту споменика културе и Гордана Тошић из Завода Краљево: *Прилог историји милешевске библиотеке и о судбини милешевског ћанегирика и златоуписа, САНУ 62*; протојереј-ставрофор В. Вукашиновић, Богословски факултет у Београду: *Свети њајна брака у милешевском ишамјаном Требнику*; А. Пентковски са Московске православне духовне академије: *Зайагни (неконсиантинској) елементи у обреду венчања у раним српским ишребницима*; Р. Хаџи Петровић, Реп. Завод за заштиту спом. Културе: *Графити и цртежи на мермерној фасади у Сјуденици и на фрескама Милешеви из 13 века*; Р. Д.Амико, Завод за заштиту покретних културних добара Болоња: *Милешевско сликарство и*

ишјеви евројске културе између истока и зајага у 13 веку; протојереј-ставрофор В. Лупуловић Темишвар: *Манастир Милешева и влашке земље*; Д. Марјановић Филозофски факултет у Београду: *Срби народ мој, Христови су а не њини- Однос Св. Саве према њајшћу 13 века у светлу једног новог ајокрифа*; А. Цурова и И. Дујчев, Центар за словенско византијска проучавања Софија: *О Светом Сави у буџарској историографији*; Ж. Левшина, Руска национална библиотека из Петрограда: *Рукојсна и ишамјана*

(Евројски ишјојисци о Милешеви); В. Николић, Учитељски факултет Ужице: *Микројојонимја манастира Милешеви и околине*; Р. Љушић, Филозофски факултет Београд: *СПЦ као ишјејрајшћни и дезинијејрајшћни фактор српске нације*; Љ. Љуштановић, Филозофски факултет Н. Сад : *Манастир Милешева у српским народним ијесмама*; Ј. Љуштановић, Н. Сад: *Лик Св. Саве у српској књижевности за децу*; Д. Аранитовић, библиотекар Шабац: *Библиографија радова о манастиру Милешеви*; Е. Кудрјавцева, Институт за руску историју Руске академије наука: *Манастир Милешева у руским дипломатским документима и „Палестински сјисак“ Светиој Синода*; Љ. Поповић: *Добра манастира Милешеви и Бање 1913.*; Р. Филиповић, Архив Патријаршије СПЦ: *Манастир Милешева у културној њолишћни њајријарха Варнаве Русија (1930-1937)*; Б. Росић, етнолог Златибор: *Надјробни сјоменици у њоршам Ејархије милешевске*; П. Пузовић, Богословски факултет:

Милутин Дедић, Манастир Милешева, цртеж

СИПАЦ

У брвну меље сипац
пропада стара кућа
дошао залудни писац
па стао да трућа.

Како је све пролазно
и све има своје
како је срце празно
док гасну летње боје.

Стидљиви дечак слуша
а досадни старац меље
снатри невина душа
буде се старе жеље.

Све се осипа тако
разум опседа злоба
наивној души лако
и бол и љубав да проба.

А живот капље и цури
сипац и даље дуби
несхваћен песник се дури
док растрзану песму губи.

Мирко ИКОНИЋ

ишрадиција зборника служби српских светишћела (Србљака); В. Савић, Институт за српски језик САНУ: *Повеља Десјојна Сјефана Лазаревића манастира Милешева*, Т. Афанасјева, Универзитет из Петрограда: *Српски ишевод ајокрифног ишумачења њоводом слова св. Гријорија о лишјурђији*; Р. Поповић, Богословски факултет у Београду: *Послушање настјојашћела (ишумана) према древним монашким усшавима*; С. Пејић, Реп. Завод за заштиту спом. културе: *Сликари из ишморја у Полимљу њоком ишве њоловине 16 века*; Г. Јовановић, Филолошки факултет у Београду: *Власи нахије Милешева према ишурском њојису Херцејовине из 1477.јодине*; С.Салиховић, Сјеница: *Кулш Св. Саве и муслимани*; Б. Јовановић, Балканолошки институт САНУ: *Посмршњи живош Св. Саве*; Д. Радичевић, Филозофски факултет, Београд: *Прилог ишроучавању средње-вековног накишја зайадне Србије с њосебним освршћом на Полимље*; П. Влаховић, академик: *Значај манастира Милешеви за ашјројолошка ишроучавања*; Ј. Стојановић, Филозофски факултете, Никшић: *Лична имена од основе Вук у сшарим српским њоменицима и везивање „вука“ за кулш Св. Саве код Срба*; Д. Милосављевић, историчар уметности Ужице: *Милешева и Еврој*

Будимљанско-њолимска ејархија; С. Пушица, Музеј из Пријепоља: *Манастир Милешева и кулш Св. Саве*; С. Дерикоњић, Завичајни музеј Прибој: *Савремено јрадишћелсшво у Милешевској ејархији*; Ј. Медојевић, Математички факултет Косовска Митровица: *Демојрафски ишроцеси и ишројнозе Милешевске ејархије*; К. Троци, Болоња: *Проблеми у очувању културног наслеђа*.

Током трјања овог скупа сви учесници су били смештени у кругу Манастира уз велики љубазност и гостопримство како Епископа господина Филарета тако и свештенста и монаштва милешевске епархије.

Богатим културно - уметничким програмом странцима је представљен српски фолклор кроз песму и игру Културноуметничког друштва из Сјенице, хорова „Св. Кнез Лазар“ из Прибоја и „Краља Владислава“ и Градског хора из Пријепоља. Да завршимо са коментаром италијанског конзерватора господина Камила Тароџија: „Није било лепшег дара који сте нам могли подарити, сем овога - српска песма, игра, стих“.

Научни радови са овога скупа биће штампани у посебном зборнику.

Боса Росић

КУЛТУРНО ПРОСВЕТНИ ЗНАЧАЈ МОНАСТИРА МИЛЕШЕВЕ

Манастир Милешеву подигао је почетком 13. века, најкасније до краја 1219. године, српски краљ Владислав, средњи син Стефана Првовенчаног, синовац Светог Саве и унук Немањин.

Милешева је имала ранг ставропигијалног манастира, одмах иза Студенице. У средњовековним текстовима увек се спомиње као велика лавра, велика црква и велики манастир. Игуман милешевски био је старешина двадесет манастира у околини, што сведочи о његовом положају и части, као и о бројним задужбинама славних Немањића у овом делу Старог Раса.

Овом манастиру подигао је углед и част у рангу српских манастира гроб Светог Саве, ради чега је постао ходочашћем. Око гроба Светог Саве окупљали су се и манастир даривали, не само православни, него и муслимани. Да би томе учинио крај и уништио свечев култ, Синан Паша односи мошти Светитеља Саве и спаљује их на Врачару у Београду 1594. године.

За време турске владавине манастир је више пута страдао, али је убрзо био и обновљен. Био је оплијењен и опљачкан 1459. године. Манастир је много страдао 1688-1689. године, за време рата између Турске и Аустрије и сеобе Срба под патријархом Арсенијем Чарнојевићем.

Године 1944. Немци су манастир претворили у коњушницу, а конаке опљачкали.

Захваљујући заводу за заштиту културно-историјских споменика СР Србије, манастир је оправљен и фреске конзервиране. Фреске су из 13. века, а њихова уметничка вредност је велика.

Кад год би манастир страдао, у народу овога краја била је потиштеност и жалост, а кад год је био обнављан, у народу је владало весеље и радост.

Поред своје културне и уметничке вредности, манастир Милешева је био и научно-просветни центар српског народа, а посебно народа овога краја. У њему је радила преписивачка школа, касније школа за ђаке, а у 16. веку и штампарија, из чега се види да је манастир био расадник културе и писмености. Милешевски скрипториј имао је значајну улогу у историји српске књижевне културе.

Прве помене о књижевном раду у манастиру Милешеви имамо из 1262. године. Милешевски игуман Спири-

дон захтева да се пише Пролог. Тај рукопис, по сведочанству Љубомира Стојановића, чуван је једно време у манастиру Дечанима. У запису о преписивању помињу се истовремено оба краља, краљ Урош Први и његов старији брат Владислав, свргнути краљ, као ктитор Милешеве, за кога је књига и писана.

Године 1295., у храму Светог Саса, у жупи Црна Стена, у манастиру званом Милешева, монах Герман пише Номоканон.

На почетку 16. века Милешева се истиче као књижевни центар. У манастиру се појављују добри преписивачи богослужбених књига. У време злочестивог турског цара Бајазита, великог противника хришћана, у Милешеви завршава своју рукописну књигу - Житије Светог Саве, милешевски ђак Владислав, 1508. године. Поменута рукописна књига, по Љ. Стојановићу, чува се у сарајевском музеју.

Ђуро Љубовић, милешевски ђак, описује како су се одржавале штампарије у почетку 16. века, и даље каже, да је по наређењу милешевског монаха старца Божицара Горажданина отишао са својим братом поп Тодором у „туђе стране талијанске”, да штампају богослужбене књиге. Године 1519. завршили су штампање Литургије. На последњем листу Литургије Ђуро пише поговор, врло сликовито, по оцени академика Дејана Медаковића, тако да спада у најлепше поговоре на српском језику.

У манастиру је касније била развијена преписивачка школа. Поред преписивача било је и добрих књиговезаца, а манастир је имао и богату библиотеку. Из овог периода, 1562. године, познати су милешевски преписивачи и књиговесци, а посебно Симеон и Теофило, о чему пише Љ. Стојановић.

По Петру Ђорђевићу, око 1633. године, у Милешеви ради вешт преписивач богослужбених књига, Захарија, од кога су остале две рукописне књиге: Псалтир из 1633. и Службеник из 1635. године, које се чувају у универзитетској библиотеци у Загребу.

У то време, у Милешеви на дужности игумана био је мудри игуман Василије, за чије време рад на књижевном пољу напредује. Био је писмен и врло образован човек. Свакодневно је уписивао у свој синодик све оно што је било у вези са животом манастира, а посебно њихове везе са Влашком,

Молдавијом, Цариградом и Русијом. Одлазио је у Русију 1647. године, као дипломата, којом приликом добија на поклон више књига, што све уписује у свој синодик. Љ. Стојановић са одушевљењем говори о овом дивном игуману свете милешевске лавре.

По професору Светозару Радојчићу, милешевске рукописне књиге биле су цењене на страни, тако да их траже Руси, и милешевци им обећавају да ће им донети Јеванђеље, апостол, службеник и псалтир, украшене минијатурама.

По угледу на монахе Милешеве, у том скрипторију раде и монаси двадесет околних манастира, чији је старешина био милешевски игуман, као старешина велике лавре, велике цркве и великог манастира, тако да се књиге преписују и у тим манастирима и у њиховим испосницама.

У 16. веку, у прибојском селу Добриловићу, у Грабовици, калуђер Сава из манастира Бање, у манастирској испосници, пећини Лиса стена, пише 1535. године рукописну књигу под следећим околностима: „Услови су тешки, јер је место стрмо, време зимско и мрачно, очи сном отечене, пећ земљана, а рука уморна и грешна”. Монах Сава ипак завршава књигу и моли читаоце да га не куну и не проклињу, већ да грешке исправе. Књига се налази у универзитетској библиотеци у Љубљани.

У околини Пријепоља 1536. године, свештеници Петар и Марко пишу рукописну књигу.

У манастиру Свете Тројице, на реци Брезници, 1537. године написана је једна књига.

У оквир манастирског стваралаштва и писмености спада и штампарство, будући да су калуђери били први српски штампари, јер се Милешева, као најзначајнији манастир у то време, све више истиче као књижевни и културни центар.

У време отварања милешевске штампарије, на територији српске земље није радила ниједна раније отворена штампарија, јер је последња грађанска престала са радом 1539. године, дакле пет година пре отварања милешевске штампарије, што нам говори да се осећала велика потреба за њеним отварањем.

Главну улогу у допремању и постављању штампарије одиграли су манастир Бања, где је било седиште дабар-

ских митрополита и Милешева, која је била један од најважнијих манастира у дабарској митрополији.

У предговору прве штампане милешевске књиге, јасно се види како је штампарија из Венеције донета и постављена у време милешевског игумана Данила, а донели су је милешевски калуђери Никанор јеромонах и Сава јеромонах, са игуманом бањским Мардаријем, који је раније преписивао књиге, а касније радио у милешевској штампарији.

Тешким и дугим путем штампарија је пренесена у Милешеву из Венеције на 6 коња за пола године. Венеција је била најпогодније и најбезбедније место за набавку штампарије, и из тих разлога што су у првој венецијанској штампарији главни мајстори били милешевски калуђери Генаданије и Тодор, родом из Пријепоља. Свакако да су из велике жеље да отворе штампарију у свом крају позвали милешевце да дођу за штампарију.

Милешевска штампарија спада међу плодније српске штампарије средњег века. Она је издала три књиге: прва - псалтир са посљедованијем 1544. године, друга - молитвеник из 1546. године и трећа - псалтир из 1557. године. Тираж књига није нам познат, јер су књиге, међу којима и милешевске, пропале рушењем и пустошењем црква и манастира у Полимљу и земљи.

Према најновијим сазнањима, захваљујући г. Јевгенију Лвовичу Немировском, руском слависти и библиотекару, у књизи Прва и друга штампарија манастира Милешева, сазнајемо о сачуваним примерцима књига милешевске штампарије.

Сачувани примерци милешевског псалтира са посљедованијем из 1544. године налазе се: по три примерка у библиотеци Матице Српске у Новом Саду, Руској националној библиотеци у Санкт Петербургу (бивша Шchedринова библиотека) и у народној библиотеци „Кирил и Методиј” у Софији, два егземплара у музеју СПЦ у Београду, један примерак и један фрагмент у Народној библиотеци Србије у Београду.

По један примерак налази се: у Руској државној библиотеци у Москви, у Народној музеју у Прагу, у Историјском музеју у Загребу, у цркви у Чајничу и у Манастиру Хиландару.

Имамо сачуваних 26 примерака Милешевског требника (молитвеника) из 1546. године, од којих су данас доступни за научна проучавања 18, и то: четири примерка и један фрагмент у библиотеци Матице Српске у Новом Саду, по један примерак или одломак

у Народној библиотеци Србије, Народној библиотеци у Софији, Руској државној библиотеци у Москви, Одеској Народној библиотеци, Архиву САНУ у Београду, Библиотеци историјско-археолошког музеја у Софији, Библиотеци „Марциана” у Венецији, у Манастиру Хиландару, манастиру Ковиљу, Ечки, манастиру Месићу и у Епархијској библиотеци у Пакрацу.

Сачувани примерци псалтира из 1557. године - 13. примерка, налазе се: по један у Народној библиотеци Србије у Београду, Универзитетској библиотеци у Београду, Архиву САНУ у Београду, Музеју СПЦ у Београду, Националној библиотеци „Сечањи” Бу-

Застава из Псалтира, 1544. година

димпешта, у библиотеци „Марциана” у Венецији, у Повијесном музеју у Загребу, у библиотеци Матице Српске у Новом Саду, у Народној музеју у Прагу и у манастирима Бођани, Хиландар, Света Тројица пљеваљска, у цркви села Загајица код Вршца.

Поуздано не знамо шта је било са милешевском штампаријом - да ли је са осиромашењем манастира замрла са радом или су је калуђери неком уступили. Известан број научника верује да је уништена приликом рушења сводова у припрати цркве, где је и радила између крова и свода манастира. Одиграла је значајну улогу у културној историји штампарства и српског народа. Показала је да је жеља за знањем и штампаном речи била велика, иако у тешким временима турске владавине.

Преписивање и штампање књига, у свом времену, били су крупан цивилизацијски домет: сведочили су о постигнутом нивоу материјалне и духов-

не развијености друштва, у коме су писменост и књига имали сасвим одређено и изузетно место.

Следећа делатност монаха били су ЗАПИСИ - на маргинама црквених књига, на зидовима манастира и црква, уз фреске или на некој икони, а најчешће на крају тегобног преписивања светог Јеванђеља. Записивањем су остављали траг свог времена. Бележили су доста тога: тугу, глад, сушне године, ратове, пљачке, убијања, сатирања итд. Стално је присутан страх. Страх од природних сила, од власти, перспектива неизвесна. Записи су наизглед невешти, али и елементарни, јер су их најчешће остављали самоуки и сироти монаси. Они су зато привлачили једноставношћу и животном искуствености, коју имају паметни и медитативни усамљеници, али нас изненаде и покојом бљештавом метафором.

Ове калуђерске белешке, свакако, презентирају и филозофску мисао под Османлијама као рубну, скрајнуту, маргиналну. Оне су ипак од велике материјалне и културне вредности, јер су доказ једног тешког живљења и духовног труда.

Да видимо како то изгледа изворно:

Белешка милешевског монаха Захарија из 1621.-1623. године у којој се говори о преписивању једне књиге Цветног Триода, у овом светом и божанственом храму Вознесења Господа Исуса Христа званом манастир Милешева, затим о дворским превратима на порти и многим немирима који су им следили, као недаћама манастира Милешева у исто то време.

Други запис из 1639. године, на црквеној књизи Октоих, знатно непосредније говори о положају Милешева и мученичком венцу Гаврила јеромонаха. Помиње и зулуме триклетог Нух Паше.

Године 1628. Милешева је доживела ново пустошење и паљење. Тада су страдали и многи други манастири и цркве. О овом разарањима сведочи један запис из исте године, у коме се помиње Милешева, а који гласи: „И сије лето сербска ларва света црква Милешева разори се и Георгијеви Ступови и Силаска Светог Духа Сопоњани и света велика ларва Студенице по Господњим речима: „Уста народ на народ и брат брата давлаше и мучаше.”

Чак и елементарне непогоде правиле су штету манастиру. Тако у једном запису из 1623. године, пише: „Би у манастиру Милешеви велика штета. Дође вода Косатица веома јака и страшна и однесе игуманију и дохију и све

сасуде службене који беху у њој и однесе пет ћелија двокровних.”

У једном запису у манастиру Милешеви помиње се петогласни октоих писан у Милешеви 1638. године.

По Димитрију Богдановићу, један примерак јерусалимског типика из манастира Милешеви, 14. век, налази се у библиотеци „В. И. Лењин” у Москви.

У својим записима, записивачи су молили да се записи не уништавају, да се посвете поштују и предмети остају својина онога коме су намењени и да то нису никаква застрашивања, што се може видети из следећег записа.

Један запис на рукописном патерику, донетом у Милешеву из Свете Горе 1525. године, гласи: „И ко ће узети од ћивота Светог Саве, тај да је проклет од Господа Бога Сведржитеља и Пречисте Његове Мајке и свих светих и светитељ Христов Сава нека му је супарник на страшном суду.”

Поред рукописних и штампаних књига у манастиру Милешеви, калуђери купују скупоцене књиге за своју БИБЛИОТЕКУ.

Библиотека се увећавала и поклонима које су милешевски калуђери добијали приликом посета православним земљама, а посебно Русији.

За уздарје, и они су поклањали пријатељским народима, такође вредне књиге. Помињу се Јеванђеље, апостол, службеник и псалтир украшени минијатурама.

У њиховој библиотеци налазили су се и поклони вредних књига из манастира Хиландара, приватних лица, писаца књига и пријатеља манастира.

Из библиотеке краља Владислава сачуван је један пролог, писан у Милешеви 1263/64. године, у коме Владислављева супруга Белослава и син жупан Деса депонују своју имовину у Дубровнику. На попису је и 30 књига из његове библиотеке, међу којима и 4 јеванђеља са златним и сребрним рељефима на корицама, са украсима од драгог камења.

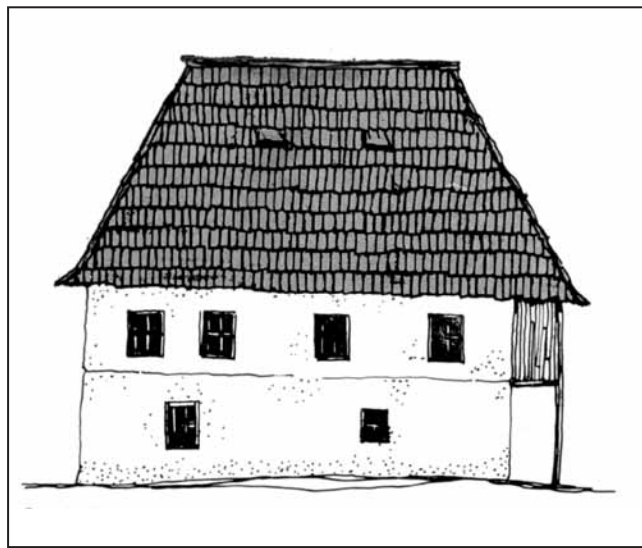
Немањићи су били велики поклоници, наручиоци, читаоци и писци књига.

Фонд манастирске библиотеке попуњавале су и књиге из милешевске штампарије, чије књиге и предмети ризнице се данас налазе у многим другим манастирима, црквама, музејима и библиотекама.

Када је милешевска скрипторија радила за Атос, односно за манастир Хиландар, треба навести рукописни родослов, тачније Данилов зборник, писан 1553. године у Милешеви, трудом и настојањем проигумана Никанора и старца Нектарија. У ово време долазили су и рукописи из манастира Хиландара и пунили манастирску библиотеку.

Ово потврђује један отачник донет из Свете Горе и приложен на ћивот Светог Саве у Милешеви, од многогрешног монаха Венијамина, при игуману Филипу 1585 године.

Према мишљењу Димитрија Богдановића, несумњиво милешевског порекла су и ови рукописи:

Школа у Милешеви

1. Типик јерусалимски из средине 14. века, сада у библиотеци манастира Хиландара бр. 165.

2. Зборник из треће четвртине 14. века, са кратким житијем Светог Саве, сада у Лењинградској библиотеци у Москви, бр. 10272.

3. Милешевска (Букурештанска) Крмчија Светог Саве с краја 15. или почетка 16. века, препис са оригинала, који је у Милешеви 1295. године писао монах Герман, по налогу краљице Јелене.

4. Синаксари Триода, рукопис јеромонаха Јосифа писан 1562. године у Милешеви, трудом јеромонаха Симеона, као прилог манастиру Требињу и повезао ју је јеромонах Теофил у истом манастиру.

Сасвим је јасно да ова скромна скица за будућу реконструкцију милешевске библиотеке, једва може да пружи и приближи њено некадашње богатство. Па ипак, и ови расути фрагменти чували су духовне поуке једне

велике, а тако тешко угрожене цивилизације (Димитрије Богдановић).

Кад је у питању ШКОЛСТВО једине школе биле су по манастирима и црквама. У манастиру је радила школа за ђаке, свакако са тешкоћама и прекидима, али се зна да је спремала добре ђаке и да су у милешевској школи стицали добра знања, што нам сведоче њихови полазници. Милешевску школу, између осталих, похађали су велики везир онда силног турског царства Мехмед-паша Соколовић и велики српски патријарх Макарије Соколовић.

Притиснут дугим и тешким робовањем под Турцима, српски народ је једва животирио. Читав живот сводио се на таворење, ропску послушност и давање дажбина. Свака побуна и приговор завршавали су се батинама и затвором, у оковима, на коцу и конопцу. У оваквој ситуацији најмање је тражено право на школство.

Турци су повремено рушили наше центре писмености, наше школе и наше манастире. Тако је било и са манастиром Милешевом. Многи нису ни до данас обновљени, а њихово стање овако описује песник: „Ту сад стоје разбацане стене, по којим се дивља лоза пење”. И манастир Милешева је био у таквом стању близу 200 година, све док Срби нису успели да га обнове.

Под притиском европских сила - Русије, Енглеске, Немачке и Аустро-угарске, Турска је морала да спроведе нове реформе, те 1839. године доноси један либералнији закон - „Хатишериф од Гилхане”. Овим хатишерифом поробљени народи добијају извесне олакшице и Турска изједначава хришћане са муслиманима: одобрава им језик, веру и школство. У време реформи, по сведочанству Љ. Стојановића, једна руска делегација пролази кроз Пријепоље и Пљевља и објашњава Србима да им је турским реформама дозвољена слобода вере и школовања. Захваљујући тим реформама, Срби почињу да обнављају цркве и школе.

Игуман Макарије Вујичић је 1863. године, са црквеношколском општинском, почео обнову манастира Милешеви. У време обнове манастира, направљен је нови конак у који је смештена школа. Од министарства Србије добија књиге, а наставу су изводили милешевски калуђери. Од књига, добили су 30 малих катихизиса, 30 малих српских историја, 20 читанки за

први разред, 15 читанки за други разред, 50 буквара и мапу Европе (Архив Србије од 29. новембра 1872. г.).

Од 1886. године у школи је почео да предаје учитељ Ђорђе Поповић, који је завршио 4 разреда школе у Пријепољу. У овој школској години, школа је имала два разреда са 20 ђака. Рад у школи није био добро организован, па је успех био слаб. Ђаци су коришћени више на манастирском имању, него што су учили у школи. Манастир је 1888. године два пута пљачкан од Турака, те зато није имао могућности за одржавање школе и плаћање учитеља. ЦШО, у којој су били архимандрит Теодосије Веселица, Ристо и Алекса Петровић и Иван Станишић, тражила је помоћ од Министарства. Оно је преузело плаћање учитеља Поповића, доделивши му 36 динара месечне плате. И даље школа у Милешеви ради са успехом. Године 1891. добија од министарства просвете 140 књига. Наставни план и програм је измењен. Изостављени су стари манастирски методи.

У 1892. години школа је имала 15 ђака, а у школској 1893/94. години било је 16 ученика - у првом разреду 11, а у другом 5. Трећег и четвртог разреда школа није имала.

У школској 1895/96. години било је 20 ученика. Тада су одржани испити на крају школске године, којима је присуствовао ревизор Милан Гајић, наставник призренске богословије. Свих 20 ученика изашло је на испит.

Учитељ Ђорђе Поповић остао је у школи до 1899. године, када га је заменио Василије Думић, који је у милешевској школи остао до 1903. године. У црквеношколском одбору до 1901. године били су Васо Веселичић, председник, а чланови Алекса Петровић, Милан Рабреновић, Марко Поповић, Перо Нинчић и Вукадин Радаковић. За рад у школи и бригу о њој одређени су одборници Поповић, Нинчић и Радаковић, а остали су се бринули о манастиру. Године 1902. школа је имала 21 ученика: у првом разреду било је 12, у другом - 6 и у трећем - 3 ученика. На крају школске године на испит је изашло: из првог разреда 7 ученика, из другог - 2 и из трећег - 1 ученик, док су остали напустили школу.

Променом династије на српском престолу 1903. године, школство узи-

ма све већи замах у Србији. Нове политичке околности иду у прилог развоју школства у целој Србији, па и у овом крају.

Манастир Милешева је у току своје, осмовековне историје, одиграо значајну улогу у буђењу националне свести српског народа, у његовом културном и просветном погледу. Манастир је био сјајна звезда водиља, кроз цео период турског ропства, уморном и напаћеном српском народу. Био му је заветрина и заклон где су га мање шибали снажни ветрови и олује. Био му је духовна трпеза и извор питке воде, којих на многим местима није било. Тако, духовно напојен и нахраћен, уз помоћ Господа Бога и светог учитеља Саве, наш народ је у манастиру Милешеви, кад год су за то постојали услови, па ма и минимални, радио на књи-

Манастир Милешева по обнови 1880. године

зи и писаној речи.

У дугом временском периоду, без слободе, без државе која помаже народну културу и просвећеност, српски народ је заједно са својим духовницима у Милешеви налазио снаге и воље да се ода прегалачком раду на књизи.

У манастиру Милешеви написано је доста рукописних књига, трудом и вољом часних монаха и вредних ђака. Много их је за које не знамо, јер време и прилике у којима су писане и своју мисију остваривале, нису дозвољавале да се сачувају, па није чудо како су у времену нестале, када је манастир више пута страдао, био пљачкан и рушен. Било је времена да је у њему живело 400 монаха, а опет време када путописци бележе, да је био у рушевинама и зарастао у шуму, као и већина других манастира у долини Лима.

Но, поред тога, часни монаси и верни православци налазили су начина да дођу до писане, а касније и до штампане књиге у свом манастиру. Знали су да се наука и култура уче из књига.

Милешевска штампарија је добро дошла српском роду, јер се појавила у време несташице књига, које су нестале пљачкањем и рушењем манастира.

Рукописне књиге, до којих се долазило тешким напором и великим трудом, нису биле довољне да подмире потребе и захтеве времена. Требало је окупити народ око цркве и свештеника. Требало му је служити Свету Литургију, обављати обреде и држати проповед, а све то се није могло обавити без књига. Помоћу књига одржавана су богослужења и школовани нови свештеници.

И, као трећи вид образовно-просветног рада милешевских прегалаца, била је школа, кроз коју је прошло и научило се писмености безброј знаних и незнаних ђака, који су касније својим потомцима преносили писменост и ширили културу у српском народу.

Имајући у виду тежак живот српскога народа овога краја у време турске владавине, чију је судбину преживљавања и Милешева, не можемо се ни на кога љутити што немамо више сачуваних података о осмовековној историји манастира и православног живља овог краја. Као огледало таквог стања, служе нам преостали ликови

светитеља са фресака на манастирским зидовима. Право стање и историју њеног трајања, знали би сведочити само они, да имају моћ говора.

За потврду изнетог, прота Матија Ненадовић у својим мемоарима о српском шкљству пише овако: „У Србији нигде ни гласа ни трага од школе није било, но сваки ђак који је желео учити, морао је попу или у манастир поћи”. „У та мрачна и тешка времена по народ српски, једина места просветна у којима се омладина српска могла научити, били су наши манастири, задужбине наших славних предака. Манастири су за време турског господарства у нашој земљи били једини чувари просвете народне, како духовне тако и световне, једини стубови закона хришћанског ... из тих школа манастирских, народ је наш добијао себи свештенике и духовнике, који нису Бог зна како великог знања били, али су зато опет благодатни утицај на народ имали”.

Проћерј Миле Вуловић

100-годишњица ослоboђења Старе Србије од Османске власти

СЕЋАЊЕ НА ДАНЕ КАДА ЈЕ ВЕКОВНИ САН НАРОДА ОСТВАРЕН

Јесени 2012. године навршило се сто година од почетка Првог балканског рата, који су водиле четири мале балканске државе: Србија, Бугарска, Црна Гора и Грчка, против турске војске стациониране на Балканском полуострву. Рат је окончан тридесетог маја наредне године великом победом балканских савезника. Првим балканским ратом завршила се вишевековна власт Османског царства на Балкану. Ослобођена је Стара Србија (Косово, Метохија, Македонија, Рашка). Ослободилачка српска војска ушла је у Пријепоље 14. октобра 1912. године по јулијанском календару. Век касније, 13. и 14. октобра 2012. године у Пријепољу је, низом садржаја, прослављена стогодишњица ослобођења Старе Србије.

Покровитељ и организатор прославе било је Друштво српских домаћина, у сарадњи са општином Пријепоље. Друштво српских домаћина, на иницијативу председника Друштва Нићифора Аничича, се прихватило организације када је постао јасан изостанак жеље државе да се ова велика српска победа адекватно прослави. Настојања Милешевског културног клуба „Свети Сава”, започета још 2011. године, да се у Пријепољу одржи, за општине југозападне Србије, заједничка прослава једног од најзначајнијих датума у српској историји, нису наишла на подршку ни локалне самоуправе ни надлежних министарстава. У завршници припрема за обележавање овог значајног јубилеја- укључује се општина Пријепоље.

Подршка локалне самоуправе није изостала за добијање потребних дозвола и сагласности за реконструкцију споменика ослободилачкој српској војсци која је, под командом потпуковника Миливоја Анђелковића Кајафе, ушла у Пријепоље (по старом календару) 14. октобра 1912. године, и целог Трга ослобођења у Вакуфу, а чију је обнову финансирао Друштво српских домаћина. Свечаности у част српских јунака су почеле на Тргу, 13. октобра. Обновљен споменик ослободиоцима Пријепо-

Нићифор Аничич, председник Друштва српских домаћина, предаје грамату Емиру Хашимбеговићу, председнику општине Пријепоље

ља 1912. заједно су открили председник Друштва српских домаћина Нићифор Аничич и председник општине Пријепоље Емир Хашимбеговић.

Окупљеним грађанима и гостима, члановима великог броја одбора Друштва српских домаћина из Србије, Републике Српске и Црне Горе, обратио се Нићифор Аничич, председник ДСД:

„Драга браћо и сестре, духовна снага Стевана Немање, Светог Саве, косовских јунака, војда Карађорђа, Његоша и краља Петра увијек и увијек је пламтила у српској души и давала јој наде да истраје и опстаје. Кратки су векови пред историјом и науком Господњом, која уређује правду међу људима, али и међу народима. Доћи ће време и Косово ће Срби поново повратити не као покрајину, већ као ризницу српске душе заувек. Наша дужност је да у то вјерујемо, јер само тако можемо бити народ достојан поштовања.” („Савиндан” доноси у целости говор Н. Аничича)

Застава Србије на јарбол испред Дома културе подигли су Нићифор

Аничич и Вукосав Томашевић, председник СО Пријепоље, а затим је у Дому културе одржана Свечана академија под називом „И овај камен земље Србије”.

У име Друштва српских домаћина, присутне је поздравио Будимир Тешевић, председник Општинског одбора ДСД у Пријепољу:

- Као друштво које поштује традицију, дубоко смо свесни да се слобода наших данашњих генерација темељи на бројним жртвама и дугогодишњим патњама претходних генерација. Те жртве заслужују свеколико поштовање и њих ради и ради вечне поуке да је слобода скупа, незаменљива вредност сваког човека без обзира на национални, расни, верски и општељудски идентитет. Чувајући своју, чувамо и слободу других, јер слобода свих је услов за слободу појединца без обзира на ком делу света био. ...Наша прошлост је непрестана борба за слободу и у тој вечитој борби да одбранимо своја огњишта, своју породицу и образ, стварао се слободарски дух нашег човека са заветом и поруком у души: да сло-

буду ценимо изнад свега, да чувамо себе од других али и друге од себе.

Протекли век је био век просперитета овог краја и Пријепоља, рекао је у поздравној речи Емир Хашимбеговић, председник општине Пријепоље:

- Захваљујући томе што смо увек знали да повучемо јасну границу између прошлости и савременог живота, прошлости и захтева модерног времена у коме смо заправо бирали слободу, слободу као сталан задатак и перманентан процес, слободу као право али и као обавезу, зато су Пријепоље и цео овај крај право лице Србије, заједничке и мултиетничке државе у којој, како је песник рекао, туђа слобода проширује моју до бесконачности. Као што нам је и прошлост испреплетана хармонијом заједничког живота, уважавања и толеранције, својствене само срећним људима, тако су нам и тешкоће заједничке, а поруке за будућност црпимо из онога што смо преживели.

Беседу „Стогодишњица Првог балканског рата (1912 – 2012)“ одржао је др Мирко Васиљевић, редовни професор београдског Правног факултета.

- Обележавање стогодишњице Првог балканског рата пада управо у време када се врше снажни покушаји ревизије светске историје, кад се многи ослободилачки ратови, као што је био овај, покушавају данас прогласити „освајачким“, кад европске аспирације Србије настоје да „заборавом“ прошлости Србију учине више привлачном евроинтеграцијом. У таквим околностима обележавања значајних датума своје прошлости нема за поруку „призивање“ понављања прошлости, већ управо обрнуто – спречавање понављања на основу утемељења у свести и нације и државе њиховог значаја, порука и последица. Први балкански рат спада у оне историјске догађаје на које је незаслужено пала тама заборав.

(„Савиндан“ доноси у целости говор др М. Васиљевића)

У културно – уметничком програму, по сценарију и у режији Николе Асановића, учествовали су хор „Лола“ под диригентском палицом маистра мр Милована Панчића, браћа Теофиловић, Бора Дугић и група „Смиље“, глумац Гојко Шантић, пеници: Матија Бећковић, Рајко Петров Ного, Добрица Ерић, гуслар Бошко Вујачић, Снежана Спасић,

Беседник, професор Мирко Васиљевић

Зоран Костић и Јелена Трепетова Костић.

„СПОМЕНИЦА“ ПОКОЉЕЊИМА НА ДАР

За трајно подсећање на најславније дане српске историје, у издању Друштва српских домаћина из штампе је изашла књига „Споменица – стогодишњица ослобођења Старе Србије 1912 – 2012“ коју је уредио др Славенко Терзић. Никада ни једној промоцији књиге у Пријепољу није присуствовало толико публике, као прошлог 14. октобра. Промотер, историчар Славолуб Пушица, је представљајући садржај књиге, распоређен у седам поглавља, на 297 страна, са драгоценим старим фотографијама и историјским картама, рекао:

- Честитајући уреднику, др Славенку Терзићу и добротвору Нићибору Аничу, што су нам подарили ово дело, ову значајну књигу остављамо будућим покољењима као доказ да смо овај велики јубилеј на достојан начин обележили, без обзира

на тешке прилике у којима се у овом тренутку налази српски народ и српска држава.

Уредник др Славенко Терзић је нагласио да је као историчар настојао да осветли дух времена у коме је ослобођена Стара Србија, а затим да илуструје судбину тековина ослобођења:

- Ослобођење је било израз једне велике ослободилачке енергије српског народа која се гомилала током 19. и почетком 20. века. Није Први балкански рат био стицај околности и договор балканских савезника. Први балкански рат, ако га посматрамо у широким европским оквирима, био је завршетак оног процеса који је почео од опсаде Беча 1683. па цео тај лук од Беча завршио се 1912, и то је био завршетак **п о т и с к и в а њ а** Османског царства из Европе. А да ли је то царство заслужило да потраје дуже него што је потрајало? Стара Србија је била

област за коју Јован Цвијић каже да је то област за коју је најјаче била везана српска свест и српско национално биће. А српски је народ у Старој Србији био у очајном положају. Сви наши стари знаменити споменици културе, наше цркве и манастири су скоро били разрушени, нестале су наше драгоцене ризнице, наше старе библиотеке, драгоцености, стари рукописи... Нестали су у вековима нашег страшног робовања под турском влашћу. Свакодневни терор, анархија ... у Рашкој области, на Косову и Метохији, у Скопско – тетовској области није се више могао трпети и ослобођење је дошло сасвим природно, рекао је Терзић.

Први дан ове величанствене манифестације завршен је ватрометом и наступом културно уметничких друштава из Пријепоља и Врбаса на платоу Дома културе

САМО СЕ МИЛЕШЕВА НИЈЕ МЕЊАЛА

Свечаности у част и славу јунака Јаворске бригаде, У организацији

„Востани Србије“ на сабору у Милешеву

Друштва српских домаћина, настањене су у недељу, 14. октобра, у манастиру Милешева. Свету литургију и парастос изгинулим војницима

У поводу 100 година од ослобођења Старе Србије од Османске империје, добротворством Нићифора Аничича, председника Друштва српских домаћина, у Пријепољу су реконструисани споменици посвећени ослободилачкој српској војсци од 1912. до 1919. године и два споменичка трга: Трг ослобођења и Трг братства и јединства.

Реконструкција споменика је поверена нашем, светски познатом вајару, Горану Чпајаку. Општина је наручила пројекат за санацију оба трга, за које је одговорни пројектант био Алије Иглице, архитекта. Радове на реконструкцији тргова извело је приватно предузеће „Простор“, власника Вукадина Новковића.

Санација споменика и Трга у Вакуфу је завршена до октобарских свечаности посвећених обележавању 100. годишњице ослобођења. Реконструкција Трга братства и јединства испред зграде Општинске управе је такође завршена, а споменик ослободиоцима од 1912 до 1919. године, ауторско дело вајара Ивана Рендића, стићи из атељеа Горана Чпајака почетком 2013. године.

ослободилачке српске војске од 1912. до 1918. године служио је Његово преосвештенство владика Филарет са свештенством и монаштво епархије милешевске. Родољуба и српског добротвора Нићифора Аничича, председника ДСД, владика Филарет је одликовао Орденом Бели Анђео првог реда, највишим одликовањем епархије милешевске. Свечаност је настављена народним саборовањем у манастирској порти и програмом под називом „На сред земље Србије“. Била је ово прилика да се Нићифор Аничич, чијом су заслугом обновљени споменици и тргови у Пријепољу, организована манифестација у част и славу ослободилачке српске војске у првом балканском рату и објављена књига Споменица – још једном обрати окупљеном народу.

- Драга браћо и сестре, преосвешћени владико – поред молитве велики неимару, часни оци, драги моји домаћини, срећан сам што вас могу поздравити поред ове велике српске светиње Немањића, који као да су знали да ћемо кроз векове голготе пролазити, и направити ову светињу да нас чува и води кроз живот. Краљ Владислав донесе овде Светог Саву, нашу светињу, нашег учитеља, великог српског домаћина који нам даје дух, вољу и снагу да будемо и останемо оно што смо. Варвари му спалише мошти, а преостаде његова лева рука, чини ми се на мом рамену и држи ме да се не одвојим од мог Јадовника. Да ли је то Савина, мајчина или очева рука – увек је нека присутна на мом рамену. Иако сам пре

38 година отишао далеко, увек сам у долини Лима, поред српских светиња, испод мог гордог Јадовника. Зато сам са вама да прославимо 100 година ослобођења од турског ропства и да се данас закунемо да ћемо чувати мајку Србију и повратити све оно што су нам душмани привремено одузели, српску ризницу – Косово и Метохију.

Требамо радити и обрадити и очистити Србију. Србија није заслужила да буде у корову.

Испод крила Белог Анђела беседу је одржао Матија Бећковић:

- У протеклим вековима славне периоде смењивали су неславни, победе и порази замењивали су места, најбоље године претходиле су најгорима, једне истраге и анексије наследиле су друге, савезници су постајали непријатељи и то је вечни рефрен људске судбине и историје на српској земљи. Довољно је да упоредимо онај период од 1900 – 1914 године са овим од 2000 – 2014 године па да видимо како смо себи дошли иза леђа и на наличје изврнули један век. Само се није мењала Милешева. („Савиндан“ доноси у целости беседу М. Бећковића)

Културно – уметничким програмом и трпезом љубави, за којом је било места за све присутне, завршене су свечаности у част и славу јунака Првог балканског рата који су довели слободу Старој Србији после пет векова робовања под Османским царством.

Мирјана Тешевих

СТАРА ПРИЧА

Од старе приче још сузе очи
док хладна рука нехајно маше
уклета вода сећањем точи
а језа измаглице видик паше.

Утеха да прст судбине је то
и жудња за живом искром у таму
а не разазнајем ни добро ни зло
док чекамо заборавањени и сами.

Ослобођени гласова, заноса и речи,
оно што је било опет биће
залудне младости опојно пиће,

Не може тугу да спречи
иако заборав све брише
једнако жудим за временом кише.

Мирко ИКОНИЋ

Др Мирко Васиљевић,
редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду

СТОГОДИШЊИЦА ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА (1912-2012)

Даме и господо,
уважени званичници,
драги гости,

Први балкански рат званично отпочет осмог октобра пре само 100 година (1912) објавом рата Османском царству од стране Црне Горе, којој су се на данашњи дан, 13 октобра, придружиле Србија, Грчка и Бугарска (први формални савез балканских држава), окончан је 30. маја наредне године (1913) великом победом балканских савезника. Османска царевина пет векова после освајања Балкана војнички поражена и понижена повукла се са њега. Како да данашње генерације схвате шта је ова херојска епопеја, једна од највећих српских ратних победа, значила за тадашњу генерацију наших предака, прожетих осећањем да се ослобађа Стара Србија и Косово и Метохија, када је уочљив осећај изостанка воље државе да се ова велика српска победа достојно прослави — неорганизовањем државне прославе. Прослава коју организују заједно удружење Друштво српских домаћина и општина Пријепоље служе им на част иако природно и логично не могу имати епитет националне. Век након сјајне победе оправдано је питање: кога се то ми стидимо? Предака свакако не, учинили су и више него што је у људској моћи и зато су нам понос. Остаје онда да се сами себе стидимо недостојни таквих предака! Није онда никакво чудо што нам је век касније поново велика тема Балкана - изгледни повратак Турске на нов начин изнедрен новим геополитичким оквиром.

Обележавање стогодишњице Првог балканског рата (1912-2012) пада управо у време када се врше снажни покушаји ревизије светске историје, када се многи ослободилачки ратови, као што је био овај, покушавају данас прогласити „освајачким”, када европске аспирације Србије настоје да „заборавом” прошлости Србију учине више привлачном евроинтеграцијама. У таквим околностима обележавање значајних датума своје прошлости нема за поруку „призивање” понавља-

ња прошлости, већ управо обрнуто - спречавање понављања на основу утемељења у свести и нације и државе њиховог значаја, порука и последица. Први балкански рат спада у оне историјске догађаје на које је незаслужено пала тама заборав.

Значај подсећања на Први балкански рат, управо у време говора о европским вредностима, данас је утолико већи што смо суочени са покушајима ревизије и српске и балканске историје, у настојањима да се време Османског Царства представи као време хармоничног мултиетничког и мултикултурног друштва.

Напротив, турска освајања у 14. и 15. веку су разорила српско и остала балканска хришћанска друштва, за више векова насилно прекинула културне, економске, друштвене и све друге везе и утицаје овог дела Европе са другим деловима континента. Цвијић је о тој територији говорио као о територији анархије из које се због зулума само од 1876. године иселило 150.000 Срба. А управо са становништа европских вредности српски ослободилачки покрет и покрети осталих балканских хришћанских народа имали су снажну цивилизацијску мисију - јер су својом борбом стварали претпоставке за обнову својих држава и друштва и реинтеграцију овог дела Европе са развијеним европским срединама.

У војничком смислу, Први балкански рат, бележе историографи, трајао је од 8. октобра 1912. до 14. маја 1913. године. Српска војска победила је турску вардарску армију Зеки-паше у чувеној Кумановској бици и бици код Битоља, ушавши у Скопље, а из Македоније ушла је у северну Албанију и изашла на море 5. новембра (што је већ разбеснело Аустро-Угарску монархију чија је политика у стратегији заокруживања Србије била да не допусти да она има излаз на море, чему је Србија одувек тежила, као и да не допусти уједињење Србије и Црне Горе). Остатак српске војске ослобађао је Новопазарски санџак и Косово и Метохију. Успехе су постигли и Бугари (уз значајну помоћ српске војске у

освајању Једрена) и Грци, а црногорска војска, која је низала победе у Црној Гори и Метохији, опседала је Скадар, где јој се у освајању придружила српска војска.

У српској и црногорској војсци нашли су се као добровољци и многи муслимани, који су се изјаснили за српство, стављајући тако нацију изнад вере. „Осим националних осећања, нас муслимане у Србији је привукло и то што се према нама осећала оданост као да ми и нисмо муслимани и свуда смо били примљени како се најбоље може...” пише Алија Казизић у прилогу „Зашто смо ми муслимани ишли у српску војску”.

Први балкански рат званично је завршен 30. маја 1913. године, потписивањем Лондонског уговора: Србија је добила централну и западну Македонију, северни део Новопазарског санџака (Рашке области) и Косово и Метохију - Стара Србија (осим дела око Пећи који је припао Црној Гори). У науци се крајем 19. и почетком 20. века искристалисало становиште да се под Старом Србијом сматрају области Старе Рашке, Косово и Метохија, као и Кумановско-скопско-теговска област. Бугарска је добила Тракију и источну Македонију, а Грчка јужну Македонију са Солуном и део Епира. По завршетку балканских ратова створена је Лондонским уговором шест великих сила (Аустро-Угарска, Русија, Француска, Немачка, Италија и Уједињено Краљевство), 17. децембра 1913. године, нова држава Албанија (Аустро-Угарска је сматрала да ће она увек бити „природни непријатељ Србије”), која је била стављена под десетогодишњи протекторат међународне управе.

Свест о историјској мисији ослобођења својих сународника у Старој Србији и Македонији, свест о враћању старим државним и духовним темељима - прожимала је све слојеве српског друштва почетком 20. века. Низ угледних интелектуалаца и људи од пера, били су у првим борбеним редовима, или одмах иза првих борбених линија...

У ослобођено Пријепоље је први ушао резервни пешадијски поручник Драгиша М. Ђурић, филозоф, професор Београдског универзитета, Бранислав Нушић је прво био помоћник начелника Скопског а потом и први начелник Битољског округа. Сликарку Надежду Петровић срећемо као болничарку у Призрену. Ослобођење Старе Србије и Вардарске Македоније инспирисало је многе српске песнике и уопште људе од пера.

Кумановска битка ушла је већ истог трена у ред херојских епопеја српске војске и српског ослободилачког покрета (многи је с правом пореде са Првим српским устанком). Она је била не само симбол борбе за коначно ослобођење српског народа од турске власти него и симбол борбе за слободу и независност Балкана у духу оног познатог начела - *Балкан - балканским народима*. Начело према коме народи имају право да живе слободни у својим независним државама, које је снагом први пут уједињених војски балканских држава тријумфовало, важи и данас. Уз све недостатке исхода балканских ратова, ипак су њихове тековине надживеле тоталитарне режиме. Није само ослобођење Срба и хришћана по Косову и Метохији, области Новог Пазара и Вардарске Македоније (Старе Србије) тековина ових ратова, већ и *успостава њравне државе* на доста мукотрпан начин, што је резултирало чињеницом да ови крајеви први пут постану део једне европске модерне државе.

Данас се може поставити оправдано питање, и поред присутних покушаја србизације несрпских народа који су тамо живели поред Срба, колико би процес ослобађања тих крајева трајао да Српска војска није одредила границе данашње Македоније, да тамо није успостављена правна држава, да тамо до 1941. године нису саграђене десетине болница, електрана и више од 1.500 километара путева. Сама *идеја о македонској њособности* и није настала деловањем само локалних родољуба и интелектуалаца, већ је у великој мери заслуга и политике Србије и визије њених учених људи, међу њима и утицајног Стојана Новаковића. Уосталом, и темељ модерне македонске државе постављен је на скупштини одржаној код манастира Свети Прохор Пчињски под заштитом Топличког партизанског одреда.

„Први балкански рат је”, писао је академик Чедомир Попов, „дакле, слојена и противречна појава наше историје... Понајпре, ликвидирао је специфични турски социјално-економски систем, бременит бројним остацима

феудалне привреде и друштва. Друго, ставио је снажну баријеру германским, а нарочито аустро-угарским аспирацијама према Балкану. Треће, представљао је један од најкрупнијих корака и једну од великих етапа у процесу стварања заједничке државе југословенских народа...” Истина, и овај рат оставио је вечни наука да је реализација националних циљева малих народа и држава могућа само онда када се они покlope са стратешким циљевима великих народа и држава.

Кумановска битка са спомеником симболом на Зебрњаку, једна од великих европских битака у којој је на обе стране учествовало 200.000 војника, а пало њих 9.000, срушила је Османско царство у Европи (чини се да се „с правом сматра да су Срби у Кумановској бици осветили Косово”). Пред грмљавином српске артиљерије, писао је британски конзул у Битољу, није се повлачила само једна војска већ и једна империја. Споменик светоник срушили су Бугари, нове власти су после 1945. године развејале кости палих српских војника, а срамном одлуком политичких силника тог времена годинама су ове кости коришћене на Медицинском факултету у Скопљу за вежбе студената.

Судбина монументалне силуете спомен-костурнице на Зебрњаку, симболизује на својеврстан начин судбину тековина Кумановске битке. „Тај историјски лук, вођен духом реваншизма”, пише један од наших водећих историчара Славенко Терзић, „зауставио се, за сада, на Кумановском споразуму од 9. јуна 1999. године, којим је формално окончана НАТО агресија на Србију и СР Југославију”. Политичка симболика и порука места тога споразума више је него јасна. Оспорава се сав историјски смисао Кумановске битке, у првом реду насилним одузимањем од Србије Косова и Метохије, срца Старе Србије. Да би се дало утемељење том нечувеном насиљу, нађено је да је ослобођење старих српских државних и културних средишта била наводна „анексија” тих територија. Тиме се безобзирно изокреће цео цивилизацијски смисао не само Кумановске битке него и Првог балканског рата и у целини доводи у питање смисао ослобођења овог дела Европе од турске власти.

Како је након Првог балканског рата убрзо (крај јуна 1913. године) уследио Други балкански рат, али овога пута између Србије и Бугарске, савезника из Првог балканског рата, необјављеним нападом бугарске војске на српску војску у Вардарској Македонији (на наговор Аустро-Угарске), са жељом промене стања на терену (Бу-

гарска је била решена да добије целу Македонију, коју из тог разлога никад није називала Стара Србија, а Србија да то никако не допусти), уз одлучујућу битку на реци Брегалници, који је завршен тријумфалном победом српске војске и закљученим миром у Букурешту, августа 1913. године, којим Србија добија целу Вардарску Македонију, то је утицај Србије на развијање започетих процеса уједињења јужнословенских народа и свих Срба који живе и у Аустро-Угарској монархији, којој је у том погледу све више додељивана улога Пијемонта, знатно ојачао и постао је претња тој све крхкијој Монархији. У том смислу Аустро-Угарска монархија тражила је само згодан повод за напад на Србију, који је нашла након Сарајевског атентата на Видовдан 1914. године (иако би тај напад уследио по свим истраживањима респектабилних историчара и без овог непосредног повода), чиме је Србија увучена у нови рат -Први светски рат. Значај балканских ратова, посебно Првог, на процес уједињења јужнословенских народа и држава и тиме српског уједињења, у том смислу, не може бити пренебрегнут и невреднован.

Први балкански рат отворио је једну нову историјску епоху од које се много очекивало. Срби су повратили своје земље од Турака и, како пише Цвијић, „ослободили од најгорих насила области за које је најјаче везана српска свест и српско осећање”. Догађаји током 20-ог, па и почетком 21-ог века, обесмислили су једно велико друштвено и цивилизацијско прегнуће, враћајући „точак историје” на времена која су претходила овом великом историјском догађају. О томе уверљиво сведочи судбина Косова и Метохије као средишта Старе Србије.

Интереси правде, истине и историјски разлози налажу, дакле, да се стогодишњица Првог балканског рата обележи, како би се поводом овог важног јубилеја још једном оставила порука његовог значаја што је први пут Балканско полуострво припало народима који на њему живе и њиховим независним државама, у којима је њихова национална свест развијена и утемељена.

Балкан је данас притиснуо дух историјског реваншизма и ревизионизма!

Нека је вечни помен и слава знацима и незнатим јунацима Кумановске битке!

Нека је вечни помен и слава свим борцима Првог балканског рата!

МИЛШЕВА

Има много места на којима се могу славити велики датуми наше прошлости, али од Милешева ни једно није лепше и богоугодно није.

Милешева је оно огњиште у коме се увек може пронаћи жара и пробудити варница запретаних снова и идеала.

Ту је она столица на којој је седео Свети Сава док га је сликар живописао да би нам као аманет завештао свој лик и кроз све векове нас држао на оку, погледом „који пронице седмосветла небеса”.

Милешева је тачка ослонца свих наших подвига, колевка најсветијих симбола – слободе, правде и љубави.

Овде се родила и одавде потекла света истина да браћа нису само браћа, да брат није само онај кога нам је мајка родила, него су браћа сви било које вере и нације које греје, теши, осцељује и закриљује Свети Сава.

У протеклим вековима славне периоде смењивали су неславни, победе и порази замењивали су места, најбоље године претходиле су најгорима, једне истраге и анексије наследиле су друге, савезници су постајали непријатељи и то је вечни рефрен људске судбине и историје на српској земљи.

Довољно је да упоредимо онај период од 1900 – 1914 године са овим од 2000 – 2014 године па да видимо како смо себи дошли иза леђа и на наличје изврнули један век.

Само се није мењала Милешева.

Стогодишњицу ослобођења Косова – Косово дочекује под страним чизмама.

Када је краљ Александар Карађорђевић посетио манастир Крку код Книна питао је игумана да ли имају неку жељу коју би им он могао испунити. „Ви сте, мој Краљу, све наше жеље испунили на Куманову!” одговорио је игуман. После сто година многе од тих жеља опет су постале неиспуњене у Кумановском споразуму.

Али ако наши преци нису клонули за пет векова зашто би потомци клонули после десет година.

Стогодишњица одласка Отоманске империје са Балкана протиче у знаку њеног повратка на Балкан.

Црна Гора је прва кренула у Балканске ратове певајући „онамо намо за

брда она” дочекала је да се ти стихови сада односе и на њу саму.

Стара Србија спомиње се само у написима о белој куги и старосној структури становништва.

Истина и време је променило значење многих појмова. Слобода више није слобода, ни окупација није окупација, ни ослобођење није ослобођење, ни пораз није пораз, ни победа није победа.

Све се променило сем Милешева и Милешевског белог анђела - где ни једно време није могло променити ништа.

Речено је да је писменост родила српску државу и да без писмености

Матија Бећковић

која им је претходила не би било ни славне немањићске државе ни Светог Саве.

Свети Сава је одредио пут којим идемо, језик којим говоримо, писмо којим пишемо, крст којим се крстимо.

Али пречесто нисмо показивали достојни ни тог пута ни тог језика ни тог писма ни тог крста ни слова које нас је родило. Како више људи на свету пише ћирилицом него латиницом ми смо прискочили у помоћ латиници и под различитим изговорима одрицали се себе и свог писма старог више од хиљаду година, на којем су написане и завештане све наше тапије и крштенице.

Ових дана је Бугарска изборила да се ћирилица призна као званично писмо у Европској унији, као саставни део бугарског националног идентитета. Срби се за то право не боре ни у Србији, а камо ли у Европи. Као да ће им неко забранити да уче и друга писма ако прво науче своје.

Али Милешева се није мењала остајући кроз сва времена верна свом слову, потпису и печату Светог Саве.

У време кад се највише говорило о укидању граница и бесмислености њиховог постојања, границе су се појавиле тамо где их никада није било, само зато да раздвоје оно што је једно и што више удаље оно што је најближе.

Само је Милешева остала високо изнад свих граница где је одувек и била, подједнако блиска и удаљена свима.

Понекад се чини да једино Србија има сито које ни једна држава нема. То је сито кроз које пролази све крупно, а у њему остаје све ситно. Оно је неуморно радило деценијама

тако да је данас све крупно под њим а све ситно у њему. Та ситнина данас је највиднија у нашим јавним пословима. После свих ратова, нечувеног страдања и небројених жртава чијим је костима Србија потрусиле не само своју земљу него све путеве којима је пролазила борећи се за слободу увек на светлијој страни света, Срби се данас боре да не буду изузетак међу народима. Све српске силе се боре да за Србију важе исти закони који важе за друге државе, да јој се не веже трака око руке, да не постане

преседан и јединствен случај међу државама и народима.

Србија мора да подсећа и доказује да није само територија и гола долина која једино има стратешки значај. Она хоће да се поштује њен морал и њене моралне заслуге, њена хероика и њена епика, њено име и језик, њено писмо, вера, култура и уметност којом је украшена српска земља.

И Србија ће у том боју победити.

Сила може све осим једно: лаж никад неће постати истина!

И док је Милешева и док стојимо на овом најсветијем месту ни једна битка не може бити изгубљена.

И крај овог слова да посветимо молитви Светом Сави:

Пожури се, Саво свети и пакости избави нас, јер јади велики и ратни, рабе твоје море, телесни и душевни!

(Реч Матије Бећковића код манастира Милешева 13 октобра 2012, њоводом стогодишњице Балканских ратова)

ПРЕЦИМА ЗАХВАЛНОСТ, ПОТОМЦИМА АМАНЕТ

(Обраћање Нићифора Аничића на ошкривању обновљеног сјоменика ослободиоцима Пријејоља 1912.)

Драга браћо и сестре, драги пријатељи, драги моји домаћини.

Данашњи дан сматрам даном мог живота јер вас могу поздравити са овог места где се клањамо у част и захвалност нашим прецима, који дадоше своје животе витешки и из њихове крви сину нам слобода.

Слобода после скоро пет векова мрачног ропства, али ни њихови животи положени на браник отаџбине 1912. године нису могли гарантовати трајан мир. Бугари нас с леђа срамно ударише, па Први светски рат, албанска голгота, стварање Југославије, Други светски рат, братство и јединство, што слабија Србија, јача Југославија, да би нам се то обило о главу. 1980. године Америка и Немачка направише план да растура Југославију да би уништили Србију, све доци смо шта се све догађало, а што је најтеже, поново по косовским бојурима гази нога светског олоша.

Драга браћо и сестре. Духовна снага Стевана Немања, Светог Саве, косовских јунака, војда Карађорђа, Његоша и краља Петра, увијек је пламтила у српској души и давала јој наде да истраје и опстаје. Кратки су векови пред историјом и науком Господњом, која уређује правду међу људима, али и међу народима. Доћи ће време и Косово ће Срби поново повратити не као покрајину, већ као ризницу српске душе заувек.

Наша је дужност да у то вјерујемо, јер само тако можемо бити народ достојан поштовања.

Ми, Срби, треба да се отресемо много од чега како би то постигли. Оно што смо изгубили морамо оживети и вратити међу свој народ. Најприје истинску, племениту и патриотску душу српског

Нићифор Аничић – Кратки су векови пред историјом и науком Господњом

домаћина. Лукавство, мржња, себичност, завидност, љубомора, као и шкртост, док год са тим не рашчистимо нема нам напредка. Ми сами морамо марљивим радом и узорним понашањем, истинским патриотизмом и храброшћу скренути пажњу на снагу српског домаћина, јер је српски домаћин кроз векове био војска и привреда и најснажнија колевка културе и духовности српске. А онда можемо својим политичарима и вођама рећи: само домаћински рад и ништа друго, ваша је дужност пред Србијом, пред Богом и пред народом. Нико нема право неодговорно се понашати према друштвеној имовини, према самој Србији, као да је то Алај Бегова слама, јер су Србију стекли и

њима слични у чију славу обновисмо овај споменик, пред чијим сенима стојимо с поштовањем.

Политичари овог времена не могу, и нико им није дао за право, да отуђују друштвену имовину, не смеју се играти и нагађати око Косова. Нико им није дао право да било шта решавају у Скупштини око Сребренице, да они после српског страдаштва у 20. веку кажу да су Срби геноцидни, срам их било, нељуди! Србија под хитно мора стабилизovati институције које ће спасити и повратити све што је опљачкано, поготову земљу, прекршиоце казнити, а задужити покољења да чувају и поштују имовину, огњишта, гробове и споменике предака. Ако то не учинимо, немамо шта очекивати од њих. Крајње је време да се отресемо непријатеља, да се окренемо искреним пријатељима. Европска Унија није српска будућност, јер Србији није место са непријатељима у њиховом хаосу.

На крају, драга браћо и сестре, драги моји домаћини, на десетогодишњицу постојања Друштва српских домаћина постављамо себи задатак да покренемо Србију да ради и ствара. Да сами себи помогнемо, јер то је једини исправан пут. Омладину морамо задржати у Србији јер је без њих Србија празна а они се губе у туђини.

Нека је слава нашим дичним прецима на вечној стражи, пред којим данас недостојни мирно стојимо.

ВИЂЕНО У ДАЉИНИ

Дани
којих нема
Јутра
која не постоје
Слутимо догађаје
Одшумели животе

Осмех и сузе
која нема име
Просута у јуче
које не постоји

Слило се
у грумен земље
у круг камена
И реч ницала
и реч никла

Сада
Све пролази
нестаје
А РЕЧ
остаје
НЕК БУДЕ НЕУКАЉАНА

Његош М. Несторовић

ЈЕВТО С. ВАСОЈЕВИЋ – ЈУНАК ЈЕДНОГА ДОБА

Ко је био Јевто Васојевић? Гардиста у Гарди Краља Петра, јунак ослободилачких ратова 1912-1918. године, комита, одметник, осветник, трагични јунак свога доба? После свега и после толико времена, аутор се трудио да сазна шта је од свега народна прича, шта је записано у архивама или на другим местима, шта сведоче његови савременици, ближњи и потомци и шта је непобитна истина.

Утврдили смо да је Јевто Васојевић рођен 1887. године у селу Лопижама, засеок Криваја у породици Симеуна Васојевића. Имао је још три брата и сестру. Најмлађи брат Срето је погинуо негде приликом повлачења српске војске преко Албаније или на Солунском фронту. Не зна му се гроб. Сестра Роса је удата у Мишевиће на Златару у породицу Томашевића. Браћа Милош и Микота су проживели свој живот у родном месту. Јевто је учесник Балканских ратова и Првог светског рата. Трагично је настрадао 1924. године у селу Лопижама.

Народ га је највише запамтио као одметника, осветника, комиту. О његовим ратним заслугама се мање причало, то као да није било важно. Важно им је било што је успешно штитио Србе од „Турака”, што је намиривао старе дугове, светио се за побијене, опљачкане и малтретиране.

Ратне заслуге и одликовања. У Војном архиву у Београду тражим Јевта С. Васојевића, редова XXII пешадијског пука. Шаљем кључне речи: Први светски рат, Солунски фронт, војничко ордење. Подносим на увид Плакету и копију италијанског одликовања, једине писане трагове. И недавно ми стиже из Војног архива у Београду, документ у коме пише да је Јевто С. Васојевић био редов у 4. чети, 3. батаљона, XXII пешадијског пука, Вардарске дивизије, I Армије.¹

Из Архива сам добио потврду да је одликован „Златном медаљом за храброст”² 1912. године, као и то да му је

француско одликовање „Ратни крст са златном звездом” додељено за заслуге стечене на бојишту 1916. године. У документу стоји: „Избивши међу првима на положај „Малих Чука” источно од села Велесела 5. октобра 1916. године, јурећи за непријатељем сустиже га и једном бомбом убије 7 непријатељских војника, затим продужи гоњење непријатеља иако је већ био рањен у лице и тако је остао у борби, док није поново добио две ране у ноге”.³

Код његових потомака пронашао сам *Повељу* о додели Сребреног војничког ордена Карађорђевог Звезде са мачевима. Тамо пише: „У име Његовог Величанства Петра I по милости Божијој и вољи народној Краља Србије, Његово Величанство Александар, Наследник Престола, благоволео је потписати следећи Указ, на предлог нашег министра војнога, а за заслуге стечене у рату 1916. године, одликујемо Јевта С. Васојевића, редова из XXII пешадијског пука, нашим сребреним војничким орденом Карађорђевог Звезде са мачевима. Наш Војни Министар нека изврши овај Указ. Александар с.р. У Солуну, 12. септембра 1917. године. *Министар Војни: Генерал Терзић.*”⁴

Јевтови потомци су ми показали плакету на којој пише да је Ministero dalla guerra Италије у Риму, доделило Медаљу за храброст, Јевту С. Васојевићу, 25. новембра 1918. године.

Сви остали докази, тј. Повеље и одликовања, су сагорели у Јевтовој кући 1943. године када су „Турци”, тј. муслиманска милиција и башибозук, спалили и опљачкали тај део Лопижа. Том приликом су убили Јевтовог брата Милоша, комшију Светозара Ковачевића и Јевтову снају Јелику. Остали су успели да побегну. Нису их побили због Јевта, него зато што су били Срби.

Приликом теренских истраживања 1973. године, Јевтов син, Драгомир, ми је причао да се Јевто из ратова вратио са

девет одликовања. Да се он сећа Обилићеве медаље и француског одликовања и да је све то изгорело кад су „Турци” село попалили. На гробљу у Кривајама потомци су му подигли споменик.

Из исказа Јевтовог сина Драгомира 1973. године и расположивих докуманата, утврдили смо досад да је имао шест одликовања. Поред наведених то су: Обилићева медаља за храброст и Албанска споменица.⁵

После Јевтове смрти, његова супруга Анђелија и њихова два малолетна сина, су добијали месечну надокнаду за Карађорђеву Звезду. Тај износ је Анђелија примала и после Другог светског рата, све до своје смрти. Из тог докуманата се види да су се Јевто и Анђелија венчали на Савиндан, 27. јанура 1920. године у цркви светог Петра и Павла у Сјеници.⁶

Шта су други записали о њему. Јевто је служио у гарди Краља Петра I Карађорђевића, „вероватно између 1907. и 1910. године, а могуће и касније, јер је његово родно место било под Турцима све до 1912. године. Не зна се да ли је учествовао у балканским ратовима. Рат је завршио као поднаредник. С прегрштом одликовања био је понос свога краја. Карађорђеву звезду је заслужио освајајући бугарске утврђене положаје”.⁷

И ово сведочи колико мало знамо о тим људима и колико смо их запоставили. Сто година касније, први пут сам добио документ из Војног архива у Београду, који потврђује да је Јевто С. Васојевић, одликован Златном медаљом за храброст 1912. године. Значи, учествовао је у балканским ратовима. И не само учествовао.

Питао сам се како се Јевто нашао у Краљевој Гарди. Истражујући ову проблематику сазнао сам, да су младићи из Рашке области и пре балканских ратова одлазили у Србију и служили војску. Јевто је био висок, стасит човек и незнано како, нашао се у Краљевој Гарди. У пе-

¹ Република Србија, Министарство одбране, Војни Архив, бр.1368-5, Београд.

² Исто. (Медаља за храброст установљена 14. новембра 1912. године, а додељивана за истакнуту личну храброст показану на бојишту у време Првог балканског рата против Османског царства).

³ Војни историски институт ЈНА – архива бивше српске војске, бр.19/9. Београд.

⁴ Види копију Повеље.

⁵ На ову споменицу имала су права сва лица која су се налазила на војним дужностима, а прошла су Албанију као и чланови страних мисија који су се са српском војском повлачили кроз Албанију.

⁶ “Именована има право на новчану награду у износу годишње динара 3.600, односно 300 динара месечно на основу параграфа 10, у вези са параграфом 11. Закона о одликованима Карађорђевог звездом са мачевима.

⁷ Т. Влаховић: *Виџезови Карађорђевог Звезде са мачевима*, Београд 1989.

риоду који Влаховић наводи Јевто је има 20, односно 23 године.⁸

Саво Чукановић у *Хроници Сјенице*, каже да се генерације Сјеничана између два рата, добро сећају комита, а нарочито Јевта Васојевића и Велизара Радевића из Лопижа. О овим комитама-хајдуцима, причало се много по Сјеници и селима среза сјеничког. Многи су се од њих плашили, а нарочито муслимани. Нико није желео да се сргне на путу са њима. Причало се да пљачкају и убијају. За њима су често вршене потере, али би они увек измакли жандарима. Муслимани су сматрали да жандари неће да их ухвате, а Срби су их подржавали, јер су у њима видели заштитнике и осветнике. „Стварност је, међутим била другачија. Многе пљачке, па и убиства у срезу Сјеничком, нарочито муслимана, вршена су у име ових комита, а да они са овим нису имали никакве везе”. Чукановић сматра да ни ови „нису били јагањци”. Интересантно је како су ова двојица доспели до одметништва”.

Јевто Васојевић, каже даље Чукановић, је активни учесник Првог светског рата и један од ретких носилаца Карађорђевог звезде из ових крајева. Одликовање је заслужио „својим јунаштвом у рату”. Када се из рата вратио, „вероватно подстакнут од других, причало се да је убио Османа Хашиновића – Караулица, зато што је сматрао да је Осман крив за смрт његовог брата од стрица Михаила Васојевића, који је 1912. године био са групом комита у борби против турске посаде на шанцу на Маљевинама. Тада је на турској страни поред осталих био и Осман. Јевто је сматрао да му Осман дугује крв, убио га је у његовој кући у Сјеници и нашао се у затвору у Новом Пазару”. Из затвора је побегао са Велизаром Радевићем, који је тамо лежао за неки мањи прекршај. За њима су вршене велике потере и уцењивани су. „О Јевтовој погибији постоје разне верзије, а једна, званична, која је мало вероватна и у коју слабо ко верује, каже да је Јевто жртва сопствене бомбе, која му је експлодирала приликом једног пада, при спуштању низ једну травнату страну на Мрамору у Лопижама 1924. године. У ову се верзију сумња, јер се једном искусном борцу и ратном јунаку тако што може тешко десити”.⁹

Салих Селимовић је у хроници *Кладница* записао, да су у суседном селу Лопижама одметници били Јевто Васојевић и Велизар Радовић, затим нешто

Јевто као гардист Краља Петра I

даље Стијовић Илија, Аничих Јосиф, Недовић Лазар и други, а у муслиманским селима, Мухарем Вишњић, Ахмет Папић Шамало и Заим Зорнић.” Појединци су се светили и изравнавали неке своје раније рачуне и делили неку своју правду. Било је муслимана одметника који су за време аустроугарске окупације терорисали, пљачкали и убијали по српским селима недалеко од Кладнице и то најчешће недужне људе. Они се нису предали новим властима, већ су наставили са својим ранијим деловањем. То је доводило до контра акције српских комита, који су се такође светили, али често и невиним муслиманима”.¹⁰

Теренска истраживања. Приликом теренских истраживања седамдесетих година, утврдили смо да по селима сјеничке, нововарошке и пријепољске околине, није било старијег човека који није знао за Јевта. Многи од њих су били његови савременици, сретали се с њим, неки су с њим и ратовали на многобројним бојиштима. Свако је желео да се похвали, како је Јевто свраћао код њихове куће, вечерао, ноћио, био на слави.

Аутору је причала Јевтова супруга, Анђелија, 1973. године, како је Јевто после прве Швабе дошао из рата на вашир на Рудо Поље под Јадовником, 19. октобра 1919. године. Она каже да се на ваширу окупио силан свет из сјеничке, нововарошке и пријепољске околине. Игра шест кола, преживели народ се весели после много ратова и патњи, слави се живот. „Одједном, каже Анђелија,

неко завика: Иде Јевто! Све стаде и сав се народ окрену према њему, а он иде путем, висок, витак, лијеп, с брчићима уврнутим нагоре, на грудима много одликовања. Сви су га тада дочекали, и старо и младо је кренуло да га сретне и види”.

Томо Трмчић са Шиповика из Лопижа, Илија Аврамовић из Дружинића и Миликић Стеван из Гоња, његови преживели ратни другови, причали су како је заслужио Карађорђеву звезду.

Било је то 1916. године. Бугари су на Солунском фронту, на некој коси имали јако утврђене положаје, а испод тих положаја било је ниско хрстово растиње. Наређење је било да XXII пешадијски пук, освоји те положаје по сваку цену. Много је бораца погинуло, али положаје нису освојили. Тражени су добровољци да униште митраљеска гнезда. Нико се није јавио. Јевто је био у немилости претпостављених због ратовања на своју руку. Тражио је дозволу да он покуша. Када су видели да се Јевто јавио пријавило се више њих, волели су да их он води у таквим појединачним акцијама. Међутим он је захтевао да иде сам. „Нећу да неко од вас погине, па да ме ваше мајке куну. Ако буде суђено боље је да само моја мајка кука”. Узео је торбу бомби које је припремио за бацање и пошао на те положаје које пре тога није могао да освоји пук. Терен је био као отворена књига, на једној коси Бугари на другој српски пук, доле је протицала нека речница. Његови ратни другови су пратили како се он пребацује од жбуна до жбуна. Већ је прешао на ону страну изнад које су били ти положаји. Бугари га нису открили. Пришао им је с бока и у брзом трку убацивао бомбе у њихове ровове и митраљеска гнезда. Изненађење је било потпуно, као гром из ведра неба одјекивале су бомбе које је Јевто бацао. У сваки бункер је убацио по бомбу. Том приликом је задобио више рана од сопствених бомби док је претрчавао од једног до другог рова, јер није имао времена да чека оних неколико секунди колико је потребно да експлодирају. Када је стигао до последњег бункера вратио се назад и купио затвараче са митраљеза. Тешко изранављен сјурио се до оне речнице, која је била испод положаја његовог пука, на ничијој земљи, попио мало воде и ту пао. Пук је већ кренуо у јуриш на бугарске положаје, а Јевтов кум је добио задатак да га донесе жива или мртва. И донео га је жива. Када

⁸ Код Јевтових потомака сам нашао приложену фотографију о његовом служењу у Гарди.

⁹ Саво Чукановић: *Хроника Сјенице*. Необјављен рукопис. Архив Рас, Нови Пазар.

¹⁰ Салих Селимовић: *Кладница*, Нови Пазар, Музеј „Рас”, 2012. Стр. 120.

су му превили ране освестио се и запевао. Предложили су га за највеће одликовање, Карађорђеву звезду са мачевима. Да би се то одликовање добило, требао је по предлогу постројени пук да искорачи корак напред. Искорачили су као један. Сви су се чудили како је остао жив, јер је и буквално био сав у ранама. Брзо се опоравио и наставио ратовање. У наведеној акцији остала му је само једна бомба и то без капице. Њу је носио све до смрти окачену на опасачу. Сматра је да му је то амајлија која га је оног дана сачувала да не погине. Од те бомбе, коју је случајно активирао, погину ће 1924. године, на Мрамору у селу Лопижама, после повратака са Славе из Мишевића, где му је сестра била удата.

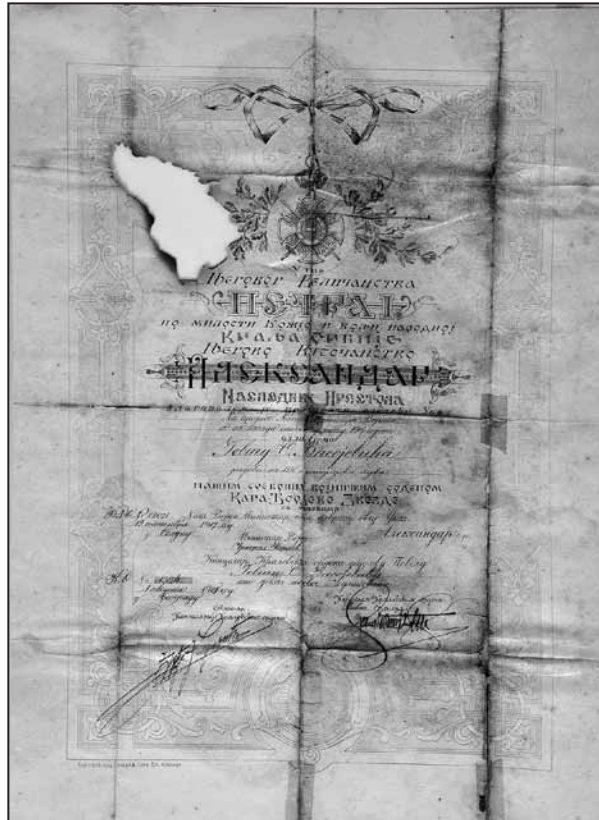
Јевтова браћа, Милош и Микота, причали су потомцима о његовом повратку у родно село после толико година ратовања. Када се појавио наспрам села непрекидно је пуцао у вис радујући се што је жив, што је све најзад завршено, што је слобода извојевана и ко зна због чега још и шта може да осећа човек који је толико година ратовао, толико пута био рањаван, толико пута гледао смрти у очи. Лопижански свештеник Доле причао је да је његов стриц Јевто учествовао у биткама на Колубари, Церу, Шиљаквцу, Годуну, Мачковом камени, на Овчару и Каблару.

Његови ратни другови су причали да је Јевто носио заставу кад су марширали кроз ослобођени Београд и да му је са Двора нуђено да остане у служби Краља Петра, али је он замолио да му дозволе да се врати у родно село. Поменути ратни другови су се често сећали како их је Јевто спасао кад су се повлачили преко Албаније. Једну групу промрзлих и изнемоглих војника, међу којима су били Томо, Илија и Стеван. У некој просторији су их заробили Арнаути и спремали се да их опљачкају и убију. У том је однекуд избио Јевто с пушком и џаком хлеба. Оне најближе је растерао ударајући их оним џаком, ножем и пушком. Арнаути су били запрепашћени силовитишћу његовог јуриша међу њих, његовом храброшћу и спретношћу, разбежали су се остављајући мртве и рањене. Јевту ни длака с главе није фалила. Срећа прати храбре. Спасене другове је успешно водио преко Албаније и довео до мора и Крфа.

Јевтов унук Драгоман каже да је Стеван Миликић редовно долазио на славу

код Јевтових синова и увек изнова причао о свом спасиоцу и ратном другу, о његовим подвизима, доживотно захваљан што га је онда избавио од Арнаута и довео до Крфа.

Невероватно је колико је Јевто био храбар и самоуверен. Његов синовац Ратко је причао да га је по ослобођењу Јевто одвео у Сјеницу и купио му сомун. Док је јео сомун однекуд наиђе неки „Турчин”, почне да малтретира Ратка с упереном пушком. Јевто му приђе, ошамари га, и онај се преврне у неки канал

Повеља о додели ордена Карађорђева звезда

и побегне. Када га је синовац питао како је смео на уперену пушку. „Видео сам му у очима да се плаши и да не сме да пуца” - рекао му је Јевто.

После сјајне ратничке каријере, вратио се у родно село, смирио се неко време, оженио се у јануару 1920. године. Све је то трајало кратко. Он није могао лако да се помири са оним што је краљ рекао, „брат је мио које вере био”. За њега су муслимани били Турци. Као дечак се нагледао и наслушао злочина које су „Турци” над Србима чинили у његовом селу и околини. Имао је само 14 година кад су убили браћу Млађеновића из Крсца, а Васу очи извадили. Имао је 25 година кад су „Турци” пресрели у Туријаку четворицу његових рођака Никовића, заклали их, скинули им скалпове и окачили на леске и када су у Бабињачи убили Лазара Тубића из Лопижа и закла-

ли његовог унука, дечака. Убили су му на превару брат од стрица Микаила. Чинило му се да му „Турци” много дугују и да се дуг мора наплатити. Много пута су им отимали стоку, плљачкали их, убијали. Колико јуче он је ослобађао земљу од Турака, а данас их у Сјеници и околини много има за које знају да су починили злочине над Србима. И Јевто крене да се свети, да наплаћује старе дугове. Он није признавао никакву амнестију. Већ су постојали одметници који су једва чekali неког таквог, али је Јевто био ратник индивидуалиста, па се није ни са ким удруживао. Спорове је решавао на свој начин.

Према сведочењу Вукосава Васојевића, његовог синовца, и рођака, Петра Васојевића са Репишта, кренуо је већ 1920. године са осветама. Петар, синовац Микаилов, је испричао то како се Микаило одметнуо и како је убијен. Микаилов отац Раде је са синовима вр'о жито кад је наишао ага на коњу и тражио да одмах прекине са вршидбом и да узме да оврше агин стог. Кад се врати из Сјенице да је овршено. Молио га Раде да данас оврше своје, а сутра агино, ништа није вредело. Предвече се врати ага из Сјенице, а Раде једнако врше своје. Разљути се ага и онако с коња неким штапом удари Рада по глави. Падне Раде крај гувна, а Микаило како је држао виле, оним вилама агу по глави. Падне и ага поред Рада. На поњави су агу однели кући. Од тог дана се Микаило одметне, а Раде не смеде да чека агу и заптије у Крсцу, него побегне код Јевта и његове браће у Криваје. Тражиле

су турске власти од Микаила да се преда, али је он знао какав га суд чека и није се предавао. Најзад се договоре 1912. године, да се Микаило преда. Осман Караулац је дао реч да му се ништа неће десити. Микаилов отац их је одвео до пећине где се одметник сакривао и причао касније да Осман није одржао реч, него га је убио баш ту крај Тубића пећине. Микаила су сахранили покрај доњег зида Лопижанске цркве, где и данас почива. Јевто се заклео на Микаиловом гробу да ће убити Османа.

Убио је Османа пред његовом кућом на периферији Сјенице. Знао је Осман за ту заклетву и чувао се. Једне ноћи Јевто оде до његове куће са Велизаром. Дуго су чекали, али се Осман није појављивао из куће, као да је знао шта му се спрема. Најзад Јевто пусти Османове овце из штале и стане иза једног ћерта, а Вели-

зар иза другог. Како се Осман привукао до Јевта, то он никако није могао да објасни и зграбио га за пушку. Почело је рвање на живот и смрт. Велизар је обигравао околу, али никако није могао да пуца. Као искусни ратник, Јевто уграби моменат, истргне нож из чизме и тако реши тај двобој. После тога брзо се пребаци у турско гробље. Османова кућа је била на осами, али су комшије брзо дотрчале, не слутећи да су она двојица на стотинак метара сакривени у трави гробља. Под окриљем мрака, докопали су се спаса, шуме у Бабињачи. Касније је Јевто причао: „Беше Осман јак, замало да ми отме пушку, морао сам два пута ножем да га ударим”.

Власти су сазнале за то и тражили од Јевта да се преда, да због његових ратних заслуга неће бити осуђен, или нешто мало, реда ради. И он се преда. Осуде га на десет година и затворе у Нови Пазар. Тамо је већ лежао његов брат од тетке, осуђен за неки мањи прекршај. Све је могао да поднесе, али затвор никако. Затвор није представљао никакву препреку за Јевта. Једне ноћи, онеспособи стражаре и побегне са Велизаром. Од тада је био комита, како је народ то називао. Уствари постао је одметник и осветник. Није он убијао недужне или их пљачкао по путу, ни Србе ни „Турке”. То је њему било испод части. Живи су били још они који су му рођаци побили у Туријаку и Васу Млађеновићу очи извадили на Лупоглаву. Сматрао је да они не треба да живе некажњено. Почео је да дели своју правду. Постао је Робин Худ оног времена у крајевима Старог Влаха. Кад је већ кренуо тим путем, реши да казни те који су злочине починили и крене да смиче једног по једног. И тако пође путем са кога повратка нема.

Приликом теренских истраживања 1975. године, његова супруга Анђелија ми је причала, да су је те прве године Јевтовог одметништва, често посећивали жандари и малтретирани је, док једном није то рекла Јевту. Он их сачека код куће, разоружа жандаре и каже им да не узнемиравају породицу, иначе ће их следећи пут побити. „Јурите мене, а у кућу ми не дирајте”. Жандарми су то озбиљно схватили и све њихове наредне потере биле су чиста формалност.

Анђелија каже да се једном састала с Јевтом у конопљишту иза кућа. Ту му је однела преобуку. Испратила га до у Стране, кад од Бошкове куће иду жандари. Они су се први јавили и рекли му: „Јеси ли ти то Јевто?”. Рекли су му да они у њега неће пуцати, али ни он да не пуца на њих, него кад замакне у Саставке ис-

под Милетића, они ће опалити неколико пута у ваздух. Сутрадан су поднели извештај да су га срели, пуцали, али им је умакао.

Бране Киковић из Гоња је причао писцу ове биографије, како су Јевто и Велизар, 1923. године свратили у њихову кућу на славу. У неко доба неко рече да иду жандари, који су по службеној дужности јурили одметнике. Тада је Јевто рекао, да се нико не помера, да се сви понашају као да је све најнормалније и стао је иза врата. Када су ушли жандари он им је одузео пушке и сложио их иза врата код своје пушке. Онда су сели за софру и дуго разговарали и славили. Први су изашли одметници, а нешто касније и жандари којима ни на крај памети није било да се излажу погибији.

Један од оних коју су побили Киковиће, живео је некажњено у неком селу у оклини Сјенице.¹¹ „Турчин” је знао да је на „списку” и био је веома опрезан. Неколико пута су га чекали покрај пута којим је пролазио за Сјеницу пазарним даном, али га није било. Није му се ишло, бојао се заседе. Чак се толико осилио и разметао се да се он Јевта не боји, баш би волео да се с њим сретне. Осветници направе план. Ићи ће у по дана до његовог села, близу његове њиве коју треба да жање. Терен је био обраван, кршевит, нигде дрвета. Август, жега. „Турчин” жање, моба, искупило се доста жена, а он веже снопље. Поред њега пушка. Пође до следећег снопа и премешта пушку поред себе. Она двојица пузе већ пола сата, приближавају му се на растојање са ког га сигурно могу погодити. Зној им затвара очи, али устајања нема, јер ће их приметити и умаћи им. Најзад прилазе на одговарајуће растојање и пуцају на три. „Турчин” падне као да га је гром из ведрa неба погодио. Оне жене се узбуне. Док су комшије стигле, они су већ прелазили Увац и докопали се безбедне територије.

Једнпут је Јевто ноћио код Слободана Ковачевића на Скраднику и причао му како му се пожалио један сељак из Штавља да је неки „Турчин” из Тријебина, купио од њега волове, али паре неће да му да, а много је времена прошло. Пођу одметници да наплате дуг. Привуку се кући, пси лају, земљу гризу. Јевто се сакрије испод неког малог подеста за степенице, једва се смести, а Велизар иза ћерга. „Турчин” не сме да изађе него пошаље жену. Жена погледа у мрак и каже да се ништа не види, притом проспе неку воду право Јевту на главу. Он скочи, ухвати жену и унесе је у кућу међу чељад. Велизар за њим. Све је пре-

мрло од страха, нико се не миче. Каже му Јевто да донесе паре за волове. „Турчин” би да изађе да донесе паре из колибе, али се ови боје да им не побегне, те пошаљу његову жену да донесе паре. Наплате волове и нестану у ноћи.

Јевтова браћа су више пута причала, каже Вукосав Васојевић, да су имали неки спор са суседима око пашњака. Оде Јевто у Пазар са ћупом меда и масла, понесе и суву овчу лубину и доведе агу, а чељадима каже да око куће буде доста говеди, оваца и коза, да се види да су домаћини. Види ага да одавде има шта да узме, па на коњима обиђу стотине хектара земље, шума и пашњака. Када су заокружили цело имање, ага му је рекао да је то од данас његово. „Ако ти неко покуша да одузме ово што смо омеђили - уби га рече му ага, грех на моју душу”. Од тог имања је касније живело дванаест бројних породица. Пред 1912. годину, Јевто је са агом расправљо неке историјске теме, па се заметнула прича о правди и неправди. Ага му је тада рекао:

- Слушај, синко, ми смо ово право и ову земљу сабљом на Косову добили, ваше ће бити поново кад на Косову добијете. Ако добијете!

Оде Јевто у рат, ослободе Косово и једног дана сврати код аге.

-Аферим синко, ви сте добили, сад је све ваше. Дај ми неђељу дана да се спреим и ја одо. Тако је и било, растали су се као људи. Агу су време и историја однели некуд пут Турске.

Учинио је за Србе и Србију све што је могао. Од Србије није тражио ништа. Припадао је генерацији која је извршила херјски подвиг и исписала једну од најсветлијих страница њене историје. Да ли се Србија како треба одужила тим јунацима? Није, а требало је. Тих људи више нема. Шта данас, на стогодишњицу њиховог подвига и жртвовања, могу да ураде потомци? Могу макар да извуку из архива пожутеле папире и фотографије, да освеже сећања на њих, да поправе њихове споменике, да подигну нове онема који су то заслужили и тако ојачају темељ грађевине коју су створили и на којима ми данас трајемо и опстајемо незахвалношћу деце којима је остављено богато наслеђе. Ово је скромно подсећање на једног од тих јунака. Историја јесте учитељица прошлог живота, али се она понекад и понавља. Ако уложимо мали напор, можда ће нам опростити што смо их тако много и дуго запоставили и заборавили.

Славољуб Васојевић

ЗАОСТАВШТИНА ПАТРИЈАРХА ГАВРИЛА РАШКОВИЋА

Поводом отиварања сџалне изложбене ѓосџавке у Новој Вароши

Недавно отиворена сџална изложбена ѓосџавка у Сџарој зџради Оџиџине Нова Вароши, џачније у једној од најлеџиџих зџрађевина у овом делу Србије, уџоџиџуњена је са скромним екџонаџиџма сакралноџ каракџера. Један део ѓросџора насловљен са „**Цркве и манаџиџри Сџароџа Влаха**” исџуњен је фџосџима задужбина џаџриџарха Гаврила Рашковиџа, знаменџиџе личносџиџи срџске исџорије XVII сџолеџа. Оскудноџи са црквеним ѓредмеџиџима џешко се моџла на докнаџиџи фџоџоџраџиџама црква и са ѓриџовешџу о збиваџиџама из нама удаљене еџохе. Усуду времена, рушеџа и разараџа као и сеобе народа на друџе џерџиџорије условили су несџајаџе националноџ и кулџурноџ блаџа са широким ѓросџора ѓравославноџ свеџа, као и са џерџиџориџа јуџозаџадне Србије. Оно џиџо је сачувано на зџрађевинама и у унуџраџиџносџиџи боџомоџа Сџароџа Влаха, није довољно ни за свакодневне црквене ѓоџребе, џа је џешко очекиваџиџи да би се џо моџда и излаџало. Приџовесџи коџа следи ѓосвећена је кџиџиџорском доџриносу једне монументџалне личносџиџи срџске исџорије, рашком владици и џаџриџарху срџском Гаврилу Рашковиџу, за чиџим се делом и ѓосвећеноџиџу још увек џраџа...

Скромна знаџа којима располажемо недовољна су за грађеџе значајније приповести о нашим прецима. Иза оних о којима мислимо да имамо довољно сазнаџа остајали су у тамџ векова знаменити трагови. Често су то у самоџи исписане књиге, некад грађевине или мостови, њихови остаци у гомилама камена или у рушевинама, али и утврђеџа и зидине чиџи се смисао тешко да назрети. Понекад трагове налазимо и иза маџе знаних личности коџи су о властитом делу говорили скрушено и кратко, ако су подаци или записи уопште до нас стизали. На несрећу, највише трагова остајало је управо иза непознатих градитеља, оних коџи нису имали времена нити потребе да ислеџу неки запис за потомство, па их још увек сматрамо незнаним. Један од оних коџи су, без сумње завештали много тога за будуџа поколења а о чему се још увек мало зна, био је пећки патриџарх Гаврило Рашковиџ.

Ишчитавајуџи сачуване записе и натписе писане његовом руком, било на рукописним књигама коџе је завештавао обновљеним задужбинама, или на

сакралним предметима коџе је црквама прилагао – остаје утисак да је много више исписаног нестало са усудима прохујалих векова. Дакле, само мали број откривеног сведочи и о ономе што је изгубљено а што је са великим степеном поузданости, бивши митрополит рашки и патриџарх српски Гаврило градио за кратко време проведено на трону рашких владика и архиепископа српских у Пећџ (око 1640 – 1659 год.). У недостатку написаног у помоћ призивамо различите врсте подударности коџе би нас на праве трагове навеле. Или су то тесаници клесани истим рукама (али на различитим боџомоџама), или приближни начини градње, затим просторни распореди грађевина или неке друге сродности. Тиме се готово једино може продрети у неодгонетнуте тајне векова

књиге оставио овај владика рашки. Од већег значаја је чињеница да је кџитор Ковиља ставио до знаџа да је запис писао властитом руком. Тиме нам је отворио простор сазнаџиџама друге врсте. Наиме, увидом у калиграфски текст писан његовом руком, долази се до готово непобитног закључка да га је писао врсни преписивач, дакле неко ко је искуства писања стицао у некој манастирској преписивачкој радионици. По своџим палеографским особеностима и дуктусу слова овај текст са Ковиљског четворојеваџеља представља комбинаџију канцелариџског брзописа и полууставног писма. Са типизираним лигатурама и надредним знацима запис патриџарха Гаврила спада меџу првокласне текстове, своџствене најбољим преписивачима XVI и XVII века.

Манаџир Дубница- изглед комплекса пре почетка радова 1997. год

иза којих је понекад остајала и сачувана епска приповест, преношена са колена на колена. Може ли се из тих прича црпети грађа којом треба историју градити?

Прича о кџитору манаџира Ковиља под Јавором настала је захваљујуџи једном аутентичном и дугачком запису из рукописног Четворојеваџеља коџе је митрополит рашки Гаврило приложио своме манаџиру „в ѓоџкрилџе зџоризовом Ковиље”. Да није запис из Четворојеваџеља сачуван, тешко да би другим путевима стигли до драгоцених података коџе нам је на једном листу

Драгоценџи запис са Ковиљског четворојеваџеља коџи, осим заоставштине коју нам је оставио рашки владика, посредно даје податке и о неким другим светилиштима у долини Моравице, Лима и Увца коџе је у кратком времену такође обнављао овај великодостојник српске цркве. Потребно је истаџи да је рашки владика обновитељ цркве и конака манаџира Увца на истоименој реци, манаџира Клисуре у долини Моравице, цркве Благовештеџа у родном Штиткову, као и Св. Троџице у Дубници у Боџетиџима. И то су само неке боџомоље за коџе се са великим степеном

поузданости може тврдити да су ктиhorsка дела Гаврила Рашковића. Када пише о манастиру Ковиљу који му је по свему судећи био и постриг - место где се вероватно и замонашио - он каже да је „*ово свјатјоје мeстјо зайуспитило од многих времена*“ а из љубави према Св. Архангелима обновио је манастир 1644. године прикључио му неке ћелије и воденице а „*манастирску земљу ослободисмо која је пре била зайуспитила и није се знала, и јошше прикуиисмо неколико њива и ливада и приложисмо свeтјој обитиелји и иуу пребивасмо неко време...*“. Најзад, лирски интонирани завршетак записа са Ковиљског четворојеванђеља говори о образованом човеку који веома добро разуме сву трагичност и неизвесност времена у коме живи. Он на крају моли оне који могу помоћи братству Ковиља да се „*свeтја обитиелј љо нашем огласку не заборави... будући да дани овога свeтја йролазе као цвети са шраве, као да нисмо ни йоштојали...*“.

Сличности градитељских форми Св. Николе из Ковиља и цркве Св. Тројице у суседној Дубници, није случајна и сасвим основано упућује на истог ктитора и замисли протонемара. Извесне разлике у квалитету извођења, примерице, порталима, сводовима, олтарским просторима и амвонским розетама у једном и другом храму, условљене су избором боље мајсторске дружине коју је наметнуо сад већ промењени статус ктитора. Он је наиме, обнову (градњу) Дубнице у Божетићима започео као патријарх српски, док је многе друге богомоље па и Св. Николу у Ковиљу, обнављао са трона рашких владика из Новог Пазара. Извесне анало-

Манастир Ковиље - изглед са западне стране

гије са елементима пећког градитељства запажене у Св. Тројици у Дубници само су персонификација континуитета или бар покушаја успостављања везе са удаљеном епохом рашке државе чији је један од настављача био и српски патријарх Рашковић.

Као задужбина и завештање патријарха Гаврила подигнута је црква Св. Благовештења у родном Штиткову, старом седишту кнежевске фамилије Рашковића. Храм је саграђен нешто раније, вероватно у времену када је пећки јерарх био у Србији али је, по свему судећи, освећен касније када је Гаврило већ био у Русији. Било је то 1655. године о чему сведочи и приложени Пентикостар (Цветни триод) са записом писаним његовом руком: „*Аз смирени йа-йријарх српски...цркви Благовештиенију йрeсвeитe Богородице на реку Тисовице*

в селу Штиткову, еже воздидох оиџ основанија, и никим да будeтџ ойтeмлeна, да неспџ... ни блаџословeно и да му будeтџ йрeчисџтиа в данe Сџтраинаџо йрџшисџиџија Хрисџџова. Оиџ Хрисџџова вџлошенија 1655, џодинe, мeсeца новeмбрија 10. днe...в царсџвџуџишџeм џрaдe Москвe”.

И поново се запажа тај изграђени калиграфски брзопис којим је тако лако и поуздано владао српски патријарх у саопштатавању свега онога што је сматрао значајним за нека будућа времена.

Храм Благовештенија у родном Штиткову надживео је страдања многих других задужбина али је, на несрећу, до темеља срушен после слома Првог српског устанка 1813. године, када је спаљено село Штитково и чувени Рашковића двори. Обновљен је с краја XIX века у време грађења монументалног храма у Новој Вароши, на чијој градњи је био ангажован велики протомајстор тога времена, Андреја Дамјанов из Велеса са дружином од 16 неимара. Уочавајући сродности малог храма у Штиткову са монументалном грађевином у Новој Вароши (посебно са западном фасадом) није далеко од истине, да су исти мајстори из дружине Андрије Дамјанова подизали обе богомоље.

У заоставштину српског патријарха Гаврила може се уврстити и још једно рукописно Четворојеванђеље откривено пре неколико деценија у познатом универзитетском центру у Кембрицу. Када је и на који начин јеванђеље патријарха Гаврила доспело у овај центар – остаје до даљег непознаница. И многе друге рукописне књиге, посебно у XIX веку, лако су проналезиле купце широм Европе и Русије. Такође је познато да су многе оригиналне кодексе из запустелих цркава широм Србије и Црне Горе, продавали, у њихову вредност, најупућенији. Један од њих ипак се мора поменути, јер је био један од најактивнијих. Био је Вук Стефановић - Караџић.

Занимљиво је да се о овој рукописној књизи није ништа знало до изложбе организоване 1966. године, поводом обележавања стопедесет година Fitzwilliam-овог музеја у Кембрицу. Инвентарисана је под ознаком „*Marlay Bequest MS 2*”, са податком да је рукопис 1912. године завештањем доспео у Fitzwilliam-ов музеј из неке приватне колекције. За наше истраживање од већег значаја је чињеница да је књига добро очувана, да припада кодексима малог формата и да је била у власништву српског патријарха Гаврила Рашковића. Од посебног значаја је и податак, који је истакла Гордана Бабић, проверени зналац српског културног наслеђа, да је илуминације на овом кодексу као и илустрације четири јеванђелиста на

Четворојеванђеље патријарха Гаврила са својеручним записом

почецима сваког јеванђеља сликао Андрија Раичевић, зограф и илуминатор из Тоца. Тиме се посредно може доказати Раичевићев удео и на сликању икона за неке задужбине патријархове у Старом Влаху као што су на пример, иконе Андрије Раичевића које се и сада налазе у цркви брвнари у Радијевићима а сликане су за неку другу богомољу.

На основу записа на листу 227. сазнајемо да је власник ове рукописне књиге био патријарх српски Гаврило Рашковић. Кратак запис гласи: „*Сије свјејѣије јевангелије свјејѣјенишаџо Госѣодина срѣскаџо ѣаѣријарха... Кир Гаврила...* Мали формат рукописа, скупочен украс и запажен труд илуминатора око украшавања књиге, потврде су да је четворојеванђеље било наручено за највишег црквеног великодостојника. Остало је отворено питање судбине многих других рукописа који су били у власништву овог српског великодостојника, а чије записе ишчитавамо на кодексима у удаљеним манастирима.

Бројне задужбине владике рашког и патријарха српског Гаврила Рашковића на широким територијама Српске православне цркве остале су непотврђене и научно недоказане. Танка нит која је повезивала градитељска дела истих извођача односно ктитора, прекинута је у столећима последњих обнова. Тада су значајно мењани стилски концепти и конструктивна својства објеката као резултат недовољно стручних извођача и још непоузданих наручиоца радова. Можда се тим непознатим обновитељима црква – задужбина патријарха Рашковића – може

приписати брисање сличности између веома сродних градитељских образаца. Радови на поправци оштећених објеката никада нису били усмерени само у једном нарученом смеру. Изгледа да су у познијим временима и игумани појединих светилишта неупућени у аутентичност изворних форми, додали грађевинама бројне сегменте и детаље на основу властитог укуса. Били су то на пример, звоници на западној страни црква, кречење унутрашњости (прекривајући малтером и бојом фрагменте фресака и камене порталне), произвољна доградња спољашњих припрата као и замена оригиналног пода црква.

Трагање за ктиторским делима патријарха српског Гаврила посебно оним у Старом Влаху и Полимљу, осим сличности градитељских форми води и до непрочитаних записа и натписа који се можда још увек негде налазе – на неко прашњавом црквеном тавану или уклесани у камени надвратник срушене

богомоље. У потрази за познатим *Архивом ѣородице Рашковић* за који се веровало да је постојао – пут је водио и до заоставштине једног другог владике Српске цркве. У питању је жички епископ Јоаникије Нешковић, познатији као владика Јања. Приповест о њему нужно је оставити за неку другу прилику, али се његова улога у судбини дела архивске грађе о Рашковићима не може избећи. Наиме, Јања Нешковић син је Нешка Нешковића иначе писара старовлашког војводе Максима Рашковића. После слома Првог српског устанка писар Нешко пребегао је са сином Иваном (Јањом) у Србију али је део архиве сакрио (оставио) у породичној кући у селу Миланци. Више аутора веровало је, да је касније део остављене архиве из Миланце преузео владика Јања Нешковић. Познато је да је неке делове користио у својим текстовима, нешто предао Друштву Српске словесности које га је 1857. године, изабрало за по-

Манастир Увац – изглед са југозападне стране

часног и редовног члана. На несрећу, изгледа да је највећи део непрочитане грађе страдао у току Првог и Другог светског рата. Недавно објављени попис црква у епархији ужичкој, откривен у Митрополијско-патријаршиском архиву Српске православне цркве у Београду (С. Милеуснић), потврђује чињеницу о делу архива владике Јање Нешковић, и неких података који постепено излазе на светлост дана. По свему судећи, о неким задужбинама рашког владике и патријарха српског Гаврила Рашковића постојали су писани, вероватно фрагментарни трагови у архиву у селу Миланци. Не треба искључити могућност и неке епске песме тако честе у Старом Влаху којом су гуслари пригодним симболима крунисали опевану личност, придавајући јој и ктиторска остварења.

Помени на манастирске цркве у Клисурси, Приликама, Брезови и другим богомољама у овом делу западне Србије, сачувани у меморији народа овог краја, представљају, по општем ми-

шљењу, ктиторска остварења фамилије Рашковић, тачније њиховог најстаријег члана. На пример зна се, да је један од обновитеља манастира Клисуре с краја XVIII века, био извесни калуђер; „*Јаћим (Јоаким) Курлаџа сѣарином од Рашковића иначе задрѣи инаѣиом коџа су се Турци јако сѣраишли*”. Традиција као моћна институција једног народа даје на жалост, често фрагментарне одговоре. И градња богомоље у Приликама код Ивањице приписује се Рашковићима чији се знаменити чланови сахрањују у црквеној порти, о чему сведоче стари и већим делом оборени надгробни белези. Најзад, темељна археолошка истраживања извођена више година, потврдила су да је последња обнова манастира Увац на истоименој реци, изведена у периоду (око средине XVII века), када је трону рашких владика био Гаврило Рашковић. Ова истраживања дала су посредне одговоре и о обновљеним светилиштима на којима тих радова није било. Све упућује на то да су тих година, из неких још увек непознатих разлога, дозволе за градње и обнове од стране турских власти, добијане под знатно повољнијим условима, што је врх Српске православне цркве вешто користио. Број обновљених и новоподигнутих храмова у том кратком раздобљу – готово је невероватан. Огроман удео у тој великој градитељској кампањи о којој готово да нема писаних трагова – имао је митрополит рашки и патријарх српски Гаврило Рашковић.

На крају о Рашковићима њиховом великом и помало заборављеном делу, сведочи и један крајпуташ у селу Катићима код Ивањице. Подигнут 1862. године, захваљујући члану њихове породице, Павлу Стојковићу, бившем судији Окружног суда у Ужицу. Споменик у центру села представља и чудесну тапију једне фамилије чији су преци свако на свој начин, обележили епохе у којима су живели и трајали. Значајно, прецизније, прво место на том списку Рашковића породице, припало је патријарху српском Гаврилу Рашковићу. Најзад, памћење Српске цркве које се мери столећима и о чему не треба трошити сувишне речи, одредило је патријарху Гаврилу посебно место. Чину канонизовања за светитеља – осим узорног живота и мученичког краја Гаврила I – морале су допринети и допунске заслуге, о чему су институције Српске цркве имале довољно сазнања.

ЛЕПОТОМ ОДБРАЊЕНЕ

Када ствара, гради, обликује и украшава станишта за своје телесне и духовне потребе, дом за своје укућане или храм Божији, човек се труди да својој творевини подари лепоту и трајност дужу од кратког земаљског битисања. Не ретко, темеље своје куће поставља када увећа породицу, па се од оца или браће одели. Тада теше брвна и ниже, уздиже зидове и кровове свог здања које намењује потомцима својим и наследницима њиховим за времена која долазе и генерације које остају. Богати ктитори своје задужбине дарују повељама и многобројним добрима, обичан човек урезује годину градње на довратник главних источних врата; када остари, тапије своје невелике баштине на руке сину предаје.

Упркос жељама и завештањима ктитора, неимара, твораца, многа су изузетна, вредна градителска и уметничка остварења разорена, спаљена, уништена под налетима природних или људских несрећа... Многе убаштињене вредности разорило је дуго трајање али и небрига, заборав... На балканским се просторима бележе и сабирају небројени освајачки походи, војске које покорвају и поробљавају. Војници под пуном ратном опремом, обавезани на законе ратовања и поштовање одлука својих команди, стицали су из удаљених и посве другачијих светова и затицали ватре на огњиштима вековима негашене. На раскрсници путева, дочекујући и испраћајући светске путнике, караване, намернике, освајаче и ослободиоце, балканска се ризница, упркос рушења, пљачке и паљења, разарања, истовремено и богатила укрштањем различитог, мирењем неспојивог, необичним именима, песмама, јелима и пићима, различитим звонарама и минаретима, необичним древним и далеким напевима, супротстављеним а усклађеним звуковима гусала и оргуља, пастирских фрула и војничких труба. Богати и моћни у међусобном неразумевану и споразумевању, укрштању и опраштању, људи брдовитих и шумовитих предела старе Србије постали су, остали и упамћени као отворени, гостољубиви и гостопримљиви за све искрене, часне и добронамерне придошлице, путнике и намернике. Пред окупаторима и освајачима бранили су своје, штитили праг и потомство, дизали буне и устанке.

Историја се ретко бавила изузетним појавама и појединцима који се нису често другачијима казивали али су се уздизали изнад обичаја и закона своје земље, религије, војске и задатих циљева. Било је усамљених и светлих примера који су враћали смисао људском постојању, просветљавали цивилизацијске токове до најтананијих кругова понирања и уздицања.

Вековима позната и само изабранима доступна драгоцену прича сачувана је у тишини векова на зидовима једне од најлепших српских средњовековних светиња, призренске цркве Богородице Љевишке. Када се у давним временима гашења слободе на српским просторима, на вратима раско-

Кућа Лазовића у Алином Поток

шне, узвишене и многим драгоценостима дариване задужбине српског краља Милутина појавио војник, турски освајач, под пуном ратном опремом и закорачио у њену благодатним миром испуњену унутрашњост, застао је затечен неслућеном лепотом и сјајем њених фресака. Разоружан до огољене душе која се, оплемењена призорима ванвремене лепоте уздигла пред лицем Христа Хранитеља свих гладних, пред осмехом Богородице и Немањом што раширених руку надкриљује улаз призренске светиње, војник освајач, окупатор, источњак исламске вере, на зиду подно фреске у трему призренског храма, китњастим арапским писмом исписао је дистих највећег персијског лирика Хафиза:

*Зеница ока мога теби је знездо,
(иочасиш ме уласком, ова је кућа твоја)*

И док је војска турског султана Мехмеда II, освајача Цариграда, покоравала Призрен, он је просветлио и исказао затамњене истине да се на врата која се гостима, намерницима и залуталим путницима одувек широм отварају, улази с почашћу и знањем да свака кућа има свог домаћина и да је неко камење отесао за њене темеље и столетна стабла посекао да уздигне њене зидове и покрије кровове.

Знао је то учени војник са Истока али и много столећа касније још један војник пристиго са Запада у новом, ко зна којем по реду освајачком походу на Балкан. На просторима које су невидљивим силама надкриљене штитиле непресахле лозе Јесејеве и лозе Немањића, на прагу куће завештане лози Лазовића појавио се нови освајач, Немац, фашиста са својом казненом јединицом која је стрељала, палила и разарала по селима Златибора. Да ли је знао Хафизове или неке друге стихове читавих шест столећа касније, остаће тајна за преплашене укућане и све њихове потомке којима је и прича о овом чудесном догађају завештана.

На зелене пашњаке простране златиборске висоравни, бежећи од Турака и селећи своја огњишта на безбеднија станишта, стигли су, како казују потомци, тројица браће, Петроније, Лазо и Вирија. Тражећи воду и изворе што ни лети не пресушују, Лазо се населио крај велике чесме у Алином Поток, посекао папрат и покрио своје прве кулаче, а потом са синовима и унуцима саградио своје трајне куће брвнаре, вајате, млекаре, качаре, амбаре и појате. Потомци памте да су синови његовог потомка Гвоздена, а унуци Петрови, браћа Јаков, Милош и Витор, оставиши рано без оца, а млади, тек стасали, на косини осунчане падине, усред старе окућнице, саградили пространу кућу брвнару над зиданим подрумом, надкриљену високим, стрмим кровом од тесане, слагане шиндре и украсили је у врху уздигнутим капићем са шиљатим копљем и крстом на крају сљемена да укућане заштити од болести и свих других невоља које су нежељене долазиле ниоткуда. Поносно су на довратнику њених источних врата урезали годину 1880, а мајстор неимар, на каменој површини подрумског зида

уклесао своје иницијале П. Н. и податак да је кућу завршио и предао домаћину на празник Васкрсења Христовог 1883. године. Урезао је сведене симболе Пасхе као Васкрса да то знају само они којима податак казује и оставља и да древним поздравом православних *Христос Васкрсе* своју творевину сачува.

Окупљени око огњишта на коме су запалили своју ватру, Лазовићи планинци, сточари, горштаци, рађали су, одгајали, удавали и женили своје потомке. Распети на ветрометини неродних година, болести, ратова, ледених зима, научени искуством предака да рађањем смрт и све невоље побеђују, дочекали су још један у низу окупаторских похода и немачку чизму на свом древном, освештаном прагу. Од памтивека војници крај топа, с пушком на првој линији одбране отаџбине и своје имовине, и у новом рату, још с пролећа 1941. године, млади Лазовићи обукли су партизанске униформе и недуго потом положили своје животе; Новака су Немци обесили у Ужицу док је његов брат Недељко храбро војевао до самог краја рата из кога се није жив вратио у своје живописно златиборско село. На отпор храбрих српских родољуба и непристајање на окупацију, немачки војници одговорали су брутално, стрељали без оклевања све оне које су затицали под оружјем, а често након стрељања и вешали на јавним местима за опомену и наук. У одмазди за једног Немца убијали су стотину Срба, палили потом њихове куће и читава села. Стигли су тако ненајављени и у двориште Лазовића немачки командант и његова наоружана солдатека. На списку за паљење и уништење била је, као и многе друге, и ова комунистичка кућа. Чекала се команда претпостављеног док су Лазовићи збијени једни уз друге немо гледали и чекали. Немачки официр стајао је пред кућом и немо посматрао

Кућа Лазовића по преносу у Музеј „Старо село“ у Сирогојну

необјашњиви склад њених патином прекривених зидова и кровва, сенку дубоке стрехе, два мала прозора и полукружна врата подрума на њеном лицу какво се одувек јављало на северној страни чудесних, живописних старовлашких брвнара. Никада није видео такву кућу, нити у свом завичају, нити на другим фронтима и ратиштима којима је прошао; она је гледала њега миром свог стаменога трајања, у лепоти своје несвакидашње појаве. Задивљен њеним стрмим, високим кровом није знао да у његовом врху под небеским сводом стражаре отворене чељустии вучијих зуба без којих се нити једна сљемењача на кров не ослања, док крст тихо расипа своју благотворну копрену.

Таква се кућа не може запалити. То што је војник под заклетвом и наредбом није било довољно да покрене очекивану команду. Древна и до тада невиђена лепота куће пред којом је

стајао однела је победу над законима војевања, развејала зле намере, пробудила човека скривеног под оружјем, униформом и бесмислом освајачких похода на кућна огњишта и светиње.

Велика остварења људских руку и људске душе својом лепотом понекад учине да се у човеку пробуде и покрену скривене и затамњене вредности, да их сачувају и одбране. Призренски храм је окићен Хафизовим стиховима нанизано векове свог трајања. И када је на крају XX stoleћа, у освит новог миленијума доживео скрнављење и паљење од руке безумника који нису читали стихове великих песника, призренски катедрални храм није пао већ надаље уздигнут пркоси док конзерватори спашавају његове преостале вредности. Кућа брвнара Лазовића из Алиног Потока, због лепоте којом је осигурала своје трајање, откупљена је 1980. године и пренета у сталну поставку Музеја на отвореном „Старо село“ у Сирогојну. Унук Јаковљев, Раденко, уступио је кућу својих предака онима који су знали и желели да сачувају и покажу све њене оригиналне вредности, првобитни изглед и аутентичну унутрашњу организацију простора оплемењену примереним садржајима. Окружена старим дрвеним вајатима, млекарском амбаром, салашом, стара кућа Лазовића, повремено огрејана ватром са огњишта, и надаље сведочи лепоту пред којом се зло развејава и преобраћа у дивљење и поштовање умећа старовлашких народних неимара.

СВАКОГ ЈУТРА

Неко време нула дошло
свака своју игру игра
Отиснуше људско
и свето
низа страну

Набрекао
па осилио
из нула
Шикара и коров

Измештам ружно
из предела дивног

Премештам тужно
из јутра бистрог

А цветају грехови
из шикаре и корова
сваког дана

Пијем их сваког
јутра
са шољицом чаја

Њеџош М. Несџоровић

Зорица Злајић Ивковић

ЦРКВА СВ. ПЕТРА И ПАВЛА У СЈЕНИЦИ

У улици Јездимира Ловића, из које се продужава пут Сјеница-Ивањица, налази се са десне стране црква св.Петра и Павла чија је градња почела у последњој деценији 19, а завршена почетком 20.века. Уз благослов његовог преосвештенства владике господина Филарета, епископа милешевског, и предусретљивости старешине цркве ставрофора Душана Михајиловића као и председника црквене општине Момира Ковачевића, направљени су овај текст и снимци овог јединог православног храма у Сјеници. Црква је зидана лепо тесаним каменом који је довожен из једног каменолома у околини Сјенице. Црква је доста велика и веома слична храмовима у Новој Вароши, Новом Пазару, Пријепољу. Дуга је 15, 5, широка 13,25 метара. Са продуженим (олтарским) делом њена дужина износи 19,5 метара. Унутрашњост цркве је веома лепо и укусно украшена композицијама из библиских мотива и бројним и вредним иконама, пре свега светих апостола Петра и Павла. Великим залагањем владике господина Филарета, црквене општине на челу са Момиром Ковачевићем и проте Вранића у последњој деценији 21.века су извршене значајне адаптације и реновирања храма, а изграђена је и велика зграда са пространим салом за даће, крштења и извођење пригодних програма. У тој архитектонски лепој згради налази се и модерно опремљена кухиња, канцеларија црквене општине и један стан за свештенике. Црквена општина је успешно решила и проблем комплетирања слободног простора. Најближи суседи црквеног здања су својом вредном акцијом очистили, обновили и доградиле некадашњи бунар у црквеном дворишту који има изузетно чисту и здраву воду коју су некада користили околни мештани и ученици школе чија је зграда постојала у близини цркве и бунара. При овој цркви богослужење обављају осим ставрофора Душана Михајиловића и прота Мирослав Вранић и ставрофор Андрија Јанковић.

Султановим хаџишерифом од Гилхане 1839.године Срби у Старој Рашкој су добили бар декларативно више верских слобода, а тиме и могућност да обнове порушене и изграде нове цркве. Том процесу ће допринети и касније реформе Омер-паше Латаса и босанског везира Топал Осман-паше. Дошло је до извесне стабилизације прилика које су биле катастрофалне за време управе Ејуб-паше Ферхатаги-

Црква св.Петра и Павла у Сјеници

ћа и неколико година после његовог уклањања. Тек султановом ирадом и наредбом великог везира из 1891.године коначно су правно дефинисана црквено-школска права хришћана у Османском царству. Та релативна стабилација и последице реформи пружиле су могућност отварања српских школа и формирању организација, али и да се значајнији број Срба посвети трговини и занатима што ће неким омогућити да се знатно обогате. У Сјеници су у другој половини 19.века живе и пословале чувене трговачке и занатлијске породице, као што су: Парталевићи, Карлице (Карличићи), Павичевићи, Пећанци, Рожајићи (Рожајци?), Букумире (Букумировићи), Џагарије. У Сјеници је тада било 20 трговачких радњи чији су власници били Срби православци. И у другим градовима тадашњег Новопазарског и Пљеваљског санџака била је бројна и богата српска трговачка и занатлијска чаршија. Тиме су се створиле и многе повољније материјалне могућности за обнављање и изградњу српских православних сакралних објеката на простору Рашке области. Примера ради обновиће се манастири Милешева, Бања, Добриловина, конак св.Тројица и изградити цркве у Новој Вароши, Лопижама, Новом Пазару, Митровици, Пријепољу, Штављу. Турске локалне власти нису се баш радовале тој црквеној градитељској активности православних Срба па су често разним марифетлуцима и опструкцијама оме-

тале ту активност Црквено-школских општина и поред тога што су оне добијале дозволе од вилајетских и централних османских органа власти. Ипак су Црквено-школске општине успевале да уз подршку и материјалну помоћ владе Србије обнављају и граде цркве и отварају основне школе. Посебно је био карактеристичан такав случај ометања и опструирања у Сјеници. Сјеничке локалне власти су уважавајући отпор великог дела муслиманске чаршије константно радиле на ограничавању црквено-школске аутономије. Било је случајева хапшења и прогона свештеника и учитеља као и затварања српских основних школа.

У сјеничким селима Лопижама и Штављу су у другој половини 19.века већ постојале нове цркве, али град Сјеница није имао цркву. Црквено-школска општина је оформила једну капелу у згради српске основне школе па се ту вршила служба божија. Уместо црквеног звона употребљавано је клепало. И тако импровизирана просторија за верске обреде сметала је неким муслиманским фанатичима. То није одговарало потребама верских обреда, а и сама импровизирана просторија није била прикладна за ту сврху. Због тога ће Црквено-школска општина из Сјенице покренути питање изградње једне цркве у граду. Ова Црквено-школска општина је 1881.године поднела захтев турским властима за изградњу цркве. На интервенцију локалне власти из Сјенице одобрење за

изградњу цркве се никако није могло да добије. После 12 године подношења узастопних и упорних захтева сваке године за добијање дозволе султан је својим ферманом 1893. године дао дозволу на локацији која је већ била у граду предвиђена, али у ферману није била прецизирана. Султанов ферман је у граду јавно прочитан на месту које је било већ раније одређено за цркву пред око 600 и православних и муслимана. Читању фермана присуствовао је и сјенички мутесариф Реуф-паша. Сјенички прваци Зејнил-ага Ђесовић и Медага Ђатовић су тада изјавили да неће дозволити изградњу цркве на том месту, јер хоће ту да изграде свој верски објекат. И поред тога су Срби почели да допремају потребан грађевински материјал за изградњу цркве на месту у хришћанској махали. Мујага Ђатовић је тада забранио Србима да из дотадашњег мајдана ваде камен за зидање цркве. И даље су неки сјенички прваци и локални функционери уз подршку бројних Арнаута ометали и на крају зауставили даље довлачење материјала и друге припремне радње. Чак се Србима претило и оружјем ако наставе са припремама за изградњу цркве. Мутесариф Реуф-паша се придружио тим сјеничким првацима у ометању изградње цркве. Раеф-паша је у четири ока саопштио проти Василију Церовићу, председнику Црквено-школске општине и члану хућумета (општинско веће) да он неће ништа нажао учинити сјеничким Турцима. Могуће је да је паша хтео да изнуди велики бакшиш, што је било скоро уобичајено код турских функционера, посебно на локалном нивоу, јер је тешко поверовати да се тек тако један провинцијски паша смео играти са султановим ферманом уколико није имао са неког вишег места миг да сме то да ради.

У таквој ситуацији Црквено-школска општина у Сјеници се обратила једним опширним писмом министру иностраних дела Краљевине Србије Андри Николићу. У том писму Црквено-школска општина моли владу Србије да преко Рашко-призренске митрополије о том проблему обавесте Васељенску патријаршију у Цариграду како би она интервенисала код Порте. Писмо су потписали чланови Црквено-школске општине: председник

протојереј Василије С. Церовић и чланови поп Јосиф Ф. Балшић, Антонио Букумира, Симо Тубић, Симеун Ј. Карамарковић, Раденко Петроновић, Димитрије А. Павичевић и Спирос Јанковић. То писмо за српску владу однели су управнику јаворске царинарнице Ђорђу Радуловићу учитељ и деловођа Црквено-школске општине Јован Балшић и два одборника. У том писму је описана сва ситуација око положаја

квено-школских општина у Старој Рашкој. Митрополит Мелентије је чак саветовао сјеничке Србе да одустану од тада предложене локације за цркву.

Сјенички мутесариф Реуф-паша, као одговоран функционер тадашњег Новопазарског санџака са седиштем у Сјеници, опструирао је спровођење султановог фермана. Он је и иначе нескривено показивао склоност у ускраћивању многих права и слобода сјеничким Србима. Због таквог свог става и деловања султан га је морао сменили па је био премештен за мутесарифа у Приштину. Међутим, и даље се проблем места за изградњу цркве није решавао. Црквено-школска општина се нашла на великој муци. На крају проблем је био решен када је бег Чавић поклонил своје земљиште Црквено-школској општини за наменску изградњу цркве. Почетку радова на изградњи цркве присуствовали су бројни грађани и православни и муслимански, као и државни чиновници са

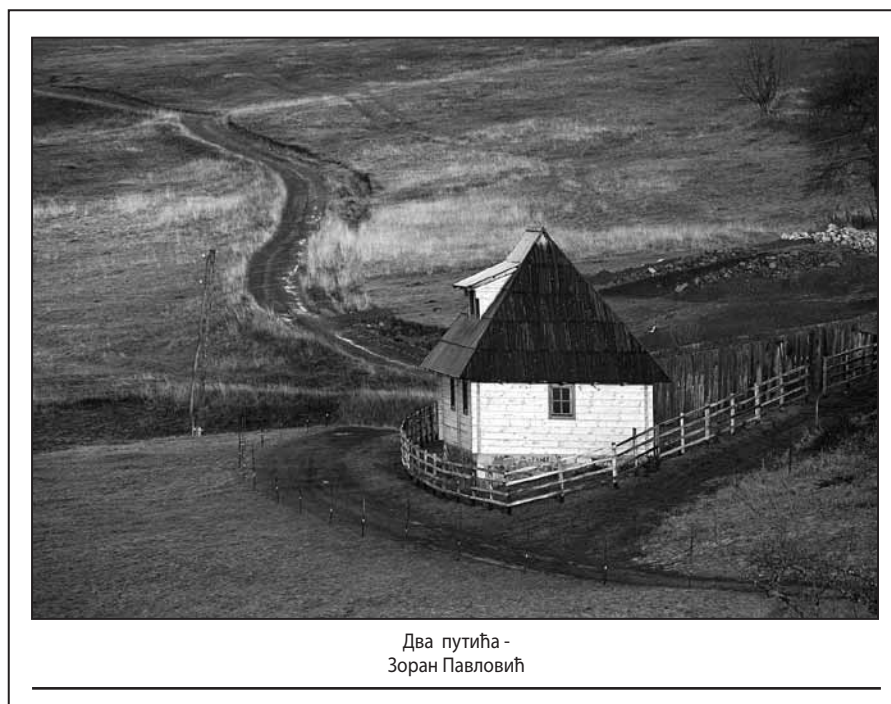

Старшина цркве ставрофор Душан Михајловић

Срба и проблема око изградње цркве. Тражила се интервенција српске краљевске владе код турских власти преко српских конзулата у Скопљу и Солуну и посланства у Цариграду као и Васељенске патријаршије. Тадашњи митрополит Рашко-призренски Мелентије као Грк Фанариот није се много залагао за питања и проблеме цр-

мутесарифом Новопазарског санџака и сјеничким кајмакамом. Њима је било строго наређено да морају бити присутни почетку радова на изградњи цркве и по цену смењивања са положаја. Црква је коначно завршена почетком 20. века и посвећена апостолима св. Петру и Павлу.

Салих Селимовић

Два путаћа -
Зоран Павловић

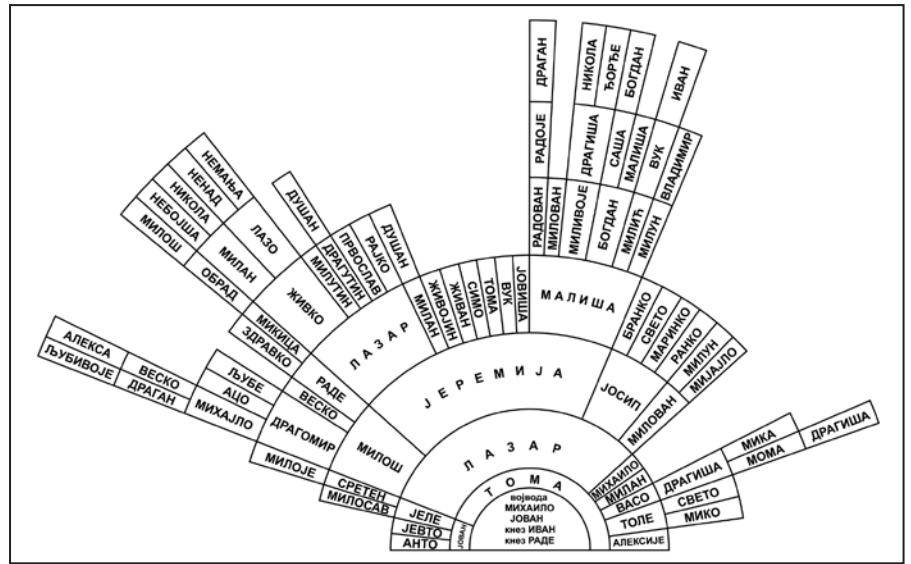
ЗЛАТИБОРСКИ ВОЈВОДА МИЈАЈЛО ЈОВАНОВ РАДОВИЋ

Златиборски војвода Мијајло (у неким документима Михаило и Мијаило) Радовић води порекло од братства Радовић из Мораче. По предању Радовића из Мораче његов отац се звао Јован и био је најстарији син кнеза Ивана Радева Радовића. Мијајлов отац се из Мораче иселио средином XVIII века. Није са сигурношћу познато због чега се он, са својом породицом, одлучио на иселјење, али највероватније су на то утицале прилике у Морачи и у братству Радовић. Као разлог за иселјење на првом месту се може узети несигурност за безбедан живот, јер је братство Радовић због своје истакнуте борбе против Турака посебно било на њиховој мети. Овде се не могу занемарити ни економске прилике и тескоба иако су Радовићи у Морачи, као целина, били према другим братствима економски прилично јаки, а Баре у којем су живели биле плодније од већине других села. За друга Радовића се поприлично намножила, тако да кула Радовића више није могла све примити, а и земља све прехранити када наступе неродне године. Из тих разлога многи чланови задруге, најчешће они који су тек засновали породицу, су одлучивали да се оделе и да за своје породице граде нове куле. Други су се одлучивали на најтежи корак, иселјење из Мораче, тражећи места са бољим условима живота.

У вези времена иселјења предака златиборског војводе Мијајла Радовића напомињем да сам, док сам боравио у Морачи у селу Баре код Данила Новичиног Радовића, од једног Радовића чуо предање да се из Мораче није иселио Мијајлов отац Јован већ његов прадеда, који се такође звао Јован, и да се то иселјење десило крајем XVII века. Он је тврдио да је Мијајловом деди било име Раде. Ово може бити могуће јер се Јован Вучине Радовић, који је био брат деде кнеза Ивана Радовића, у то време иселио из Мораче у околину Бијелог Поља и да је можда имао сина који се звао Раде. Судбина овог Јована и његове породице, чија имена нису упамћена, је остала непозната за наше братство, тако да са сигурношћу ништа не могу да тврдим. Међутим, ово предање су остали Радовићи из Мораче довели у сумњу, тврдећи да је оно прво тачно, па сам ја ступио у контакт са неким потомцима Мијајла Радовића из Равни са Златибора, али они нису знали ништа кон-

кретније рећи везано за ово. Једни су причали да су се њихови преци доселили негде из Црне Горе, не знајући из којег места, док су други знали да су из Мораче од братства Радовић, а о имену Мијајловог оца нико није знао да ми каже ништа. Појава оваквих несугласица у предањима једног братства нису неуобичајена, јер на то утиче временска дистанца онога који прича то предање и савременика из тог предања, па се врло често деси да се блиски рођаци могу приказати као рођена браћа, отац и син и слично. Ме-

дање каже да се Мијајло спасао болести тако што га је његова мајка Ђурђија, одмах чим се појавила куга, послала у колибе за њихову стоку и чобане, које су се налазиле изнад њихове куће на Равањском пољу. Мијајло, који је тада имао само 4-5 година, после смрти оца и мајке, браће и сестара, се више није враћао у стару кућу где је рођен, већ је остао да живи у колибама са чобанима све док није одрастао и ту направио нову кућу. По предању нашег братства, Мијајло, је као заветину узео **Прво и друго обретење главе**

Родослов Радовића са Златибора

ђутим, узимајући у обзир да је писани родослов братства Радовић из Мораче сачињен још у XIX веку и да је поприлично поуздан, за тачно предање сам узео оно прво, али сам напоменуо и ово друго јер постоји.

Предање каже да се Јован Ивана Радовић, са својом породицом, прво населио у Потарје, али да се ту врло кратко задржао. Затим се насељава у средње Полимље, негде у околини Прибоја, али ни ту није дуго остао. Одатле одлази на Златибор и насељава се у село Равни у ужичкој нахији, које се налази на источној граници Златибора. У предању није остало сачувано због чега се у Потарју и Полимљу тако кратко задржао.

Мијајло Радовић је рођен 1759. године од оца Јована и мајке Ђурђије. Рано је остао без оба родитеља, који су умрли од куге између 1763 и 1765. године. Мијајло је тада једини у својој породици успео да избегне смрт. Пре-

светог Јована Крститеља (9. март), јер је тог дана био помор од куге а он остао жив, и почео да овај дан слави, заменивши га са дотадашњим крсним именом св. Арханђелом Михаилом (21. новембар), тако да и сада његово потомство ову заветину слави као **крсно име**.

Мијајло Радовић је све до Првог српског устанка живео у селу Равнима, водећи миран живот, бавећи се земљорадњом и сточарством. Био је изузетно вредан и снажљив човек тако да је, као добар домаћин, стекао велику имовину и углед. То није било лако остварити јер његов живот пада у врло тешка времена за српски народ, друга половина осамнаестог века, када су Османско царство захватили чести нереди, анархија и одметања појединаца од централне власти. Златибор је за цело време робовања под Турцима био велико упориште хајдука, нарочито јужни део Златибора где је била чуве-

на Муртеница. Најпознатији златиборски хајдуци у турско доба су били Коштреш Харабаша, Мијат Томић и харабаша Календер. Нарочито пред Први српски устанак Златибор је био пун хајдука. Скоро да није било породице која није имала неког хајдука, а нарочито у томе су прдњачили Шуљагићи-Шишаковићи из села Драглице под Муртеницом.

Када је 1804-те године у Београдском пашалуку избила буна против дахија, на челу са Карађорђем, одмах су се и на Златибору организоване чете устаника. Један од најзаслужнијих људи, који су организовали устанак на Златибору, био је Мијајло Радовић. Као врло угледан и поштован човек око њега су се искупили многи Златиборци, које је он предводио у свим борбама у току устанка у ужичком крају. На самом почетку устанка учествовао је у борбама против Турака на Златибору, а нарочито је његова војна способност дошла до изражаја у борбама око Чајетине.

Мијајло је са својим људима учествовао 1805. године, на Светог Илију, у заузимању вароши Ужице, при том је показао изузетну храброст и способност у војној стратегији, због чега је одређен за златиборског кнеза.

Због сталних покушаја турске војске да из Сјенице и Нове Вароши, преко Златибора, продру у Србију, Мијајло добија задатак да то спречи. Он је то са својим борцима врло успешно осујећивао. Такође, имао је и задатак да то исто чини у случају да из Босне турска војска покуша продор у Србију преко Златибора.

Варош Ужице је 1805. године била ослобођена, али није била освојена ужичка тврђава, па су се односи између Срба и Турака све више погоршавали, што је навело Карађорђа да 1807-ме године напусти борбе код Неготина и крене на Ужице. Због положаја који је имала ужичка тврђава, њу је било тешко освојити. Ипак после тешких борби, које су трајале око три месеца, Турци су били принуђени да предају ужичку тврђаву 12-тог јула 1807-ме године. У овим борбама нарочито су се истакли Златиборци, које је предводио кнез Мијајло Радовић. Овом победом Ужичка нахија и Ужице су били дефинитивно ослобођени и присаједињени Србији. Оно постаје главна војна база за даљи ослободилачки рат против Турака у правцу југоисточне Босне.

Интересантно је овде поменути један податак који указује на то колико је кнез Мијајло Радовић био снажан човек. У једној стакленој витрини, која се налазила све до Првог светског

рата у Етнографском музеју у Београду, чувана је праћка златиборског војводе Мијајла Радовића. Поред ње је стајао нагпис: „Праћка Михаила Радовића из које је са Биоктоша гађао Турке у ужичком граду.”. Узимајући у обзир да ова раздаљина износи око 250 метара, што би за друге био безуспешан покушај, онда се може закључити да је поседовао изузетну физичку снагу.

Војвода Мијајло Радовић

И у наредном периоду кнез Мијајло Радовић је био заповедник главног шанца на Златибору, на Таламбасу, чувајући границе на југозападном делу устаничке Србије од изненадних напада турске војске. Био је под командом Милоша Обреновића који је тада био командант ужичке нахије, па и свих шанчева на Златибору. Српско-турски сукоби нису престали на овом простору и током друге половине 1807. године, али одлучујуће битке није било. Крајем 1807. године, у време Милошевог одсуства са Златибора, турска војска изненада је ударила на овај крај. На сам Божић, у помало необично време за ратовање, 1808. године Турци нападају српске шанчеве на Таламбасу. Међутим, кнез Мијајло и његови ратници су били спремни. Храбро су, по дубоком снегу, дочекали турске нападаче, потукли их до ногу и приморали да се врате назад. После ових догађаја на предлог Милоша Обреновића, Карађорђе и Совјет су кнеза Мијајла Радовића поставили за **војводу златиборског** издавши му том приликом и диплому.

И у наредном периоду устанка војвода Мијајло Радовић је био одређен

да чува југозападну границу Србије. Сво време устанка је провео на Златибору и учествовао у низу бојева са Турцима, од којих је највећа вођена 1809-те године против војске Сулејман-паше Скопљака. Тада је паша Скопљак са 3000 војника прешао Увац, у намери да се спусти до Чачка и Шумадије и нападне устанике. Паша Скопљак је са војском најпре стигао до шанчева на Таламбасу, које је бранио војвода Мијајло Радовић. Њему је у помоћ са Катића притекао кнез Максим Рашковић. Турски напади су били силовити, али, устаници су се срчано бранили. После огорчених и дуготрајних борби на овом положају српски устаници су успели да Турке потисну ка Ресници и Сјеништима. Шанчеве у Ресници је био запосео са својом војском Милош Обреновић. Ту је дошло до одлучујуће битке у којој су српски устаници успели да победе војску паше Скопљака, која је у неред побегла преко Лима.

Следећи сукоб српских устаника са Турцима на Златибору, у којем је учествовао војвода Мијајло Радовић, је био са вишеградским агом Бубњевићем. До боја је дошло подно Торника, где је ага доживео страшан пораз и једва, са малим бројем других Турака, извукао живу главу.

Војвода Мијајло Радовић је учесник јануарске скупштине у Београду 1811. године на којој је извршена реформа унутрашњег уређења у Србији. У сукобу главних устаничких старешина и Карађорђа, подржао је Карађорђа што је потврдио и својим потписом на документима ове скупштине. Све до краја устанка остао је на Златибору припремајући се за одбрану. За цело то време старао се о обучавању војске, обезбеђењу хране и других војних потреба. Такође је по Карађорђевим захтевима бринуо о обезбеђењу, хране, огрева, сена за потребе ужичког града. Поред тога, добио је задатак од Карађорђа и Правитељствујућег совјета да спречи хајдучију, која је на Златибору у то време била прилично раширена. У томе се показао као веома вешт и способан. Учествовао је на позив Карађорђа у смиривању побуне против војводе Николе Карамарковића, која је избила 1813. године.

Када су Турци напали на Србију 1813. године војвода Мијајло Радовић се налазио на Златибору, распоређујући своју војску по шанчевима и позadini на свом сектору, на основу раније утврђеног плана. Средином јула југозападну границу Србије, коју је бранила ужичка војска, су напали Турци из Херцеговачког санцака. До боја је дошло око шанчева на Боровој глави

на Златибору, где се јунаштвом истакао војвода Мијајло Радовић, али напад је без већих проблема био одбијен. Било је још неколико мањих сукоба, али, војвода Радовић је у сарадњи са другим старешинама златиборског краја успио ове нападе да успешно одбије. Пошто ужички крај није био озбиљније изложен нападима Турака, Карађорђе, септембра 1813. године, позива војводу Мијајла Радовића да похита у помоћ српским устаницима на Равњу и Засавици. Војвода Радовић са својим борцима одмах креће, међутим, тамо нису стигли јер су у ваљевском крају сазнали да је српска војска доживела пораз.

После слома Првог српског устанка, златиборски устаници су се склонили у густе шуме, међу којима и војвода Мијајло Радовић, који није хтео да напусти Србију, као што су то урадиле многе старешине. Остао је са својим Златиборцима да са њима дели добро и зло. Када су се прилике у Србији мало средиле, устаници су се разишли својим кућама. Војвода Мијајло је такође дошао својој кући, али је стално био на опрезу, јер је знао да Турци неће тако лако опростити организаторима побуне. Нарочито су Турци били обазриви према српским првацима после Хаџи Проданове буне 1814. године. А када су у пролеће 1815. године осетили комешање у народу, схватили су да се он припрема на буну, па су изненада позвали и похапсили виђеније људе у свим крајевима Србије, као гарант да у њиховим нахијама неће бити побуне. Том приликом су у ужичком крају ухапсили војводу Мијајла Радовића, Алексу Поповића, Василија Радојчића и Радована Маслаћа и затворили у ужичку тврђаву као таоце.

Док су они били у тамници, Други српски устанак, под вођством Милоша Обреновића, је почео. Када је устаничка српска војска, коју је предводио Јован Мићић, у лето 1815. године дошла надомак Ужица, у село Љубање, Турци реше да таоце побију. Међутим, таоце обавештава један Турчин, који је за време Првог српског устанка био покрштен и коме је у некој невољи кнез Алекса помогао, да ће бити погубљени. Кад су сазнали шта им се спрема реше да побегну. Међутим, то није било лако остварити јер се тамница налазила високо на једној кули ужичке тврђаве. Једини начин бекства је био спуштање низ зидине куле. Да би то остварили морали су да поскидају своје појасеве и да их вежу један за други. На руку им није ишло то што је за време извођења акције била мркла ноћ, а појасеви кратки и нису могли

допрети до земље, те су морали скакати са велике висине, којом приликом су се Василије Радојчић и Алекса Поповић јако угрували и нису могли даље бежати. Када су их Турци јутру пронашли одмах су им одсекли главе. Војвода Мијајло Радовић је једва успео да се низ зидине спусти без већих повреда, док је Радован Маслаћ задобио теже повреде. Повређеног Маслаћа Мијајло је упрдио на леђа, пренео га преко реке Ђетине и изнео на једну зараван на Забучју, где су се одморили и наставили пут ка Мијајловој кући у Равнама. Ту је Маслаћ лечен до оздрављена.

Одмах после овог догађаја војвода Мијајло Радовић се прикључио, са својим људима, устаницима. Током Другог српског устанка на територији Златибора није било никаквих борби, међутим, Златиборци су учествовали широм Србије, и у непосредној близини Златибора, у борбама које су се тада са Турцима водиле.

Од 1815-1819. године, поред војводе Мијајла Радовића, као старешине ужичког краја истичу се и Јован Мићић и Јован Демир. Сви државни послови из тог времена ишли су преко њих тројице, с тим да је међу њима Радовић био најпознатији и најистакнутији. У овом периоду у неким документима војвода Мијајло Радовић се помиње као **обор кнез ужичке нахије**.

Мијајло Радовић, за разлику од многих других вођа из Првог и Другог српског устанака који су били хајдучи,

или четовође хајдучких дружина, трговци или свештеници, је био човек из народа, сељак који је само својим залагањем, поштом радом и пожртвовањем стекао велики углед и заслужио поштовање. У бурним временима оба устанка он је био типичан народни представник. Одликовао се и храброшћу и памећу и поштењем. За њега кажу да из државне касе, за разлику од неких других вођа устанка, није примао никакву новчану надокнаду сем оне за подмиривање нужних трошкова.

Војвода Мијаило-Михаило Радовић, је био писмен, а поред тога је имао изразито леп рукопис, што је била реткост у то време, а то је одлика свих потомака **кнеза и попа Ивана Радева Радовића из Мораче**, који је својим потомцима, поред чојства и јунаштва, усадио љубав према духовним вредностима.

Последњих година свог живота боловао је од бубрега. Пошто је болест узела маха, 1819. године, Мијајло Радовић се повукао од државних и јавних послова. Септембра исте године обавестио је, писмом, кнеза Милоша о својој болести и молио га да се „не оглуши“ о њега и његову децу. Све више је био везан за болесничку постељу. Умро је 1822. године у Равнима где је и сахрањен. За собом је оставио два сина: Тому и Јована. Садашњи Радовићи у Равнима, Ужицу и Београду су потомци сина му Томе.

Зоран Морачанин

ЦРЕПУЉА

Пукла на две поле
испод рогова куће
сломљена броји
НОВЕ ДАНЕ
Око ње
заћутало време
прошли дани гниле
мислима
разгрнутих ћутања
Запуцкета шпорет
замириса кукуруза
и хлеб
Кајмачи млеко
дозрева јутро
У ШЕРПИ

Запљусну ме
жив бунар
пуна кућа чељади
Чу се здравица
орач и копач

песме и шале
гугутка голуба
и грлице
ХАЈДЕ ПОНЕСИ ДОРУЧАК

Угледах село
пуно деце
Дигла се игра
и граја
до неба
ОВДЕ СУ ПРОЛЕЋА
ДРУГАЧИЈА БИЛА

У измаглици времена
угледах како се боре
двни прсти
и руке
ДВЕ ПОЛОВИНЕ
ДА СПОЈЕ

Њеџош М. Несџоровић

ИЗ ГОЛЕШКОГ ЛЕТОПИСА

(Наставак из прошлогодишњег *Савингана*)

Некад су Прибојска Голеша била много познатија. Имала су цркву и школу пре Прибоја и околних села. На крају села је стари рудник Рештево. Чак је у неком потоку ископано и старог сребрног новца.

ЦРКВА У ГОЛЕШИМА

По једној причи, пре садашње Цркве, постојала је црква брвнара у засеку Радава, поред караванског пута, која је срушена или спаљена. Локалитет још чува име Црквиште. По другој причи, која може имати везе с овом, Срби су добили дозволу да ту подигну цркву, али нису прихватили. Да би, ипак, подигли цркву на склонином месту, где је данас, почну је градити, али тако што би ноћу рушили што преко дана ураде и носили на Радину, а Турцима су говорили да то ноћу чине виле и свеци.

Црква, посвећена Покрову Пресвете Богородице, је вероватно подигнута у 16. веку, после обнове Пећке патријаршије, на месту званом Растина. Била је направљена од храстових греда, покривена даском. Први писани траг потиче из 1776. године. Те године голешкој цркви је неки хаџија донео икону, поклон јерусалимског патријарха Аврама. У цркви су служили свештеници Дрчелићи, дошли од Сомбора, који су се раније презивали Поповићи. Та се црква, као дотрајала, срушила у 19. веку.

Црквени одбор, у коме су најистакнутији Ђорђе Вранешевић, свештеник парохије голешке, и млади свештеник Вукола Јевђевић, почели су скупљати прилоге за обнову цркве. Скупили су 3000 гроша и затражили дозволу од турских власти. Довили су ферман од султана Абдул Азиса 16. септембра 1867. године. Црква је обновљена следеће године. Дуга је 12 метара, широка 6,5, зидови су дебели 80 см, у техници камена трапанца, без живописа, покривена шиндром. Поред Цркве је дрвена звонара. Радове је водио неимар Гавро Шалипуровић, који је радио на изградњи цркве у Пријепољу, обнови Бање, конака у манастиру Св. Тројице и цамије у Прибоју.

ШКОЛА

Пре цркве подигнут је црквени конак У обновљеном црквеном конаку почела је да ради 1868. године основна школа, за шта је нарочито заслужан голешки парох Ђорђе Вранешевић, а први учитељ је био Милинко Шалипуровић, који се писмености научио од

Црква у Голешима

учитеља и свештеника Арса Томашевића из Нове Вароши и у манастиру Свете Тројице у Пљевљима. Црквеношколски одбор, у коме су били, поред свештеника Вранешевића и Јевђевића, Јане Буквић, Милисав Шалипуровић, коцобаша (сеоски кнез), Миле Драгутиновић, Марко Пијевац и други, није имао пара за школованог учитеља него је узео приученог Милинка Шалипуровића, коцобашиног сина. Учитеља је село исплаћивало у природи, тако што је он, заједно са пољаком, у јесен ишао и купио прилоге од села.

Први учбеници били су буквар, псалтир и часловац штампани у Русији, али од 1869. године почели су стизати учбеници из Србије преко мокрогорског и јаворског ђумрука. Због нередата, хајдучије и хашпења Голешана, школа је затворена 1870. године, отворена 1876. године, поново затворена 1879. године, али је повремено кријући радила.

Залагањем црквеношколске општине и свештеника Вуколе Јевђевића 1894. године од турских власти је измољена дозвола за рад школе. Године 1895. Голешани су мобом и прилозима почели градити нову школу и завршили је следеће године, јер се црквени конак, у ком је радила школа, срушио у невремену. Учитељи почињу добијати редовније плату из Србије. У сиромашној, заосталој средини и под надзором турске власти, турских ага, школа је радила у тешким условима, али је одиграла значајну улогу, смањујући заосталост и незнање. Учитељи и све-

штеници су имали значајан национални утицај, зато су често прогањани, слали на робију или у логоре. Захваљујући имућнијим помагачима и доброторима, школа је успевала да и у тешким условима набавља учбенике, учила и помаже сиромашне ученике.

Била је једина школа на левој обали Лима, између Прибоја и Пљеваља (две деценије старија од прибојске школе), па су у њу ишла и деца из околних села. При школи је постојала и нека врста интерната. Ђаци су од понедељка до петка спавали на слами у једној просторији у школи и хранили се оним што донесу у понедељак.

После Другог светског рата школа је радила у Црквеном конаку, који су сви звали Кафана, док 1954. године на Бријегу није подигнута нова школа, са ђачком кухињом. Престала је са радом 1990. године. Због неслоге и надгорњавања горњег и доњег села, скоро у исто време (1952) направљена је школа и у Шалипурима, која је радила до 1986. године. Тако, уместо једне типичне наше тужне приче, имамо две.

Голеша нису била привлачно место за учитеље, па су се често мењали, а неких година школа није радила јер није могла добити учитеља. Најдуже је остао Апостол Акан Адамовић, од 1904. до 1921, родом из Пријепоља, завршио богословију у Призрену. Он је чак од аге купио имање и направио кућу у Голешима. Као учитељ нарочито се истицао позоришним приредбама. Њега су аустроугарске власти отерале у логор 1915. године. Између два светска

рата у Голешима се променило десетак учитеља, после рата, у обе школе, једно четрдесет учитеља. Најдуже су радили Радмило и Миланка Богдановић, Миодраг Мијо Бјелић, Драгиша Катанић, Станка Милошевић и Харис Ахметовић.

ЧИТАОНИЦА

Кад се, после 115 година, баци поглед на читаоницу у Голешима, човек мора бити задивљен ентузијазмом људи, од сељака и учитеља, до добротвора, у време када није било ни пруге, ни пута, ни саобраћаја, а мало писмених. Књиге су се већином стизале довијањем или кријумчарењем. А много шта се могло читати у Голешима почетком века!

Залагањем учитеља Петра Ђићарића отворена је 1897. године у Голешима и народна читаоница. Књиге је набављао кад је на распусту путовао у Београд и Призрен, као прилог добровољних друштава и Рашко-призренске митрополије. Касније је читаоница добијала листове и часописе: *Словенски Јуџ*, *Застава*, *Босанска вила*, *Гласник Земалског музеја*, из Сарајева, *Цариградски гласник*, *Варда*, *Голуб* (Сомбор). Црквено-школска општина Прибој претплатила је 1899. године и школу у

цама за књиге. 1913. године је променила име у Парохијска читаоница, до 1928. године, кад су донетом уредбом одвојене црквена и школска имовина. Школска читаоница је остала на старом месту у школи, а црквена на спрату у новој згради Црквене кафане. Трајала је све до 1941. године, док се школска зграда није срушила, а пропала је у рату и парохијска читаоница.

Мада у Ужичком архиву, у фасцикли Народни одбор среза милешевског за 1948. годину, стоји да школа у Приб. Голешима има књижницу, а Радомир Полић пише у *Полимљу* (1. фебр. 1955): „Прича се да се данас врло често могу видети чобанице у Прибојским Голешима како читају књиге и чувају овце”, читаоница није стварно постојала.

КУЛТУРНОПРОСВЕТНО ДРУШТВО

Крајем 1952. године основано је културнопросветно друштво, које има драмску, фолклорну, хорску и рецитаторску секцију. Нарочито се истичу омладинци Милош Ђуровић и Милан Шалипур, а похваљује се рад Душана Ђуровића, Момира Чепића и Добра Дубоњића. (*Полимље*, 15, фебр. 1953).

У *Гласу Полимља* (29. новембар 1952) налазимо текст *Човек кога*

тог првог радија на батерије у Голешима. Вероватно је било у пролеће 1953. године. Учитељ Тадија је на мотку вегао бакарну жицу подигао је на цер пред школом и спојио са радиом. Чула се музика. Прво и једино што су слушали била је оперета „Еро с онога свијета”).

ИСТАКНУТИ ГОЛЕШАНИ

По правилу, највиђенији људи били су чланови црквеношколских одбора, но ретко ко од њих је изашао из круга свог села. Један од њих је Јане Буквић, кога Сретен Вукосављевић у чланку *Јавно менење на селу (Правда, 9. II 1934, прештампано у Писмима са села)* наводи као пример како масе „суде по искуству векова, процеђеном, искристалисаном, створеном не ситницом, по јединостима, него по великим историјским збивањима... За време анексије Босне и Херцеговине дошао стари Јане Буква из Голеша у једну кафану у Прибоју, у којој су се били скупили виђенији Срби прибојски. Старац је био врло паметан иако врло прост. Слушао Јане са великим интересовањем све што се говорило о ситуацији па ће запитати: „А реци ми, молим те, газда Лексо, с чије је стране сад Енглеска?”. „С наше, Јане, чини нам се”. „Јевреме, зовну Јане кафецију, дај свима по кафу! Добро ће бити, ако бог да, од старих сам слушао, а и ја сам утувио, да она страна, на којој је Енглеска на крају увек добија.”

У послератним новинама је често писано о Урошу Буквићу (*Полимље*, 29. новембра 1963) и Душану Ђуровићу (*Полимље*, 17. јула 1970, 31. јула 1992) као најистакнутијим активистима и заступницима Голеша.

Вукоман Шалипуровић (1925-1981) је најпознатији и најзаслужнији Голешанин. Нарочито је својим истраживањима прошлости и културне баштине ширег завичаја задужио нараштаје. / Превод *Фермана* и детаљне податке о градњи Цркве, Конака и Школе у Голешима објавио је Вукоман Шалипуровић у тексту: „Стогодишњица школе у Голешима”, *Мостови* бр. 7, 1970, стр.61-67

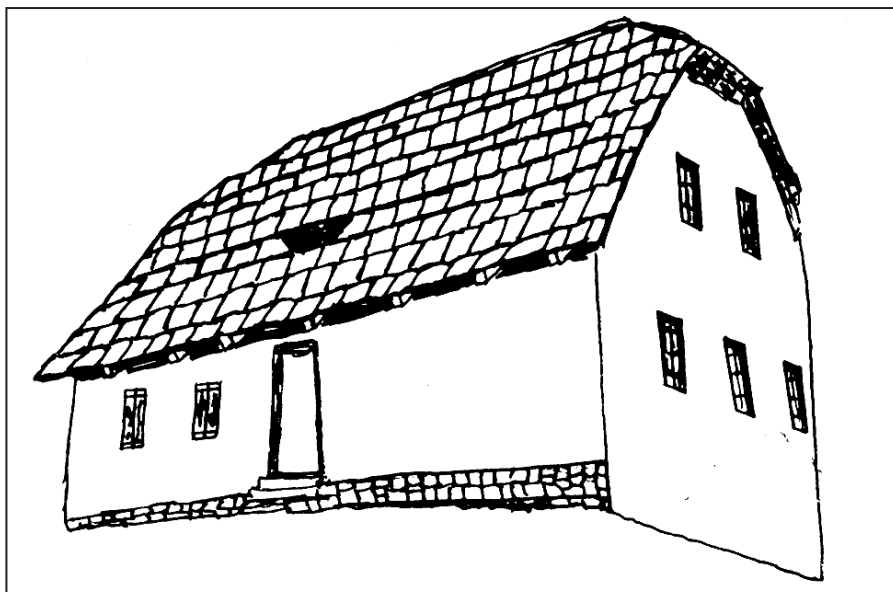
Вукоман Шалипуровић: „Народна читаоница у Голешима”, *Полимље*, бр. 754, 1972, стр.5 /

О Голешима више у књизи Новице Бојовића „Прибојска Голеша. Бојовићи у Прибојским Голешима”, Београд, 1997.

ПРИЛОЗИ

Из *Цариградског гласника*

Јужно од вароши Прибоја на 3 сата налази се село Голеша, које лежи на реци Баботини. Баботина дели прибојска Голеша од пљеваљских. Ма да је то

Школа у Голешима

Голешима на сва издања Српске књижевне задруге. До Голеша су стизале књиге из Српске академије наука, добротворних установа, задужбина и друштава. Рад читаонице зависио је највише од учитеља. Читале су се најрадије епске песме, и то зими кад је најмање послова.

Народна читаоница је била смештена на спрату школе, на урађеним поли-

сви воле Ђазима Алагића о правом народном учитељу Драгиши Катанићу. „Он сам ради у неподељеној школи са преко 60 ученика”, а стиже да се бави друштвеним радом. Захваљујући њему Основна организација Народног фронта у Прибојским Голешима проглашена је најбољом у прибојском срезу и добила је награду 30.000 динара за набавку радио апарата. (Новица Бојовић се сећа

планински положај ипак могу лепо успевати све врсте жита као год и у Жупи. Главно им је занимање земљорадња, а баве се и сточарством. Свака па и најсиромашнија кућа има извесан број стоке. Сем земљорадње и сточарства има их доста, који се занимају андаретвом и кирицилуком, који чак и до Митровице путују и том зарадом издржавају своје породице.

Куће у Голешима граде се обично од дасака, и махом једносратне, покривене шиндром.

Јужно од села налази се лепа црква, која је посвећена „Покрову Св. Богородице”, а до цркве је школа, која је недавно отворена.

Прва школска зграда била је једносратна и врло слаба те је услед јаких ветрова, који овде дувају често, сва пропала и порушена. Али вредни Голешани, схватајући у потпуном смислу значај школе, одмах исте године подигли су садашњу школу много тврђу, која потпуно одговара школским потребама.

Садашња је, пак, школа двосратна и има: једну пространу учионицу, спаваћу собу за ђаке, једну собу за учитеља и једну механу која се издаје под кирију. Учитељска и ђачка спаваћа соба је на горњем спрату, а учионица и механа на доњем.

Школа је почела радити још 1876. год. и радила је до 1879. год. за које је време дужност учитељску привремено вршио Милинко Шалипуровић, родом из истог села. Од тада није радила све до 1896. год. т.ј. до доласка Његовог Високо-Преосвештенства Г. Дионисија. Те године нам је Њ. В. Преосвештенство послало за учитеља г. Петра Ћићарића, родом из Призрена. Г. Ћићарић је 1897. год. Премештен по потреби службе у Неродимље на Косову, а г. Милан Никшић, дотадањи неродимски учитељ буде овамо премештен и радио је у овдашњој школи од 1897. до 1898. год. До краја месеца Септембра, када је био премештен у село Добротин на Косову, а за Голеше буде постављен за учитеља г. Прокопије Шилак, родом из Пљеваља, који је овде учитељевао до 9. Новембра 1899. г а на место њега продужио је рад у школи г. Антоније Димитријевић, родом из Пећи, од 10. Новембра 1899. г. Па све до данас.

При отварању овдашње школе највише заслужује хвалу овдашњи свештеник Вукола Јевђовић, Јане Буквић, Нико Моричевић и Милован Ђуровић.

23. Априла 1900. год.

У Голешима Анта Д. Вакић.
(Цариčарски гласник, бр. 23,
15. мај 1900, стр.3)

После овога је г. Самарџић похвалио г. Антонија Димитријевића, учитеља, на уложеном труду и раду у школи а деци на њиховом успеху у науци. Ћачке родитеље је кратким и поучним говором упозорио шта и колико вреде школе у нашим крајевима, и скренуо им пажњу особито на то, да децу треба уредно у школу шиљати и све им потребне ствари за школу набављати, ма да се с хвалом може рећи, да наши сељаци, уколико им услед сиромаштине и инокоштине најпрече потребе не сметају, доиста с вољом шиљу своју децу у школу и по могућству набављају им књиге и друге потребне ствари, а на крају свога говора је г. ревизор ђаке опоменуо да и за време школског одмора читају и уче и што више понављају оно што су у току ове године научили.

После овог говора ђаци су врло складно отпевали химну Њ. И. В. Султану и песму Св. Сави и тиме се испит завршио.

Г. ревизор, задовољан успехом и дочеком учитеља и сељана, одмах је сутра дан после доручка отишао даље.

Пећанин.

/Вероватно учитељ
Антоније Димитријевић из Пећи/
(Цариčарски гласник, бр. 28, 1900,
стр.3)

НУМИЗМАТИЧКА ЗБИРКА

Захваљујући раду Ивана Мирника „О скупном налазу сребрног новца 15-17. ст. из Прибојске Голеше” у Вјеснику Археолошког музеја у Загребу (ВАМЗ), (3 S, XXI 87-129 (1988) 87) сазнали смо да су сељаци у неком потоку у Приб. Голешима пронашли 1930. године око 5.000 комада европског сребрног новца, кованог од половине 15. века до 1666. године - угарског, дубровачког, пољског, пруског, италијанског, француског, холандског... У Музеј је доспело 3297 примерака новца, од којих је 2407 инвентарисано и описано. Наводи се да је 1931. године „441 комад продао Милан Несторовић из саме Прибојске Голеше за своту од 1000 динара”. Претпоставља се да је новац закопао око 1670. године страни трговац који је путовао по Отоманском Царству.

Напомена

Аутор ових редова није чуо да неко у селу помиње ово благо и Милана Несторовића. У Голешима има више потока, а један заселак се зове Потоци. Можда порекло новца може бити везано и за велике покрете становништва у време Анексије Босне и Херцеговине, Балканског рата и Првог светског рата.

Приредио
Вујица БОЈОВИЋ

РАЗГОВОР СА СТАРИМ ХРАСТОМ

Вујици Бојовићу

*На уласку у родно село,
ијиша сѝари храсѝ мене
за све оне ѝразне ѝгодине,
ѝо свеѝу ѝроведене.*

*Позна је већ јесен
и обилно кайље жир,
ѝоре ѝаче изѝубљена врана
и руши вековни мир.*

*Све било је ѝа ѝрошло,
одѝоварам без воље,
живело се у сјају и беди
са надом да биће боље.*

*Сад ѝонека сува ѝрана,
ѝреѝећи маше из врха
и залеѝрша зрело лиише
изѝубљеноѝ времена врха.*

*Онда и храсѝ обузме ѝуѝа,
шкриѝе му сѝарачка ѝлућа
мени се указа жуђени циљ
у коров давно зарасла кућа.*

Мирко ИКОНИЋ

Голеша, 6. Јуна

Њ. В. Пр. Митрополит Рашко-Призренске епархије г. Дионисије одредио нам је за ову школску годину за ревизора г. Стевана Самарџића, учитеља и управитеља ново-варошких српских основних школа.

Г. Самарџић је извршио најпре ревизију у Прибоју, куда је стигао 4. Јуна. Прва му је дужност била, да се пријави власти. Њега је лично престабио мудиру заступник Њ. В. Пр. Г. Нико Пауновић, позвавши га лично да би истог дана присуствовао испиту у прибојској школи од стране царске власти.

Довршивши испите у Прибоју 5. Јуна, одмах сутра дан г.ревизор је продужио пут голешкој школи у пратњи голешког учитеља, који га је после пратио из Голеша до манастира Бање. 6. Јуна је г. ревизор стигао у Голеша у 7 сати после подне, а у 8 одмах отпочео свој рад. Прво су испитивани ученици из хришћанске науке, а за тим из осталих предмета по реду. Успех у школи био је врло добар, ма да се у школи није могло радити за све прописано време због слабости учитеља. Испиту је присуствовала сва сеоска општина у присуству парохијског свештеника г. Вуколе Јевђовића.

Пошто је испит свршен, деца су декламовала и отпевала неколико лепих песама, да их је милина било слушати.

ПРВА ПРОСЛАВА ОСЛОБОЂЕЊА ПРИЈЕПОЉА

Све до осамдесетих година прошлог века Дан ослобођења Пријепоља обележавао се 25. септембра јер је тога дана 1943. године први пут ослобођен град Пријепоље. Негде деведесетих година овај датум је промењен, па се за Дан ослобођења узимао 9. јануар као дан коначног ослобођења Пријепоља 1945. године.

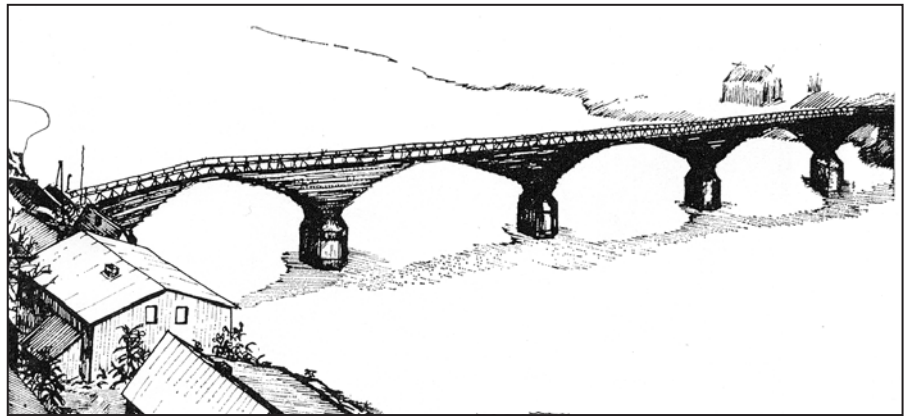
Мало је познато када и како је обележена прва годишњица ослобођења Пријепоља. Било је то 11. јануара 1946. године. О томе постоји веродостојан документ у Архиву Ужице. Мјесни комитет КПС Пријепоље под бројем 4. од 10. јануара 1946. године обавештава „Партијску организацију у Ивању да ће се 11. јануара о.м. одржати прослава ослобођења Пријепоља. Сакупиће се код сјоменика, одакле ће се у 9 сати поћи у цркву, а после у цамију, па ће после тога другови заговорити о значају ослобођења Пријепоља. Народни фронт је заказао акцију на извлачењу гвоздене конструкције испод лимског моста”.

Овде су, до сада, два непозната податка:

- Мјесни комитет КПС позива чланове у цркву и цамију (!) и,
- заказује акцију на извлачењу гвоздене конструкције испод лимског моста.

Да се не ради о званичном акту, тешко би поверовали да је Комитет КПС позивао своје чланове у цркву и цамију у којима ће се одати пошта изгинулим борцима за слободу. Дуго се мислило да су комунисти од почетка народнослободилачке борбе одлучно „секли” сваку везу са црквом и цамијом и у корену гушили традиционалне вере. Позивање својих чланова у цркву и у цамију демантује гласине о комитетском „убијању” обе вере у овом крају. Уосталом, у партизанским редовима налазила су се и двојица најистакнутијих духовника са овог простора: врховни шеријатски судија Ефендија Мурад Шећерагић из Пријепоља и прота Јевстатије Караматијевић из Нове Вароши, и то на врло одговорним местима народне власти, а за НОП су вредели - како је често истицао Велибор Љујић, један од најистакнутијих првобораца из овог краја - као две ратне дивизије

О мосту на Лиму у Шарампову зна се само да је срушен приликом одсту-

Мост у Пријепољу

пања немачке окупаторске војске почетком јануара 1945. године. Нигде није забележено да је био састављен од металне конструкције која је пала у Лим приликом његовог минирања. А, ето, данас после више од пола века, на основу веродостојне документације, сазнајемо да је извучена из воде на „о-рук!” на Дан прве годишњице

ослобођења града. На коју се реку преселио гвоздени „пријепољац” - није познато,

Дакле, прва прослава ослобођења Пријепоља, како би данас рекли, одржана је у народном стилу - духовно и радно.

Радењко Дивац

ОД СПЛАВАРА ДО ИНТЕРНЕТА

На твојој обали
ГОРОСТАСА
неки други
дечаки и девојчице
са мобилним у рукама

Играју се жмурке
под твојим мостовима
Купају се заљубљени
у твојим недрима
А ти их милујеш
прстима врбака
ДАМО ВЕЧИТЕ МЛАДОСТИ

Нема сплавара
ни праља
у њиховом памћењу
Тебе прошлу
обале ћуте
и камен стамен
у кориту
КРАЉИЦЕ ЗЕЛЕНКОСА

Остале су песме
праља и сплавара
под ноктима врбака
само су им имена
заборављена
А ти их ћутиш
ЗВЕЗДОЛОВОК ВЕЧИТА

И они су били
девојчице и дечаки
ДАМО ВЕКОВА
и нису никад чули
за интернет и фејзбук
МУДРИЦЕ ТАНКОСАВА

Увек је време садило
нешто ново
на твојој обали
А ти
Својим путем одлазила
ВЕЧИТА ПЕСМО НЕПРОЛАЗА

Њеџош М. Несћоровић

УЧИТЕЉ - ГРАЂАНИН ЗА ПРИМЕР

Честа тема, у комуницирању људи, су сећања и мишљења о својим учитељима, наставницима, професорима на факултетима. О томе су бројни аутори оставили писана сведочења. Највише се говори и пише о најбољим, најпоштованијим и највреднијим просветним радницима, који су били пуни знања, а препуни личних врлина, па су, не само у школама, већ и локалној и широј средини, били за углед, пример, ауторитет. Они су, не само оним што су радили у школи, у образовању, већ и у месту, остали у успоменама, писаној документацији, практичним резултатима. Ти људи су најчешће пленили и својим изгледом, одевањем, културом, општењем, манирима којима су привлачили људе. Једна старија жена из Бродарева више пута је причала, како су изгледала два учитеља школе, када су шетали, тридесетих година прошлог века. Уредно обучени са краватама, а при сваком поздраву руком дотакну или скину шешир у знак поштовања саговорника. Говори се (а мање пише) и о онима другима, који су имали, мало дара за свој посао (или га нису показивали), али су имали склоности да, и међу ученицима, и у средини потврђују грешке и носе неправду и негативности и да показују да су залутали у позиву. Деценијама уназад, школски надзорник је за резултате рада једног учитеља написао тако негативно мишљење да је констатовао да је радио на начин „као да га није било у школи“.

Појединци који су најслабије радили у учионици, и ван ње и разне пропусте и грешке понављали, били „наоружани“ и „способни“ да то, изопаченим аргументима оправдавају и да у колективима, изграђују одбрамбени механизам око себе сталним понављањем да су они „прогањани“, „угрожени“, да су без „права“ да се другима „гледа кроз прсте“, а њима не и слично.

Уверење је да су прави просветни радници, који су изузетно успешни, успешни или просечно успешни, доминантни у школама. Ако у школи 80-90% наставника узорно или најмање просечно извршава све захтеве и обавезе, онда је то суштински показатељ о квалитету рада наставног кадра. Али су, у прошлости радили, па и данас „посао отаљавају и раде“ колико су плаћени“ и појединци који се другачије потврђују. О томе се у школама зна, али је најпожељније да се грешке и слабости „ставе под тепих“. Непожељно је то документовати и о томе писати, стручно обелоданити, „није колегијално“, а „неће га нико ни

променити“, као да се прибегава безболнијим путем – „што се грбо роди, време не исправи“ или потпуно сигурним „ко ради, тај и греши“.

Следећи текст разматра улогу и положај врло успешног и афирмисаног учитеља, у контексту догађаја, у селу, у којем је радио. Пример је поучан, иако су збивања била пре 80 година. Више-струко је изазован, јер третира више стручних, законских, управних питања, положај учитеља у месту, однос родитеља и грађана, покушај обезвређења радних и моралних вредности учитеља и друге процесе. Посебно је карактеристично како су прецизно, педантно, документовано, реално и праведно поступали просветни и државни органи у селу. Ни у једној спроведеној радњи нема ни најмањих елемената о утицају личних спрега, привилегија, било које припадности, ауторитета или веза у поступку и одлучивању. Пример непристрасног и једнаког третмана странки у поступку, лишен свега онога са чим се ради и живи у садашњем времену, а највише са корупцијом и митом, непотизмом, личним, пријатељским, партијским везама и правди „по истоветности нације, вере и идеологије“. Заклетва за истинито сведочење је била врховни морални критеријум, а плени сазнање да су се, не само просветни органи, већ средњи начелник и његов заменик бавили утврђивањем чињеница и истине. Ово је и поучан пример, да човек који је компетант у послу, одговоран и савестан, доследан и праведан, не може бити угрожен иако то покушавају да узрокују и најугледнији домаћини у месту. У то време се пратило, не само како учитељ ради у школи, већ шта ради у селу, како се понаша, какав му је углед код родитеља. Садржај у тексту је дат на основу изворне архивске документације,¹ и сећања грађана у месту.

Учитељ Илија Андрић радио је у слатинској школи у периоду 1932-1938.г. Оставио је упечатљив траг свог боравака у овом селу, тако да протекло време није избрисало његово постојање, јер је био и остао просветни ауторитет и изузетно надарена личност. Срећна је околност да је он распоређен да „службује“ у овом месту. Ово је извесно закључивање, на основу резултата у школском раду, али и на основу ваншколског ангажовања и утицаја на промене у животу и раду људи. Школа у Слатини је била 1932.г. у повоју развоја (основана октобра 1929.г.) и на граници опстанка, јер није имала одговарајућу зграду, а учитељи су брзо одлазили, када би сагледали услове рада

и удаљеност села. Учитељ Андрић је био изнад услова и прилика у којима је живео (а дошао је из града) и омогућио је школовање деце, на најбољи начин, наредних шест година. Школа је почела да ради као четврто одељење бродаревске школе, без своје школске општине. Према сачуваном списку, прве школске године, уписан је 41 ученик (35 у први разред). Мањи број ученика, до тада је пешачио до Бродарева, да би се образовао. У то време Слатина је имала 382 становника, 69 домаћинстава и 67 пореских глава, а Брвине, одакле су деца похађала ову школу, 164 становника, 31 домаћинство и 36 пореских глава. У захтеву за отварање школе, родитељи су се обавезали, 1929.г. да „у року од две године направе сталну школску зграду“. То није реализовано. Учитељ Андрић је почео да ради у дотадашњој школској згради, тачније приватној кући, угледног и школованог домаћина (1910. завршио Пољопривредну школу у манастиру Морачи), Шака Влаховића. Учитељ је одмах приступио организацији припрема за изградњу школске зграде у селу. Био је један од носилаца посла, по природи свог позива, не размишљајући да ли ће због тога имати „главобољу“. Али, као и у неким другим срединама, избор локације за школску зграду био је узрок велике поларизације ставова, сукоба и неслоге не само међу комшијама и рођацима у Слатини, већ и изражене љутње, незадовољства и неспоразума са суседним насељима. Учитељ се нашао у вртлогу различитих ставова и парцијалних интереса родитеља. А становника је било и живот је бујао бројем деце у породицама. Ако има ђака у селу будућност школе је светла и сигурна, а родитељи су задовољни. Деценије су затрпале проблем места где се школа налази, али су условиле почетак затварања врата на школској згради. У 2011. г. у Слатини је живело 159 становника, у 59 домаћинстава, а у Брвини 154 становника у 37 домаћинстава, а у шк. 2012/2013. школу у Слатини похађају 2 ученика. Након осам деценија школа има 40-50 пута мање ђака, као да је свака наредна деценија просечно смањивала 10 ученика.

Послови на изградњи школске зграде и превирања у селу нису учитељу били алиби да не постиже добру професионалност и високу стручност, о чему су школски надзорници оставили писане доказе. Афирмисао се међу учитељима Милешевског среза, био је цењен, а претпостављени су га, увек узимали као пример „у владању и понашању“, а са „особитом љубављу вршио је своју ду-

1 Архив Југославије- Министарство просвете; Основа наставе 66-1813 и 1839

жност”. Није занемаривао лично усавршавање, а налазио је времена да се ангажује у ваншколским садржајима и пословима у селу. Од 1932.г. школа је, у правном статусу, постала самостална установа, четвороразредна, са једним одељењем и носила је назив „Слатинска народна основна школа”, па је први њен управитељ био учитељ И. Андрић. Битно је указати да много више труда треба учитељу ако ради у једном одељењу са четири разреда, а учитељ је Андрић шест година радио са 71-92 ученика на крају школске године, уз изузетно тешке услове и минимум средстава, углавном ручне израде. Посебно је било тешко, у то време, приволети родитеље да школују сву децу, а нарочито женску. Слатинска школа је била позитиван пример у обухвату броја деце, обавезне школовањем, јер је учитељ био доследан и строг према родитељима који су занемаривали ову обавезу. Школа се афирмисала и по школовању највећег броја женске деце (школске 1932/33 – 31 ученица, 1934/35 – 41 ученица, 1935/36 – 33 ученице и у свакој популацији оне су чиниле 40-50% од укупног броја ученика) и обухвату деце и православне и муслиманске вере. Учитељ је подстакао рад Домаћичке школе, коју су похађала лица женског пола.

Учитељ Андрић је остварио вредне резултате у свом друштвеном ангажовању на преображају у привређивању и животу сељака. Слатина и Брвине су, положајем, били периферија Милешевског среза, без пута до Бродарева (пешачка стаза је временом прокопавана и ширена), практично „слепо црево”, на 10 сати пешачења до Пријепоља. Према извештају среског начелника од 10.05.1937.г. у вези притужбе на учитеља, он је о Андрићу написао више позитивних ставова и између осталог „да је као рођени Дубровчанин сносио без роптања тешкоће Санџака”. Учитељ је организовао на Савиндан, а повремено и поводом других празника, културне програме са драмским, хорским и рецитаторским садржајима, а које су пратили родитељи. Радио је на здравственом просвећивању и ђака и становника и организовао рад Подмлатка Црвеног крста. Повремено је обављао и одређене пољопривредне послове, у слободном времену и на лицу места давао савете за промене у пољопривредним радовима. Остало је сећање да је имао склоности и надарености да афирмише развој воћарства и пчеларства. Још неколико стабала липе у селу постоји, од већег броја садница које је учитељ Андрић засадио. Са групом ученика дотерао је, на коњима, ове саднице, са удаљене локације. Сарађивао је успешно са родитељима и уживао поверење људи.

Позитивне утиске о свом учитељу дао је и академик Петар Влаховић. У Зборнику радова посвећених овом академику, који је објавила ЦАНУ (Подгорица 2003.г.), он је дао сећања на живот-

ни пут. За рано детињство је казао: „Још више ми је те географске просторе урезио у сећање преко школског глобуса, учитељ Илија Андрић, родом из Дубровника, који је много допринео општем препороду наше Слатине. Мислим да је он, уз мога оца, својим радом и причањем највише допринео формирању мог погледа на живот и свет...Пријемни испит за гимназију положио сам у Пријепољу, јула 1938.г. За то ме је учитељ Илија Андрић био изузетно добро припремио.”

При посети родном месту (07. 09. 2012.г.) академик Петар Влаховић је изнео више детаља, из сећања на учитеља

Али и најбољи рад и прегнуће није гаранција да човек не доживи непријатност, тамо где је остварио позитивне домете.

У јулу 1936. тројица угледних и добрих домаћина (Вукић Вуковић, Рецо Подбићанин и Шако Влаховић) упутили су „изјаву” Министарству просвете против Илије Андрића, „услед незаконитог поступка” уз молбу „за заузимање и проверавање поступка” које је учитељ Андрић учинио „према појединцима као и према маси грађана ове школске општине”. Наводне грешке учитеља су конкретизовали у девет тачака, али је прва и најважнија, што је био и повод приту-

Генерација ученика у слатинској школи у школској 1933/34. години, са учитељем Илијом Андрићем из Дубровника.

Слику је сачувао и идентификовао ученике Стеван Бојовић, који је са шест година пошао у школу у овој школској години. Према досадашњем сазнању он је први ученик ове школе који је завршио факултет (технолошки) и сада живи у Београду. Велики број ученика на дан фотографисања није дошао у школу, што је била редовна појава у то време.

Први ред (седе с лева на десно): 1-Ловић Душан, 2-Бојовић Стеван, 3-Пулетић Илија, 4-Радовић Милијана, 5-Вуковић Никола, 6-Шћепановић Вукајло, 7-Јаснић Јока, 8-Диздаревић Раиф, 9-Шпањевић Војислава, 10-Садиковић Авдо, 11-Пулетић Петар? 12-Бојовић Милорад. **Други ред** (стоје с лева на десно): 1-Подбићанин Сулејман, 2-Вуковић Вук, 3-Тодоровић Госпава-Мања, 4-Шћепановић Вукић, 5-ученик из Брвина? 6-Медојевић Никола, 7-Пулетић Јеленка, 8-Шпањевић Гојко, 9-Пулетић Симо, 10-Бојовић Јована, 11-Ровчанин Јанко, 12-Влаховић Бранко, 13-Шћепановић Вукосава. **Трећи ред** (стоје са лева на десно): 1-Ровчанин Бошко, 2-Чабаркапа Арсеније, 3-Кријешторац Насуф, 4-Влаховић Надежда-Ната, 5-Пулетић Нико, 6-Вујисић Гојко, 7-Медојевић Вукола, 8-Прељевић Хамдија? 9-Пулетић Јелисавка-Јела, 10-Јаснић Зорка

Андрића. Истакао је да је он препородио Слатину. Ђаке је обучавао практичним примерима разним радњама: косидби, окопавању, пчеларству и другом. Учитељ је најпозитивније утицао на људе. Рекао је: „Он ме је научио какав однос треба да имам према школи, како треба учити, радити, научио ме је методологији. Школа је била у кући мојих родитеља. Ђаци дођу на час, а ја сам у дворишту, јер сам још био предшколски узраст. Учитељ је то пратио и једног дана каже ми да уђем и седнем у прву клупу, да пажљиво слушам и гледам и да ништа не пишем и цртам. Покушавао сам, након рата да ступим са њим у контакт у Дубровнику. Писао сам му писмо, док је био на високој дужности у области кадрова у Босни и Херцеговини и није ми одговорио.”

жбе, одређивање локације за школску зграду, која је „предложена за интерес четири до пет грађана”, а на штету већине. Даље су учитеља теретили: да завађа грађане, који се споре пред судом; да није за Савиндан одржао светосавско предавање, већ је допустио свађу; да је самоиницијативно променио школску зграду „из интереса свог личног пријатеља;” да је наговарао ученике на непримерене поступке према једној породици и да је „дозволио ђацима” да наносе штету вођу и имовини суседа школе; да је ослобађао ђаке од обавезе школовања, а на другој страни кажњавао друге ђачке родитеље који не школују децу; да није пратио ђаке при једном верском празнику у Бродареву и на крају да је ометао присуство грађана седници Школског одбора.

Министарство просвете је предметни акт упутило Начелству Среза милешевског, па је од краја 1936. до маја 1937. вођен детаљан поступак о наводима из ове представке. Поступак је уз детаљну процедуру и педантну документацију, вођен у Среском начелству у Пријеполу (заменик начелника, начелник, школски надзорник) и Краљевској банској управи – Цетиње (просветно одељење).

Подносиоци захтева су дали писане изјаве да признају „изјаву” као своју, а учитељ И. Андрић је дао детаљну изјаву по свих девет навода подносилаца. Истраживани су наводни недозвољени поступци Андрића. Учитељ је „оспорио наводе”, уз суштинску тврдњу: локацију за школу одредила је надлежна Комисија, уз знање свих грађана; на Савиндан 1936.г. посвађале су се неке жене ван школе, а он је са „већином осталог света седео у самој школи”; за Савиндан је изведен културни порграм, у њему су учествовала и деца подносилаца притужбе; школска зграда је замењена на захтев власника куће, који је „забрањено 26.02.1936.г. деци и мени да уђемо у школу” па је Одбор 27.02.1936. одредио другу кућу за школу; у вези наношене штете имовини од стране ђака, учитељ је изјавио, да му је „савјест чиста као васпитачу” и да се све налази у истом стању и „ако није више ту школа и ђаци који би му могли чинити штету”; о ослобађању и кажњавању родитеља одлучивао је Школски одбор; ђаци не повео у Бродарево на верски обред, због невремена и велике кише, блатњавог пута и изливања потока; нису грађани присуствовали седници Одбора (27.02.1936.г.), јер „нису имали никакве потребе код Одбора нити их је Одбор тражио”. Учитељ је указао да ће грађани доказати „да сви наводи тужбе нису истинити”.

У даљем поступку узете су изјаве од 8 чланова Школског одбора и грађана (Брдар Ариф, Бојовић Раде, Шћепановић Матија, Ровчанин Милета, Шћепановић Зарија, Радовић Милун, Шћепановић Божо, Пулетић Јовета), а Слатину је посетио и срески начелник. Ова лица су негирала наводе из представке, што је било од пресудног значаја за неистинитост оптужби. Неки подаци су дати тачно у притужби и они су се дешавали у школи и селу, али њих није узроковао учитељ И. Андрић. У писаним изјавама ових мештана доминирају следећи ставови: Комисија је изабрала место за школу, а не „под утицајем учитеља Андрића”; прослава Савиндана је изведена”, да смо сви били задовољни”, а „две жене су се завадиле пред школом”; школски одбор је одлучио да се школа премести у кућу Шћепановић Божо; док је Школски одбор заседао забрањено је неким мештанима да уђу у просторију. Илија Андрић је „такав учитељ и омиљен код свих добрих домаћина из нашег села, јер и ту децу и све нас воли као да

се овде родио”. „Учитељ ће опет наћи школу, а ми нећемо онаког доброг учитеља”; школска свечаност је обављена (1936.г.) са пробраним програмом на једно опште задовољство. Један од мештана је изјавио да у току своје службе није наишао на учитеља „који би био раван г. Андрићу у погледу љубави према деци, школи, грађанима и свом позиву”; учитељ је увек радио на слози и љубави; мирио је завађене; он је због „хрђавог времена” вратио децу кући и није их водио у Бродарево. Дати су и други разлози који негирају наводе у притужби мештана.

Суштински разлог за писање „изјаве” и вођеног поступка против учитеља Илије Андрића је немирење, од стране групе родитеља са местом где је школа грађена. Након три године од утврђивања локације, а у време изградње објекта, уследила је „изјава” против учитеља. Међу потписницима захтева је био један родитељ који је био председник Одбора за изградњу. Сигурно је да су сви истомишљеници остали уверени да је учитељ Андрић пресудно утицао на избор локације за школску зграду и да је био пристрасан и да је „обмануо Комисију” и тако се нашао на противничкој страни. Због тога је уследило скупљање и других наводних грешки учитеља, јер је требало прикрити прави разлог писања жалбе. Ово је, утврђено истраживањем и могло би се констатовати као чињеница и да нема одговарајуће документације.

Одлуку за локацију школске зграде Комисија је донела у марту 1933.г. Наредне две године, Краљевска банска управа – Цетиње није обезбедила средства за овај програм, па је изградња почела 1936.г. и зграда није завршена до 1941.г. Све радове су изводили (кулук), уз мајсторе из Далмације, становници Слатине и суседних насеља, а одређену финансијску подршку обезбеђивали су органи просветне власти. На спорост у извођењу радова утицао је недостатак средстава, али и подељеност и неслога око локације. Вршене су опструкције, вођене расправе, долазили су школски надзорници, а у марту 1937.г. начелник Среза милешевског, при посети Слатини, „потврдио је оправданост локације”. Другог решења није ни било јер су радови били у току. Али, стари проблеми имају дугу сенку. Педесетих година прошлог века, мештани су поново актуелизовали локацију школе. Остало је сведочење да је мерена удаљеност, од најудаљенијих насеља, да се нађе средиште.

Након детаљно спроведеног поступка и писане документације Срески начелник је написао извештај, 10.05.1937.г. Краљевској банској управи – просветном одељењу, уз закључивање да нема одговорности учитеља Андрића, у складу са Уредбом и дисциплинској одговорности школских надзорника и учитеља народних школа. Изнео је став да је тужба против учитеља Андрића поднета

„само из разлога, што им је био циљ, да се школа у Слатини не „подигне на изабраном месту” и да је „на Андрића изнета једна обична измишљотина”. Предложио је да се предмет „ликвидира” и да Андрића не би требало приводити-оптужити Дисциплинском суду”. Предмет је 26.05.1937.г. архивиран у КБУ – Цетиње, без последица за учитеља.

Поуке и поруке из садржаја овог текста:

1. Школа која има учитеље који су стручни и са ширином знања и уверења као што је био Илија Андрић може да шири светлост, и врши своју просветну улогу на најбољи начин, кроз оснаживање своје улоге у месту, афирмисање позитивних критеријума, и ђаци уводи у сигурнију будућност. Свака средина која има просветне раднике са наведеним карактеристикама, чини родитеље и људе узвишенијим и вреднијим. Учитељи као што је био Илија Андрић доказују припадност позиву, узвишеност струке, јер нису промашили занимање. Обично овај склоп људи носи промену, прогрес, поглед у будућност места где раде. Сећања ученика из генерације које је учио то су потврдиле. Он је надрастао свађе и неслогу у селу иако су настојали да га уплету у та догађања и да га вежу за пристрасност нарочито за породицу где је становао. Он је остао ауторитет и својим речима и деловањем и размишљањем. Иако доста строг у школским захтевима, он као први службеник државе, најмање је био државни чиновник, а много више учитељ, ковач знања, васпитач, носилац промена, личност правде и широких способности.

2. Карактеристично је поступање просветних и државних органа у догађајима у Слатини. Иако подносиоци жалбе нису приговарали на стручност, квалитет рада, способност, одговорност и знање и оцењивање ученика (ужа школска питања) надлежни органи су озбиљно и одговорно, објективно и без занемаривања или заштите било ког учесника, утврдили чињенице, о свим наводним „кривицама” учитеља, иако су скоро сва питања ваннаставног карактера. Значи просветни радници нису вредновани само по оном што раде „под кровом школе” и просветни органи су имали надлежност да утврде рад и деловање у средини и по свим питањима у вези са школом.

3. Праведност и истинитост су били основни критеријуми у поступку, без интервенција и унапред припремљених решења.

4. Једна од поука је и могућност поређења са савременом школском праксом и улогом просветних радника у месту. Свако време носи своје критеријуме. Да ли је данас имало значајно шта и како неки просветни радници говоре, поступају, пишу и раде ван радног места, и које последице настају за ту средину?

Љубиша Вуковић

У СЛУЖБИ И ЋАКА И ПЕНЗИОНЕРА

У Учитељском друштву Пријепоље брижљиво се чува *Захвалница* коју је овом друштву 1988. године доделио Савез учитељских друштава СР Србије. Признање је додељено „за изузетну сарадњу на унапређивању васпитно-образовног рада и наставне праксе као и за допринос у афирмацији учитељског позива и рада Савеза учитељских друштава СР Србије”. *Захвалница* је уручена у Београду, априла 1988, шест година након што је основан Савез учитеља Србије. Исте те, 1982, године у Пријепољу је основано Учитељско друштво. Међу првима у Србији. Вршњак садашњег Савеза учитеља Србије наставио је заједничку мисију и на тој традицији, са кратким прекидом у раду, стигао до вредног јубилеја и заједничког славља. У 2012. години и Савез учитеља Србије и Учитељско друштво Пријепоље, као најстарији члан његове породице, обележавају три деценије рада.

Поглед у ретровизор није замагљен. Јасно се види пређени пут и значајне станице на том коридору образовања који је трасирало Учитељско друштво из Пријепоља. Пуно смо учинили, и чинимо, на достојанству и статусу учитељског позива. Били смо иницијатори и организатори значајних манифестација и програма. Наше друштво је иницирало и 2006. непосредно организовало обележавање 45 година од почетка рада Учитељске школе у Пријепољу и 40 година од матуре њене прве генерације. Сусрет свих девет генерација ученика имао је мото у речима Доситеја Обрадовића: *Сийан је онај ко учитељски рад за сийно сматра*. Уз дружење и евоцирање успомена из школских клубова, јубилеји су били згодна прилика да се укаже на значај образовања и афирмише учитељски позив. Одат је помен заслужнима и почаст школи која је изнедрила 484 дипломирана учитеља са простора тремеђе бивше СФРЈ

- од Колашина и Берана у Црној Гори до Фоче у БиХ. Јибилеји су били и прилика да се остави трајни траг о школи која је у Пријепољу радила од 1961. до 1974. године. А основана је у тешким условима, у недостатку материјалних и просторних могућности, када је те 1961, реџимо, IV разред Пријепољске гимназије радио у једној учионици са 45 ђака. У издању Учитељског друштва Пријепоље из штампе је изашла монографија о раду Учитељске школе, њеним ученицима и професорима. Полагањем цвећа на бисту Сретена Вукосављевића, - чије је име школа носила, учитељи су и симболично поручили да ће наставити путем који је трасирао највећи учитељ милешевског краја и целог Полимља. Покренута је и иницијатива да једна улица у Пријепољу понесе име *Учитељска улица*. Јер, Пријепоље су звали и градом учитеља.

А да је Пријепоље, град на обалама Лима и Милешевке, град Белог анђела, Влада Дивца и Валтера, одиста и град учитеља, показала је још једна велика манифестација у организацији нашег друштва. Посебно уважавање у Савезу учитеља Србије и међу нашим колегама у свим градовима Републике стекли смо изванредном организацијом, професионалношћу, срдачношћу и гостољубивошћу исказаним на 18. Сабору учитеља Србије чији смо домаћини били маја 2004. године. Сабор је окупио око 600 учитеља и гостију. Пријепоље је тих мајских дана било просветни центар Србије.

Наше друштво успешно у Пријепољу организује и зимске сусрете учитеља који окупе око 200 наших колега из градова Србије. Помогли смо оснивање учитељских друштава у Новој Вароши и Прибоју. Са њима организујемо и заједничке програме. У нашем граду организујемо, а наши чланови колективно учествују на бројним стручним семинарима у другим градовима. Обележавамо пригодним програмима 8. новембар - Дан просветних радника Србије. Наше колеге свечано испраћамо у пензију. Расписујемо тематске литерарне и ликовне ђачке конкурсе. Направили смо успешне кораке и у издавачкој делатности. Уз монографију о Учитељској школи у Пријепољу периодично издајемо листове *Саборник* и *Школска слава*. Покренули смо иницијативу да у сарадњи са учитељским друштвима из две суседне општине издајемо заједнички школски лист основних школа општина Пријепоље, Прибој и Нова Варош. Покретањем новина желимо да унапредимо креативност и афирмишемо радове талентованих ученика, као и да наставимо дугу традицију ђачког новинарства на овом простору. (Прве ђачке новине изашле у Каменој Гори, општина Пријепоље, 1936. године. Први број тих новина, *Наши саморад* штампан је у Прилепу, Македонија, у чак 1.000 примерака).

Као учитељску заклетву, Учитељско друштво Пријепоље својим члановима ставља у задатак да у пореклу речи *образовање* у први план ставе *образ*. Сопствени *образ* који треба да покажемо као педагози своје и туђе деце када одрасту и постану своји након доста година. Јер, ... ”*образоваиши некога значи сийално другоме йоказиваиши сойстивени чистић образ, да ниси заирљао йиућу мисао, йиућу карактиер, формирао йиућу судбину националистиче, криминалца или убице.*”... (Свенка Савић).

Учитељско друштво Пријепоље јубилеј - 30 година рада, обележава чиста *образа*. У служби је и ђака и пензионера. Видимо бригу о најмлађима којима је и посвећен учитељски позив. Али, усавршавајући садашње генерације учитеља не заборављамо ни наше колеге које су отишле у мировину. Ова формула - хемија „подмлатка”, „актуелног тима” и „пензионерске секције” - наша је водила. До следећег јубилеја. Под окриљем слављеника, Савеза учитеља Србије.

Велибор Маринковић, координатор УДП-а
Драган Кијановић, секретар УДП-а

Ковачница - Зоран Павловић

МЕДРЕСА И БОГОСЛОВИЈА

Подгорица, концем јуна 2012.год

На почетку овог мјесеца свечано су уручене дипломе првој генерацији матураната Медресе „Мехмед Фатих” у Миљешу, неколико километара од Подгорице. Лијеп дан, лијепи тренуци у „медреси на коју се чекало цијели вијек”, уз присуство потпредседника Владе Републике Турске и председника Владе Црне Горе. Дивне реченице, пажљиво написане, чак поетски интониране је изговорио наш премијер: „Добијајући дипломе окрећете страницу свог живота. Знам да сада имате помијешан осјећај носталгије, великих очекивања и можда неизвјесности што доноси сјутра... Један дио вас ће школовање наставити у другим земљама, већим дијелом у Турској – можемо слободно рећи, као амбасадори црногорског друштва и културе. Матуранти богате друштво у које долазе, али и друштво из којег су потекли! У таквом друштву сви добијају. Управо такви сте потребни Црној Гори! Без обзира какав пут одаберете жеља државе је да га остварите у Црној Гори.”

Стицајем добрих околности имао сам прилику да упознам чланове наставничког колектива Медресе. Одмјерени и озбиљни, иако сасвим млади људи, образовани на универ-

зитетима у Египту, Либији, Тунису, Истанбулу, Сарајеву ... Већина је директно са студија стигла у Миљеш и почела рад учећи петнаестогодишњаке етици ислама, арапском језику, шеријатском праву ... Наравно и оном што се у школским програму назива опште-образовни дио.

Занимљиво, и за мене изненађујуће, је име Медресе. Зар није неочекивано да оваква образовно-духовна институција у Црној Гори носи име једног од највећих ратника у историји турског народа?! Јер Мехмед II Освајач (fatih=освајач) је султан који је успио да 1453 године у крви сломи отпор Константинопоља - Цариграда, да у наредних двадесетак година освоји Србију, Босну, највећи дио Албаније, највећи дио садашње Црне Горе (такозвана Подловћенска Црна Гора је пала под турску власт у вријеме владавине Мехмедовог сина Бајазита II, 1499 године). А како се на њега гледало на двору господара Ивана Црнојевића јасно говори запис из 1476 године попа Стефана, који на крају, након што је написао четворојеванђеље, датира да је то урађено „в дни злочастиваго и злонравнаго и неситаго Јуде Мехмед-бега цара.”

Средином овог мјесеца на скромној и примјереној свечаности уручене су дипломе шеснаестој генерацији матураната обновљене цетињске Богословије „Свети Петар Цетињски”. (Изненађујуће би било да школа носи неко друго име, зар не!) Лијеп дан, лијепи тренуци, радосне ријечи у згради Богословије. Осим Митрополита и професора, неколико родитеља, неколико гостију и изасланик Светог Синода. Уобичајено, без представника Владе и Државе - нијесу били ни претходних година. Да ли уопште знају да постоји Богословија на Цетињу?

Већ раније сам упознао нове богослове. Младићи из Котора, Тивта, Подгорице, Жабљака, Бијељине, Београда ... Невјероватни млади људи: одговорни, зрели, широко образовани (језици, информатика, философија...). Не знам да ли је ово изузетна генерација или су и претходне биле такве - знам да они богате друштво у које долазе као и друштво из којег потичу, да употрејибим ријечи премијера. Сви наста-

вљају студије на универзитетима у Грчкој, Русији, Београду, Паризу... - као прави амбасадори црногорског друштва и културе.

Идуће године се навршава 150 година од оснивања Богословске школе на Цетињу. Каква дивна прилика да у Црној Гори прославимо велики јубилеј најстарије средње школе! И да обезбиједимо равноправан третман за Медресу „Мехмед Фатих” и Богословију „Свети Петар Цетињски”.

Божидар Шћећановић
(аутор је просвјетни радник)

КАКО НАЋИ ПУТ ДО СУНЦА

Корак ми у корову
времена
Стрепња се ородила
РАДНИЧЕ
гољо
опет си на улици
Ломим врхове очаја
у зрна среће
Премештам догађај
у сазнање
ЖИВОТ ЈЕ ЛЕП

А дан осилио
ко печурке
ничу странке
Свака своју греду
ТЕШЕ

Ал у једном
све су сложне
Све радничко
продадоше
У БЕСЦЕЊЕ
Да могу
продати би
И ово сунце
ШТО НАС ГРЕЈЕ

Њеџош М. Несћоровић

Из завичаја - Зоран Павловић

СВЕ ЋЕ ТО ВУЧИЈА ПОЗЛАТИТИ!

Страшна је тог јутра била планина Вучија! Сукнуо је северац преко брда и врхова дрвећа, истерао маглу из дубодолана па су сиви и црни праменови висили окачени по косама које су као оштрице ножа штрчале на све стране! Од запада надлазио је црни облак, као каква неман гутао шуму, заклањао косу по косу, док је између мокрых букава зјапила црнина пуне планине...

Прве капи кише почеле су да добују по црвеном, жутом и сивом лишћу расутом по каљавом планинском путу, препуном бара у које се огледало оловно небо, када се негде из дубине шуме, најпре тихо, а онда и мало јаче зачула грлена, мушка песма, један глас, па онда још један.

Тек ветар, доносио је фрагменте стиха, пуног туге:

- Нема браће, родбине, сестара...

Па онда још:

- ...старе мајке, она је далеко...

Осула је киша по букавама, по блатњавом путу, угасила песму, и утихнула је планина, само је северац терао језу у кости, када се иза кривине, путем, из сиве магле, појавио најпре један, онда још један, па читава колона коња, самара покривених мокрым шаторским крилима...

Иза коња, три људске прилике, и они под шаторским крилима, мокры, блатњавих чизама...

Онда се проломиле команда:

- Ооооо... Сивац! Станиии...

Ко по команди стала је колона.

Пришао нам је онижи момак, плећа широких ко буква крај пута... Застао, загледајући нас... Испод шаторског крила, под кишом која је лила косим млазевима, виделе су се само плаве очи:

- Куда ви људи по овом кијамету... Залутали? – питао је, стежући нам хладном шаком, као менгелама руке.

- Ја сам Драган Кнежевић из Мркоњић Града. Ово је мој брат Дарко, иза, код коња, остао је Петко! Ми смо браћа! – застао је на тренутак, све бришући руке црне од блата о шаторско крило низ које се цедила вода.

- Бжеж'те вама под букву, не кините!

Није се у планини, пола сата касније, иако је било скоро подне, док су Драган, Дарко и Петко, са коња скидали мокре букове цепанице и слагали их у дугу „врсту”, видело мало даље од прста пред оком! Киша је сад већ сипила, облак се спустио у шуму, кад је колона коња под самарима, кренула поново низбрдо, у кланац који се тек назирало кроз мрак...

- Идемо по још једну туру, а онда у колибу, да се згријемо, одморимо – кратко је наредио Драган, а онда подвикнуо гласом који није трпео поговора:

- Сивааац! Напред!

И кренула је колона коња покривених шаторским крилима, за њима

Самараша

људи... Шљапало је блато на све стране, клизали се коњи, клизали се ми за њима, падали, подизали се, Драган се секирао што ћемо се „искаљати”...

- Ми смо браћа! – почео је своју причу, после, док смо поново застали под широком лиснатом буквом, због кише која се појачавала, наглашавајући реч „браћа”, и показујући на Петка и Дарка, који су били мало одмакли напред, пратећи колону од десетак коња.

- Ми смо из околине Мркоњић Града у Републици Српској! Ми смо самараша! Износимо на коњима, до колских путева, буковину из шуме, из кланца у које нико други не залази. Нема посла код нас у Мркоњић Граду, овде зарађујемо за живот – почео је Драган, а онда, у трену отрчао напред, остављајући нас да каскамо за оном колоном, све стрепећи да се не изгубимо у магли у сред оне шуметине.

Шума пред нама постајала је све гушћа, козја стаза све ужа... После пола сата, у кланцу кроз који је тек коњ могао да прође, указале су се гомили мокрых букових цепаница, и Петко и Дарко који су набацивали цепке на самар крупног Сивца који је први стајао у колони...

- Е, мој брајко, да је ово добар пос'о, запало би ово неком другом, не би нама – застао је Дарко на трен, уздахнуо, дохватајући цепаницу, напрежући се свом силом да је подигне и набаци на самар у конопац који је на другој страни придржавала букова грана.

И, поново је у тим тренутцима, у оној магли, кроз кишу која је сипила, натапала шаторска крила на нама, низ кланац јекнула песма, овог пута из близине:

- То Петко пјева... А, уз њега и ми... Кад нам мука дође до ока ми за-пјевамо... А шта би друго... Овде немамо коме да се жалимо - подигао је и Драган главу испод шаторског крила...

Онда се и он придружио Петку, који је био негде изнад, у страни, заклоњен буквама, онда и Дарко... Јекнула је планина:

- ...дрвосеча био у младости...

И, нестваран је, и тежак једнако колико и радостан, тужан био тај трен у сред Вучије док

је јака гласова браће Кнежевића нестајала по кланцима околним, одбијала, па се враћала низ шуму, а Драган, који нам је био најближи напрезао вратне жиле, певајући из гласа, мокар до костију, лица низ које су се сливале капи кише...

Пола сата касније, када су коњи били натоварени, а Петко и Дарко поседали на буково дебло, кад су већ уморни отхукнули, и киша је престала...

- Сивааац! – загрмео је Драган, и колона је кренула узбрдо...

Ишли смо козјом стазом уз кланац, клизали се по блату, падали, клизали су се и коњи потковани гвозденим потковицама, Драган је подвикивао...

Мучан је био тај успон стазом која је једним делом ишла уз блатњаву јаругу низ чије се зидове са свих страна цедила вода... Нису ту вределе ни чизме, ни шаторско крило преко леђа,

лепило се блато за панталоне, за руке, цедило низ колена... После десетак минута, застали су и коњи, задихани ширили су плућа и ноздрве хватајући ваздух, држећи на леђима тешке товари буквине...

- Још који дан овако, па ће и зима. Онда ћемо се мало одморити – више за себе застао је и Драган, сав блатњав, уморан...

- Даде Бог, па јесен би лепа, ово је данас наишла киша, ухватила нас у шуми, а посао мора да се заврши. Хиљаде кубика буквине претурили

Кнежевића проводе лето и јесен у планини, чекали да Милица Аврамовић, која је родом из Горњег Милановца и која им за надницу, као и они помаже у планини, спреми вечеру...

Поново је Петко запевао, прихватили су песму Дарко и Драган, и дуго је пуста планина у којој сем њих тројице нема никога јечала...

- Осташ мајко жељан девојака...

Причао је Драган док смо вечерали:

- Имао сам 14 година кад се заратило у Босни... Данима сам се скривао по

Застане ту Драган, дуго ћути, к'о да се премишља да ли да настави причу. Онда поново проговори. Горко:

- Нешто размишљањем, кад је држави требало, оно кад је било да се иде у рат, ми смо били први на списку... И ми и сва сеоска сиротиња из нашег Бочца, из околних села... И отишла су моја браћа, борили се све у првим линијама, једва живе главе кући вратили... После, кад је рат завршен, држава на нас заборавила... Кад је било да се дијеле плате, почасте, медаље, пензије, обезбеђују радна места, онај списак по коме су звали у рат се затурио... Дошли тада на ред неки други, они који су држави пречи... За нас није било посла... За моју браћу борце, рањавање... Али, читао сам ја историју, тако је то код Срба вазда било... Чит'о сам негде и нисам вјерово да су ратници из Балканских ратова, из Првог светског, они без руку, ногу, просили после рата за динар и кору хљеба да остану живи... Некад у ту причу нисам вјерово, сад вјерујем...

Брзо је мрак, онај јесењи, непрозирни пао на Вучију. Утихнула је планина, ућутала се, Драган је упалио фењер да обиђе и нахрани коње, и само је, касније док смо одлазили, један прозорчић кућице у пустари Вучије, горе високо изнад Нове Вароши, на кратко засветлео треперивим светлом лампе... Свуда околу под ветром који је поново дунуо шуштале су букве, савијале се гране... Од запада поново је долазио облак, заклањао звездано небо, и тишину је док смо грабили ка колима опет прекинула само педсма, грлена, мушка, а тужна:

- Ветар дува са Превије, нема моје Анђелије...

Песма момака, заборављених ратника...

Зоран Шайоњић

Браћа Кнежевићи

смо летос, прошле године, преко ових наших руку... Хиљаде тона... И тако годинама... Само да да бог да нас здравље послужи... Љетос, кад наиђе киша и грмљавина, нас тројица бјежимо под три букве, што даље једни од других, не дао бог да гађа гром у букву, да не страдамо сви заједно... Дођемо увече кући, у нашу колибу у планини, јадни уморни, једва се мало згријемо крај ватре... Понекад, крваве и руке и колена – слушали смо после Драгана и Дарка док смо за коњима журили узбрдо.

Горе, на колском путу, тројица браће брзо су растоварили коње, сложили букве цепанице у дугу „врсту”...

Пред само вече, изненада и без најаве, разданило се, разведрило над планином. И, као да само који сат раније невреме није тутњало Вучијом, прогрело је сунце, стао северац, ниски зраци пали су на жуто и црвенкасто лишће расуто по блатњавом путу. Трајала је та игра сунца и росе десетак, петнаест минута, горела је шума у стотинама боја, све док сунце није нестало, утонуло иза бучних крошњи, и мало касније угасило се на врховима планине...

Седали смо после крај топле ватре, у кућици у планини у којој тројица

шуми са мајком и браћом, стрепели смо да сиђемо до кућа, да нас не покољу... И ето наше братске судбине, читав живот проведосмо по шуми... Браћа су рањавана у рату, Дарко је једва преживео, и сад, ево како зарађујемо за живот... Исто к'о и наш отац који је умро млад, а занат нам остао од њега...

УВЕК ЈЕ НЕКО СКЛАЊАО

Ја знам шта знам
и немогу ништа
да променим
А то ме боли
што присуствујем

Ја знам што знам
тражио сам врата
истини
Иза забрањеног
и закључаног

Сретао је на тренутак
и када сам је сустигао
увек је неко склањао

Сада ме једни хвале
а други презиру
а време кратко
да их помирим

Инперије падају
а историје пролазе

Њеџош М. Несћоровић

СОЦИОЛОШКА ПОЕМА О НАШЕМ ТРАДИЦИОНАЛНОМ ДРУШТВУ

(Поводом *Сабраних дела* Сретена Вукосављевића изговорено на промоцији)

Данашњи дан је значајан датум у културној историји Пријепоља јер се по први пут у овом граду, у његовом Дому културе, на месту где брза Милешевка дарује своје воде зеленом Лиму, представљају Сабрана дела Сретена Вукосављевића. На свега пар стотина корака од места где је угледао светло дана, у дому сопотничанина Веселина Веса Вукосављевића, с оне стране већ поменуте Милешевке. Представљање шест томова Сретенових дела, којима се као седми том придружује и ауторско издање његових прирађевича, збива се овог михољског лета, у тренутку када се са њих још није сасвим осушила штампарска боја. А не треба такође заборавити да се само пар месеци раније, тек осушила штампарска боја са изванредне монографије о Сретену Вукосављевићу из пера др Момчила Исића, једног од приређивача Сабраних дела. Ова два издања, заједно са јуче завршеним Двадесет шестим научним скупом „Сески дани” Сретену у част, речит су доказ колико је дело Сретена Вукосављевића значајно за нашу науку и културу, колико је подстицајно за нова научна прегнућа, и колико је у свему томе агилан његов завичај.

И, ево, Сабрана дела су ту, приређивачи су ту, у његовом завичају, спремни да допричају причу и положе рачун о свом приређивачком поступку и учинку а стручна и научна јавност ће имати довољно времена да о свему овоме каже своју реч, донесе мериторну оцену. Као једном од учесника у овом послу чини ми част што сам био део ове мале али агилне дружине која је својим приређивачким трудом на припреми овог издавачког подухвата одужила део захвалног дуга у име бројних генерација на корист не само наше социолошке науке него, без патетике речено, у најдубљем културном и националном интересу. Сретен је често у својим бројним радовима згодно користио народне пословице и узречице па и ону „Или косио, или воду носио”, тако да је сада мање важно ко је и колико у овом приређивач-

ком послу, на овој кошевини, био козбаша а ко водоноша.

Приређивачи, њих сва тројица, нимало случајно, изреда су изворног сељачког порекла - као што је и овај утемељивач наше социологије села био - додуше из разних српских крајева, али су се једнодушно трудили да ово шестокњижје обухвати све оно што је изашло испод Сретеновог пера и што је изборило своје место иза његових корица: посебна издања, студије, расправе, чланци, чувена „писма са села”, рукописна оставштина итд. Нису себи дали право да посао отаљавају, већ да савесно и одговорно најпре дођу до свих релевантних текстова и распореде их онако како им се чинило да би их и сâм аутор распоређивао и уклапао као руковети у снопове и садевао их у ових шест стогова. Ниједна књига није обликована а да њена грађа није простудирана и пропраћена предговором или поговором најбољих познавалаца Сретеновог дела или самих приређивача, ниједна књига није кренула у штампарску пресу без комплетног научног инструментарија како овом делу и приличи, без путоказа како да се проучава или знатичељни читалац снађе у овако богатом и разуђеном делу. Требало је не само времена, љубави и упорности већ богме и разноликих знања и стрпљења да се са тешко доступних пожутелих локалних и претоничких новина, часописа, скрипата и бележака, писаних често на колону, Сретенови радови слију у ово шестокњижје – да буду сабрани, сређени, адекватно уклопљени у веће целине и пропраћени адекватном научном апаратуром. У ауторској књизи, коју сам имао част да потпишем као приређивач, дата је сводна, мериторна анализа Сретеновог места у нашој науци о народу, дата до сада најисцрпнија његова радна и животна биографија, најкомплетнија библиографија његових радова и радова о њему и по први пут учињен покушај реконструкције хронологије живота и рада ако не из дана у дан, а оно из месеца у месец. Тако је раскрчен простор социолози-

ма, етнологима, историчарима, правним историчарима, укратко, посленицима свих релевантних струка који се интересују за наше традиционално друштво, да уроне у дубину историјског памћења тог друштва, да појме његов поглед на свет, да се домогну кључева обновљене, неисцрпне научне радионице једног самониклог талента. На свакој страници ових књига израња читав један свет потписнут у заборав, његова свеколика привреда, начин поимања себе, свога рада, организације, становања, обичаја, а све то казано сочним, „сретеновским” језиком даровитог мотриоца свеколиког испољавања сељаковог живота и рада. Тај свет који жубори својим безбројним поточићима, у својим делима Сретен Вукосављевић је желео да ухвати у један воденички јаз, уколотећи и наврати у својеврсни редовнички млин наше науке о народу. Друштвене прилике у којима је живео, три рата у којима је војевао за слободу, национални, „народски” (како је волео рећи) државнички послови на којима је изгарао, омели су га да за живота доврши своју научну грађевину на начин како је то овај неуморни немимар замислио. Али, уверен сам, да овај приређивачки посао, који се опредмећен налази пред нама, није много далеко од такве замисли.

Подсетимо се да је у бомбардовању савезничке авијације 1944. године, претходнице недавног „милосрдног анђела”, изгорела Сретенова кућа и у њој похрањена његова богата рукописна грађа.

Још од 1977. године, на подстицај академика Петра Влаховића, па све до данас, имао сам част да се помери својих знања и разумевања бавим научним делом Сретена Вукосављевића као библиограф и тумач. Та трагања су послужила и као документарни предлог за ово издање чему треба додати и дешифровање и прекуцавање до сада непознате Сретенове рукописне оставштине. Овога пута задатак ми је био, уз остало, и да сачиним пратеће регистре за свих шест дела и седму ауторску књигу тројице приређивача. Укупно

је сачињено 26 регистара и то: турцизама, застарелих и мало познатих речи, личних и етничких имена, географских назива и предметне регистре. Ако се Сретеново дело осмотри само из ракурса ових регистара може се докучити ширина његових интересовања, географски и историјски распон разноликих знања, дубина понирања у изучавање проблеме. Излази на видело посебно његова способност уочавања промена, еволуције сељачке колективне и индивидуалне својине, становања, радова, организације племена, кнежине, села, задруге и инокоштине, обичаја, регула, понашања... Он је у подједнакој мери социолог и психолог села, социолог морала, правни историчар и етнолог. Далек од сваког романтизма, патетике и идеализације у приказивању села, далека од „брзоплетих зналаца села”, како је имао обичај рећи, он је својим укупним делом исписао праву *социолошку поему* нашем селу јер га је познавао „у душу”, у њему био урођен до сржи, баш онако како гласи наслов Исићеве монографије – *С народом, за народ, о народу*. Самтрам с недовољним уверењем да ће се у то уверити сваки објективни истраживач који најзад има прилику да стекне увид у целину његовог дела. Ниједан од писаца и проучавалаца нашег традиционалног друштва није боље од Сретена Вукосављевића познавао и разумео нашег сељака, боље речено – нашег човека у временском распону од почетка 18. до средине 20-ог века укључујући ту и класике наше науке: Вука, Богишића и Цвијића. Поникао у народу, робовао с народом, борио се и изборио са својим народом за слободу националну и индивидуалну, уз друге жртве своје и себи најближих, платио ту слободу гробовима своја два сина, самородним талентом и рецепцијом релевантне домаће и стране социолошке литературе изнедрио је својеврсну социолошко-етнолошку енциклопедију нашег традиционалног друштва.

Сретен Вукосављевић је последњи од класика наше социолошке науке добио своја Сабрана дела. Више од пола столећа након смрти. Посла њиховог приређивања и издавања није се латила ни наша Академија у којој је он седам година био управник Института за проучавање села (1947-1953), и која га није бирала за свог члана, - за разлику од Југославенске академије знаности и умјет-

ности - а објавила је главна његова дела; није се подухватио ни Правни факултет на коме је по позиву од 1938. године, с прекидима за време ратних збивања, започео универзитетску каријеру; није се подухватио ни Социолошко друштво Србије чији је био први доживотни председник. Није то могао, уз најбоље жеље, из низа објективних разлога да уради ни Сретенов завичај, довољно је што је безмало четири деценије, уз све тешкоће, одржавао јединствени симпозијум, својеврсни универзитет за проучавање села - „Сеоске дане Сретена Вукосављевића”. Подухватио се Службени гласник из Београ-

као да види ово штампано шесто-књижје и од кога су приређивачи, у последњем тренутку, добили драгоцену рукописну грађу за замишљену четврту књигу Сељачког друштва.

Познато је да појавом сабраних дела неког аутора започиње нови циклус његовог проучавања. Сви радови уврштени у сабрана дела добијају нову димензију, отвара се могућност њиховог новог ишчитавања у новом контексту и дело у целини постаје заиста „отворено дело”, како би рекао Умберто Еко, које се све новијим и новијим тумачењима никада не може исцрпети. У данима и деценијама пред нама још једном ће се по-

Приређивачи сабраних дела и потомци поред бисте Сретена Вукосављевића

да на челу са агилним директором, социологом Слободаном Гавриловићем и тиме трајно задужио нашу науку.

Приређивачи нису заборавили ничије досадашње заслуге за афирмисање, проучавање и публикавање Сретенових дела: академика Радомира Лукића, Александра Дерока, професора Ђорђа Тасића, кога су стрелили нацистички окупатори, академика Петра Влаховића, пријеполске прегаоце из некадашњег Народног универзитета „Сретен Вукосављевић”, Општинске заједнице образовања, Дома револуције, односно садашњег Дома културе, челнике пријеполске општине... Одата је захвалност и признање и Сретеновим потомцима, у првом реду сину Веселину, који нажалост није доче-

тврдити да је Сретен Вукосављевић велика културна и научна драгоценост свога завичаја и васколиког српског рода, да његово време као научника, друштвено ангажованог, истински демократског и хуманистичког посленика није прошло. Остаће снажан замајац за нова истраживања.

Спомен-бисти испред здања у коме смо уприличили ову свечаност од данас се придружује и још један истински споменик овом коренимом изданку Старе Рашке – његова Сабрана дела а место овом споменику биће свуда где се она буду читала и проучавала.

Пријеполје, 11. октобра 2012. год.

Добрило Аранићковић

ТАПИЈЕ СРПСКЕ ЗЕМЉЕ

(Драгиша Милосављевић: „Манастир Дубница и патријарх Гаврило Рашковић” - Нова Варош, 2011.)

Половином јуна 2011. године из ужичког „Графичара”, у издању манастира Дубница код Нове Вароши, и у тиражу од 1000 примерака, изашла је нова књига Драгише Милосављевића, историчара уметности из Ужица: „Манастир Дубница и патријарх Гаврило Рашковић”. На 224 стране и уз досад невиђене илустрације, на папиру високе финоће, истанчаним осећајем за укус, меру и научно утемељење, он исписује сагу о овом, тајанственом и јавности слабо познатом манастиру. У селу Бојетићи код Нове Вароши, у прикрајку бајковитих лука што их својим меандрима гради речица Вршевина, налази се засеок Дубница. Ту је, у сенци старих јасенова и липа, неколико векова самовала, у развалинама, црква посвећена Св. Тројици (Духови), да би 2007 године била обновљена заслугом мештана и епископа Милешевске епархије, господина Филарета, као једна од многих обновљених у сливу „светих вода Лима”. О манастиру нема или су још неоткривени писани трагови, па је ова светиња до данас остала обавијена велом загонетке. С тога је Драгишина монографија, може се с правом рећи, успешан покушај да се прошлост још једног камена међаша свете српске земље осветли. Сребрену нит испредену од легенди, предања, путописа и казивања ретких истраживача, оскудних староставних записа, и поређења са сличним грађевинама расутим по Староме Влаху, он филигрански провлачи с краја на крај књиге, плетући кандило којим осветљава три века затамњену прошлост овог посвећеног места у срцу Рашке, са кога је Земља славила Небо, као и личност њеног умног и ученог ктитора, мученичком смрћу умореног патријарха српског Гаврила Рашковића.

Примерено природи ове древне светиње, стиче се утисак да је писац и књигу осмислио као икону - триптих, делећи је на три дела: 1) Манастир Дубница код Нове Вароши, у светлу историјских трагова, предања и легенди; 2) Манастир Дубница, архитектура и сродни градитељски облици и 3) Ктитор Дубнице патријарх српски Гаврило Рашковић, које тек у јединству потпуно осветљавају прошлост, архитектонску лепоту и уметничку вредност манастира.

Помањање писаних трагова о Дубници као месту и манастиру, усмерило је писца да истраживање његове

прошлости почне предочавањем посредних и највероватнијих друштвено - историјских оквира у којима је настао и живео манастир. Кроз трагове црквених и других културних грађевина и места у непосредној околини („калуђерско гробље” у Бојетићима и црквица и средњовековна некропола у пољу Вршевина у суседном Буковику), одгонетањем древног топонима „села Вршовине” из турских тефтера с краја 15 и почетка 16 века и њиховим данашњим географским одређењем као села Буковик и Бојетићи, доводи нас на место данашњег манастира Дубнице и уводи у време које највероватније одговара његовом настанку и нестанку. Најпре као сеоске цркве половином 15 века а потом као манастира кроз цео 16 век, да би крајем истог био спаљен и разорен. У првим деценијама 17 века бива обновљен заслугом патријарха Гаврила Рашковића родом из овог краја, да би после 50 година био опет спаљен и порушен у турској одмазди при великој сеоби Срба на север. Предањима и легендама о Дубници - Духовници, о монасима који су побјигени покушавајући да измоле од Турака тело Св. Саве, о патријарху Чернојевићу који је овде провео последњу зиму уочи велике сеобе, историјским чињеницама о епохи у коме је настао и о Старом Влаху у административним поделама тог времена, уводна прича о Дубници, иако хипотетична, добија логички след и закључак, додатно поткрепљена истраживањима и разабрањима врсног хроничара Старога Влаха, проте Јевстатија Караматијевића, и књижевника и путописца Григорија Божовића.

Централно место у овом триптиху заузима прича о архитектури Дубнице и њој сродних градитељских облика, којом Драгиша Милосављевић разрешава енигму манастира. Предања и легенде из првог дела књиге, служе му као подстицај да истраживања усмери ка старим, мало познатим и проученим старовлашким црквеним грађевинама у ширем окружењу Дубнице. При томе се храбро и вешто дотиче и патријарха Гаврила Рашковића, открива нам његову љубав према завичају коју је „као духовно лице високог чина, преточио у градњу нових или обновљање старих црквених грађевина овог дела Рашке. Свестан значаја и улоге своје кнежевске породице као настављача традиције Немањића, он користи положај митрополита Рашког а потом и наследника Светог Саве, да

у време нашег ропства, буде и кнез и патријарх, и да ради на васкрсавању српске државности, макар јачањем једног њеног стуба - цркве, градећи и обнављајући мала духовна средишта као што су цркве и манастири Старога Влаха. Као ктитор патријарх Гаврило је у ове грађевине уносио дух Рашке градитељске школе као културног обрасца оснивача Рашке државе - Немањића. Једном унети они су постајали узор за сваку потоњу градњу или обнову. Тако се сродни градитељски облици и узор, испољени кроз истоветност или сличност вишестраних олтарских апсида, „сараценских лукова” зидних ниша код тзв. горњих места, проскомидија и ђаконикона и камених банкова у олтарима, кроз димензије олтарских простора, наоса и припрата као и кроз просторну организацију цркава, могу наћи и пратити од Пећке патријаршије и манастира Ковиле под Јавором, преко Придворице под Голијом, Бијеле цркве у Брезови, цркве у Приликама и манастира Клисуре на Моравици, до Овчарског Сретења, за које већ постоје подаци о ктиторској делатности патријархове лозе Рашковића.

Најпрепознатљивији знакови градитељске и уметничке делатности патријарха Гаврила, по тзв. Рашком концепту, уочавају се у уметнички решеним и израженим „амвонским розетама”, каменим седиштима - „банковима” у олтарима и у готово једнообразно уметнички обрађеним каменим надвратницима и довратницима западних улаза - порталима. Најсроднији узор дубничком манастиру Драгиша Милосављевић налази у цркви Св. Николе у манастиру Ковиле, који му је и географски најближи, а за који се зна да га је обновио Гаврило Рашковић 1644 године. Из тога следи да је патријарх, са истим и најбољим неимарима тог времена и чувеним зографом Андријом Раичевићем, манастир Дубницу обновио и живописао између 1644 и 1653 године, пошто је крајем те године пошао Русију у посебну мисију да би повратком у Србију био оптужен за велеиздају, утамничен, суђен и погубљен вешањем у Бруси 1659 године.

Прича о Дубници постаје потпуна осветљавањем лика њеног ктитора, патријарха српског Гаврила Рашковића, чиме се бави трећи део овог триптиха. На основу патријарховог записа на личном четворојеванђељу, сачуваном на универзитету Кембриџ у Енглеској,

ХРОНИКА СЕЛА ДРАГЛИЦЕ

(Љубомир Шуљагић: *Драглица исјод Мурџенице*, Пријепоље, 2012.)

Љубомир Шуљагић, професор српског језика и књижевности и директор Пријепољске гимназије, написао је и недавно објавио монографију/ хронику свог родног села *Драглица исјод Мурџенице*. Реч је о селу које гравитира јужним обронцима Златибора, које је удаљено од општинског центра Нове Вароши око 25 километара, на магистралном путу према Ужицу. И одмах треба рећи да је реч о делу озбиљно и одговорно урађеном, по свим захтевима хроничарске литературе, која је по свему више од пуког «одуживања завичају», како аутор на једном месту скромно напомиње.

Хроника *Драглица исјод Мурџенице* је пре свега истраживачко и научно дело, па тек онда и «мало уздарје» људима родног краја на које је аутор поносан и емотивно везан, нарочито истичући све оно што је добро, али и не прећуткујући суморну пер-

спективу овог села данас, које, углавном, егзистира у проређеним старачким домаћинствима.

Рођен средином прошлог века у једној од последњих задружних породица Шуљагића, аутор је био у прилици да доживи и осети онај патријархални морал и навике људи овог краја, а касније када је отишао на школовање он је знатижељно и са дистанце посматрао свој завичај, размишљао о људима и појавама, читао доступну литературу и консултовао оне који су се детаљније бавили истраживањем овог краја, што је свакако била ваљана припрема за писање ове књиге.

Без претеривања се може рећи да је она успела синтеза зналачких опсервација и властитог искуства, као и бројних писаних и усмених извора, наравно стручно и методолошки добро постављених и саображених савременим погледима на живот и појава у нашим сеоским срединама.

Насџавак са 53. сџиране

као и његових савременика и архивских трагова из Русије, Драгиша Милосављевић свеобухватно осликава трагични лик овог човека из наших гора на трону пећких патријарха. Откривају нам се духовне вредности једног од, можда, најобразованијих Срба 17 века. Несумњивим доказима Гаврило Рашковић је представљен као изузетно писмен човек, врсни калиграф, познавалац и поштовалац Рашке градитељске школе, поклоник уметности најбољих српских иконописаца тог времена као што је Андрија Раичевић, кога узима за личног зографа, познавалац неколико страних језика, дипломата и државник. Трагика овог племића и монаха, осликава се кроз његову борбу за очување српског националног и духовног бића, слободу и државност, разлету између Ватиканског прозелитизма, Московског оклевања и Турске осиноности. Стиснут уценама и условљавањима са свих страна, Гаврило се напреже и више него што му снаге допуштају, плативши високом ценом своје домољубље у канцама белосветских моћника и домаћих интриганата.

Књига о манастиру Дубници и патријарху Гаврилу Рашковићу је драгоцен сведочанство о једном делићу наше националне прошлости и затамњене културне баштине. Може бити драгоцен литература за нашу стручну

и научну јавност из области историје и уметности, али и за ширу публику јер у себи носи важну поруку, посебно данас када смо суочени са губљењем свих видова здраве српске националне препознатљивости. И онда и сада белосветски моћници су настојали да нас, наметањем сумњивих културних образаца, морално и духовно дегенеришу, од нас створе безличну рајетинску масу коју ће моћи изабљивати док сама од себе не нестане са лица Земље. Томе су се наши претци вековима супротстављали успевши да своје потомке одрже као посебан и особен народ. У том подвигу у многome су им помагале наше светиње попут манастира Дубнице, безброј пута рушене и паљене и исто толико пута жилавом истрајношћу обнављане и оживљаване.

Ако су некад време и душмани растурали и камен на камену наших светиња у нади да ће нас одродити од својих корена, писана реч Драгишина, растурена по народу, може надживети оваква разарања и увек нас опомињати да не губимо тапије од своје земље, да не заборавимо своју личност и понос као и истину да смо и ми Божија чеда у овом шареном свету с правом на живот, животни простор, своју културну баштину и духовне тековине.

Бошко Којуновић

У седам засебних тематских целина село Драглица је представљено кроз географски приказ, етнолошке карактеристике, историјске прилике до 19. века, са посебним освртом на 19. век, затим развој села и прилике у 20. веку, стање села данас и његове суморне перспективе. Ту су и бројне напомене и појашњења, као и репрезентативна литература на основу које аутор реконструише историју овог села, наилазећи на многе противуречности и недоумице, оскудне трагове и непоуздана предања, па је често приморан да доноси хипотетичке закључке који су логични и, углавном, добро образложени језиком и стилем овог краја, кратко, јасно и прецизно. То се нарочито односи на разматрање имена села, али и научно одређивање његовог положаја, изгледа, климе и хидрографије.

Село припада широј области Старог Влаха, налази се на просечној надморској висини од 964 метра, има нагиб исток-југозапад, почиње испод Муртенице (1480 м), а простире се до реке Увца (испод 700 м). Састављено је од више заселака у којима живе поједине фамилије (Шуљагићи, Топаловићи, Кутлешићи, Селаковићи, Шишаковићи и други), а због умерене климе и релативно плодне земље овде «успевају све врсте воћа, поврћа и жита».

Наведени су аутентични топоними који најчешће у свом значењу садрже судбинске и породичне прилике овог села, кроз које аутор реконструише друштвене и историјске околности методама које, углавном, користи савремена наука.

Опис климе и хидрографије је везан за дугогодишње посматрање и теренска истраживања, као и за поједине природне феномене, што је упоређено са већ постојећим научним сазнањима о овом крају, па делује и комплетније и прецизније. И уопште главни квалитет ове књиге је та прецизност и аутентичност, што је плод ваљане анализе и, наравно, научне синтезе, која је поткрепљена прегледним илустрацијама (табеле, графикони, фотографије, цртежи и др.), а све то може послужити у будућим проучавањима живота нашег села као извори првог реда. Рецимо аутор је запамтио када су Драгличани доносили воду са километрима удаљених изво-

ра у дрвеним буцама, а данас је до сваке куће стигао водовод, грађене су савремене куће са купатилима, што је у многоме олакшало живот у овом селу.

У приказу етнографских карактеристика села уз лична уочавања коришћена је постојећа литература (Ј. Цвијић, М. Ђенић, Ј. Мићић, М. Матовић, Н. Живковић, П. Пећинар и др.), као и необјављени рукопис «Спомен књига», свештеника Благоја Шишаковића, настао 1938. године. Све је то поткрепљено архивском грађом у личној својини аутора, као и статистичким подацима Завода за статистику у Ужицу, а консултовани су и до сада необјављени фондови Историјског архива из Ужица.

Анализирано је становништво овог села, његово порекло и досељавање, са закључком да оно припада динарском типу, да говори млађим херцеговачким новоштокавским дијалектом, јекавског или ијекавског изговора. Уз мноштво занимљивих детаља о духовној и материјалној култури описана је ношња која је израђивана од вуне, конопље и лана (сукнено одело, џемпери, сукње, повоји за децу, чарапе, рукавице, пеленгири, пртиште и др), а многи од ових одевних предмета замењени су савременом конфекцијом. Наравно, све је то илустровано бројним фотографијама које су снимљене у свечаним приликама (вашарима, свадбама, славама и мобама), па се уз начин одевања могу пратити и различити видови друштвеног живота, занимање становништва, веровања и обичаји, лечење и хигијена, са посебним освртом на заједницу – задругу, или како је аутор назива велику кућу.

Поред описа типичне старовлашке куће какве су некад грађене у Драглици, описом и фотографијама су дочарани: зграда, кућер, кулача, млекар, салаш, амбар, пекара, уљаник, трап, али и трлица, воденица, ваљарица и црква брвнара у Доброселици, где су се Драгличани крштавали и венчавали, пошто у њиховом селу нема цркве.

Поред пољопривреде и сточарства сељаци су се бавили и другим успутним пословима, производњом и продајом катрана, луча, сувог меса, јапије (даске), а као кириције стизали су и до Софије, Скопља и Солуна. Аутор хронике сетно закључује «како се за 40 година драстично променио број чланова домаћинства, па су од великих породичних задруга остала само мала, махом старачка домаћинства од једног, два или три члана» поткрепљујући то прегледном табелом.

Оскудна је литература која постоји о Драглици пре 19. века, али се аутор потрудио да на основу остатака материјалне културе и усменог предања, реконструише прошлост овог краја од времена Илира, преко Средњег века и времена робовања под Турцима до данас. Наравно, новија историја је поткрепљена прецизнијим подацима (догађајима, именима, годинама и датумима), а нарочито је занимљив феномен хајдучије и разбојништва који је карактеристичан за 18, 19, па делимично и 20. век.

Драглица у 20. веку доживљава интензиван развој, што је поткрепљено бројним документима: фотографијама, факсимилима, табелама и прегледима. Бурне историјске прилике и неприлике: Балкански ратови, Први и Други светски рат и послератна времена, оставиле су, углавном, трагичне последице и у овом селу. О томе, између осталог, сведочи већ поменута «Спомен књига» Благоја Шишаковића у којој је наведено 47 имена Драгличана који су погинули у Првом светском рату. Аутор уочава да поделе на идеолошком плану у Другом светском рату нису биле израженије, па их је мимоишло зло братоубилачког рата које је у неким другим селима било нарочито изражено. Ипак, рат је оставио своје кржаве трагове, а сећања и сведочења многих учесника и очевидца овде су забележена аутентично и непристрасно.

Забележено је да су убрзане миграције и одласци у градове и друге крајеве почеле још педесетих година 20. века, мада је живот у Драглици после Другог светског рата значајно унапређен: саграђена је школа, задружни дом, основана Земљорадничка задруга «Златни бор», извршена је електрификација 1967, изграђен водовод 1971/72, а телефони су зазвонили 1978. На овом месту да поменемо изузетног активисту Миломира Мита Шуљагића за кога аутор хронике наглашава да је био «иницијатор свих акција» и да је највише његовом заслугом село препорођено.

Ово време карактерише и развој школства, а с обзиром да је прва школа у Драглици отворена 1919/20. у кући Неђа Шуљагића, занимљив је табеларни преглед ђака и учитеља од 1933/34. када је било 77 ђака до 2012/13. када су у истој школи само 2 ђака. Поред заслужних учитеља поминути су и истакнути школовани Драгличани, међу којима има различитих струка и занимања, а уочено је да се свако од њих на неки начин одужио

свом селу, као на пример и аутор ове хронике.

Занимљиви су статистички прегледи првих пописа из 1834. и 1835., па и они каснији из 1840, 1863, и други из којих се види да су у Драглици живеле фамилије: Арсенијевићи, Вуковићи, Грујичићи, Зечевићи, Јанковићи, Карајанковићи, Клисарићи, Ковачевићи, Кутлешајићи, Мандићи, Марјановићи, Марковићи, Милошевићи, Младеновићи, Мутавцији, Перуничићи, Петровићи, Савковићи, Селаковићи, Ћосовићи, Чоловићи, Шишаковићи и Шуљагићи. Данас многих од ових фамилија у селу нема, или су одселили, или изумрли. У хронички су наведене занимљиве појединости за сваку фамилију, као и слава коју слави.

На крају пишући о Драглици данас и Драглици сутра, Љубомир Шуљагић посебно истиче: «Данас свака кућа у селу има воду, струју, телефон, мноштво разних апарата и уређаја. Бетонски стубови повезују и најудаљеније куће квалитетном електричном енергијом, пробијени су многи сеоски путеви...» Али такође додаје: «Данас у Драглици нема обимније и дугорочније производње или индустрије, спорадично се мештани баве прерадом грађе или изградом столарије, сточарство се свело на неколико оваца, краву или две, само за властите потребе... Све у свему суморна слика без перспективе. Можда ће неке будуће генерације чији су преци живели у Драглици, у неким бољим временима долазити у Драглицу када се зажеле мира и одмора. Или да нађу своје корене. За њих сам написао ову књигу».

Љубомир Шуљагић као хроничар свог родног села остварио је постављени циљ, дао је аутентичну, истиниту и прегледну слику живота, најављујући процес следе, о чему ће већ неко други писати. Оно што би се, међутим, његовој књизи могло замерити су извесна понављања и дигресије, које се можда могу и разумети с обзиром на комплексан приступ, истраживање и посматрање из различитих углова, па се и резултати понављају. Па и ми да поновимо већ речено: хроника *Драглица испод Мурџице* је више од одуживања завичају, а Љубомир Шуљагић је с правом «поносан на завичај, људе и своје претке». Било би добро да његовим путем пођу и други даровити појединци, и да о својим родним селима напишу сличне књиге.

Приказ хронике Кладница

(Аутор: Салих Селимовић: *Кладница*, Нови Пазар, Музеј „Рас”, 2012.)

Салих Селимовић, хроничар Рашке области, историчар који с посебном пажњом и детаљно пише о Сјеници и околини, овога пута се базирао на Кладницу, једно од најчувенијих муслиманских села у општини Сјеница.

Аутор је у Хроници описао физичко-географске карактеристике подручја, историју овог села и ближе околине у дужем временском периоду, културни, забавни и спортски живот села и Месне заједнице Кладница. Дао је детаљан опис насеља: Кладница, Боровић, Јевик, Калипоље, Папићи, Понорац, Сугубине и Уреуле. Занимљиво је Салихово писање о појединим родовима и породицама у Кладници и околним насељима. Читалац ће наћи мноштво занимљивости у сваком од ових одељака. Ова књига се ослања на историју Сјенице и Рашке области. Утемељена је на историјским изворима и документима, као и на непосредном Салиховом истраживању на терену још од осамдесетих година, када су многи сведоци збивања с почетка XX века били још живи.

Посебност ове хронике је што је једно велико муслиманско село осветљено изнутра. Православни живаљ ових крајева, је много тога чуо о Кладници и Кладничанима, али први пут ће на једном месту моћи да прочита како су ти људи живели, како данас живе, како су се поставили и понашали у преломним и немирним временима - ратовима, устанцима, бунама и као погранично место уз Јаворску границу, која је ту повучена 1834. године и била актуелна све до коначног ослобођења Рашке области од Турака 1912. године.

Темељно и опсежно Селимовић се бавио историјским чињеницама о Кладници и околним насељима од праисторије до данашњих дана. Задивљујућа је објективност у коришћењу историјских извора, постојеће литературе и казивања која ја Салих забележио у теренским истраживањима. Он је себи дао у задатак да превазиђе дневнополитичка тумачења, тенденциозна застраивања, извртања или прећуткивања појединих чињеница. У томе је у потпуности успео. Његови закључци и реалан приступ теми, једна је од главних вредности ове књиге. За сваку похвалу је напор који је аутор уложио да прикупи материјал, ваљано да га обради и презентује читаоцима. Као и остали Селимовићеви радови и књиге, тако и ова, добра са литература за сваког ко жели да се упозна са прошлошћу и животом ових крајева, да даље проучава поједине области народног живота и обрађује поједине теме.

Данас када екстремисти међу Бошњацима тврде како они немају никакве везе са Србима, како су они посебан народ од памтивека, како су од богумила настали, од неких бабуна и Илира, те да по том основу не могу живети заједно са Србима, да су они у ропству од 1912. године и позивају у бој за ослобођење, ова књига ће их својим чињеницама и објективним закључцима спустити на земљу и вратити у реалност. Истина је једино што ће трајати, све остало брзо нестаје. Зато ће ова књига дуго да траје и да се користи.

Свакако највреднији део у овој књизи од преко 300 страна је онај, већински део, који се бави историјом Кладнице и околних насеља. У том делу Селимовић је описао село и околину у време Немањина, као и у доба кад су Рашком облашћу владали Турци, затим период од Првог и Другог српског устанка до Јавор-

ских ратова осамдесетих година XIX века, а потом и у времену Балканских ратова и Првог светског рата. Читаоцима је релано, зналачки и детаљно презентовано све што се догађало у појединим историјским периодима, па све до краја XX века.

На тој земљоузници која је раздавала по вољи великих сила, пре свега Аустроугарске, Србију у Црну Гору, српски народ је скоро цео век живео у некаквој привремености, у ишчекивању да ће се припојити Србији. Био је то географски простор веома подесан за појаву разних хајдучких дружина и одметника, српских и „турских”, који су крали стоку, убијали дужне и недужне и чинили бројна друга разбојништва, увек званично осуђивани, а тајно подржавани од „својих” када је штета наносена оној другој страни.

Није био лак ни једноставан живот кладничких и других муслимана у ослобођеној Србији. Срби јесу коректно поступали према њима, али су их као своје грађане и мобилисали 1913/14. године. Они су се борили на страну Срба све до слома 1915. г. Неколико Кладничана је погинуло бранећи Београд, а неколицина је била заробљена и интернирана у Чешку. Аустроугарска им је говорила да их Срби нису ослободили, већ окупирали. Султан их је позвао у свети рат, па је око 160 Кладничана мобилисано 1917. године у Аустроугарску војску и послато у Галицију, на руски фронт. Није лако мењати ставове и стране у кратком периоду од пет-шест година, а све у смислу сила бога не моли. Све је то лепо показано и расветљено у изврсној књизи Салиха Селимовића.

Кладница и Кладничани између два светска рата су били лојални држави у којој су живели. Први пут је школовању деце посвећена велика пажња. Много је догађаја Салих објаснио у хроници у време Другог светског рата. Зашто су се Кладничани понашали овако или онако у појединим ситуацијама, зашто је основана Муслиманска милиција, како их је окупатор завађао са Србима. Нису заборављени ни они ретки који су се придружили партизанима, као ни они који су се међусобно штитили и помагали у тешким временима.

Занимљиво поглавље ове хронике чини и онај део који се бави становништвом Кладнице и околних насеља. Салих каже: „Наши преци Словени” и „Кладничани су увек говорили српским језиком, а они ретки писмени су писали ћирилицом”. Неки Бошњаци заобилазе ове истине и клоне их се, јер им се не уклапа у њихово тумачење историје Бошњака и у тежњу да се ова два народа што више удаље једни од других, да се прећути оно што их спаја, да би се могло што дебљом цртом подвући оно што их раздаваја.

На страницама ове хронике Селимовић је приказао турске пописе села око Сјенице из којих се јасно види да су она била претежно српска и да је процес исламизације текао спорно све до краја XVII века, до времена Велике сеобе Србаља 1690-те и 1739. године. Предочене су и сеоба после Првог српског устанка. „Тада је сјеничка котлина са ободима остала без српског хришћанског становништва” – каже Салих, и те сеобе су непрекидно текле све до 1912. године.

Аутор на доказима темељи тврдњу да су Кладничани већином српског порекла са нешто мало фамилија које воде порекло од албанских Малисора. Детаљно је објашњен и

процес исламизације, који је био постепен, час јачи, час слабији, некада организован, некада неорганизован. Под разним притисцима се попуштало, некада су мењали веру из интереса, понекад из невоље да би сачували чељад и иметак, више пута због крвне освете. У књизи је детаљно описано исељавање Кладничана у Турску почев од 1912. г. па све до 1967. године. Сви исељени у Турску су подвргнути моменталној асимилацији. Различити су узроци ових сеоба. Описане су унутрашње сеобе из Кладнице, највише у Сјеницу, Нови Пазар и Сарајево. На пописима су се Кладничани изјашњавањем као Срби муслиманске вероисповести, затим као Муслимани, Југословени и у најновије време као Бошњаци.

Када упоредите културни и забавни живот Кладнице, која је претежно муслиманска и рецимо Лопижа, које је српско село, уочиће се бројне сличности, које се у наше време упорно од неких Бошњака занемарују. У оба помених села дуго времена омиљена игра је било козање. Исте су биле и чобанске игре – клис и гуца. Гусле и гусларска традиција се задржала код оба народа, с тим што су Срби имали своје јунаке, а „Турци” своје. Кладничани су задржали вашире из времена пре исламизације. Окупљали су се као и Срби око воденица уочи Турђевдана и на Петровдан, 12. јула. Уочи Петровдана су палили вагре, лиле и певали олалије, као и Срби. Јаворски сабор на Видовдан посећивали су и многи становници Кладнице. Коњске трке и бацање камена с рамена су спортске дисциплине, подједнако одржаване и цењене у Лопижама као и у Кладници. У турско време ти сабори никоме нису сметали, данас има исламиста којима и то смета, каже Салих на једном месту. Свadbени обичаји су веома слични. На весељима су се свирала кола: скеја, сарајка, жикино, чачак, моравац, врзлама, ужичко. Инструменти су: бубањ, деф, тамбурица, кларинет, фрула.

Између два рата блиско су сарађивале школа из Кладнице са школом из Кушића, а Ивањица са Сјеницом. То су били примери да се може живети у слози и пријатељству.

После Другог светског рата, наступио је прави препород с наглим развојем школства, кроз разне секције, културна и спортска удружења. Неговано је братство и јединство, као и равноправност међу народима и то је дало одличне резултате на подручју општине Сјеница, а то значи и у Кладници, као и у Лопижама. Било је више гостовања песника, глумца и певача. Сусрети села, радничко-спортске игре, као и Међурепубличке спортске игре су биле праве активности и правци у којима је дошло до зближавања људи различитих вера. А онда су дошле деведесете године, грађански и верски рат на простору Југославије, и све се срушило.

Али то је нека друга тема.

Салихова књига *Кладница* је занимљива, квалитетно написана, са мноштвом нових података о догађајима у близини и даљој прошлости и зато завређује пажњу читалаца, нарочито у Рашкој области. Ова књига је најбоља негација национализма и сваке верске искључивости. Она је права ствар на путу зближавања два народа, Срба и Бошњака, а то је истинити разговор са прошлошћу и добра намера да се ови народи окрену једни према другима уз пуно разумевања и толеранције, а не једни против других. Надамо се да је то прави пут у будућност. Ова књига помаже да та будућност буде боља.

Мени је било занимљива ова књига. Читао сам је са задовољством. Надам се да ћете је и ви тако читати.

Славољуб Васијевић

ЈЕДАН АУТЕНТИЧНИ ЕПСКИ ГЛАС О ОСЛОБОЂЕЊУ РАШКЕ ОБЛАСТИ 1912. ГОДИНЕ

Ако Дурмитор замислимо као стожер и око њега опишемо круг у пречнику од сто километара, каже на једном месту Јован Цвијић, онда ћемо добити етнографски и етнички центар српског народа, срж и извориште нашег најраснијег динарског елемента. На овом простору природно је било да настане и прва српска држава, брдовита Рашка. На овако сликовито описаном етничком гумну нашега народа, недалеко од самог стожера, Стара Рашка, или како се од пре стотинак година за њу одомаћило неприкладно име које својом конотацијом вуче на заосталост и запуштеност – „Санџак” – последња је од српских покрајина ослобођена од отоманског ропства. Четири године након пада Смедерева, десет година након пада Цариграда, далеке 1463. године земље Херцег Шћепана потпале су под власт Османлија и чамиле под јармом агарјанским пуних наредних четири стотине и педесет година. Четири и по столећа, непуних пола миленијума, требало је издржати и опстати под влашћу једног, како је Андрић записао, азијатског ратничког народа „чије су друштвене институције и обичаји значили негацију сваке хришћанске културе и чија је вера – настала под другим климатским и друштвеним условима и неподесна за свако прилагођавање – прекинула духовни живот земље”.

Човек се умори док изброји толики број година, камоли да се не умори српски народ у борби да издура под толико дуготрајним ропством, да сачува своје име, обичаје, веру, језик и националну свест. Нарочито је то било тешко последњих деценија деветнаестог и у првој деценији двадесетог века када се анахроним турском азијатском феудалном режиму ближио крај јер је био огрезао у анархију, насиље, корупцију неспособан да иколико заштити своје поданике. Почесто је и у претходним вековима српски живаљ био на овом простору изложен таквим зулумима да су, како једном записа калуђер из манастира Свете Тројице код Пљеваља, „живи завидели мртвима”. Али и упркос томе, иако изложен бестијалном терору, сатиран глађу и моријама, насилно исељаван, турчен, пустошен економски и културно, народ овог тла је прибирао своје снаге, изнова и изнова покушавао да се скући на згариштима својих домова у близини развалина немањихких задужбина. Уз ћивоте светитеља Саве у Милешеви, светог Арсенија у Довољи, уз пљеваљску Тројицу и прибојску Бању, и бројне друге богомоље, бранећи се повратком из поодмаклог ступња друштвеног и културног развитка у јаку

Добрило Аранитовић на промоцији у Пријепољу

породичну задругу, у натуралну привреду и братственичко-племенску организацију. Па и кад је под Чарнојевићима или Рашковићима организовано или главом без обзира стизао до Будима, Беча и Сентадереје, никада му у срцу није трнула искра наде да је то само привремено, да ће се опет вратити и пропирити ватру на затрављеним огњиштима, откопати из земље, из зидина и пећина на брзину склоњене крстове, путине, иконе и књиге, повратити мошти својих светитеља и родоначелника. Народ између Таре и Увца, Дурмитора, Златибора и Голије ни онда када су његова околна браћа стекла слободу и независност, није никада скрштених руку очекивао да ће му слобода стићи само на врховима братских бајонета. Борио се и сâм на различите начине: књигом и просветом, колико је у таквим околностима било могуће, четовањем и сечом обесних зулумћара, спасавањем своје биолошке супстанце и бројношћу своје чељади „намиривао изгуб”, вољом и пркосом да отрпи, да опстане и да се на исконским темељима васпостави своја некадашња држава, некадашње „царство и господство” које је очувано у гусларској песми и предању.

Народу Старе Рашке, који је столећима подносио нечувене зулуме и давао небројене жртве, драга је била свака слобода. И она краткотрајна кад су се Срби придруживали војсци бечког ћесара, и онда када је Карађорђева краљинка одјекивала од Дрине до Васојевића и Метохије. Али се од свих издваја она на коју се најдуже чекало, која је жуђена

четири стотине и педесет година и која је најзад стигла октобра 1912. године. Те године је на тлу Рашке области од Колашина до Новог Пазара, од Таре до Сјенице покуњено пролазила поражена некада силна војска турског султана испод укрштених сабаља две српске краљевине. По сећању очевидаца, по записима хроничара и учесника те ослободилачке борбе народ ових крајева је најчешће говорио: „долази Србија”, „дошла је Србија - слободија”, дошла је, дакле, једном и заувек, српска слобода у своју прапостојбину. А то је подразумевало не само долазак личне, имовинске и политичке слободе наместо азијатског феудалног система, бесуђа, анархије и зулума, верског фанатизма и искључивости, већ и долазак уређене демократске државе и њених институција, долазак племенитог, неосветољубивог победника који под своје окриље након вишевековне окупације поново прихвата своја исконска подручја.

Познато је да је у предвечерје Првог српског устанка старорашким крајем с гулама у торбаку препешачио „српски Хомер” Филип Вишњић и под утицајем предања која је чуо, калуђерских проповеди и казивања своје епске сабраће, инспирисао се за космичко-провиденцијално предсказање Карађорђево „буна на дахије”. Сто година касније ослобођење Старе Рашке, старорашка „буна на дахије” имала је свога Вишњића у народном гуслару, сакупљачу народних песама и њиховом даровитом певаоцу Јеврему Чакаревићу, народном учитељу и учеснику ослободилачког Балканског

рата. На Јавору ратне 1912. и 1913. године овај даровити настављач аутентичних традиција наше епике певао је песму *Бој на Сјеници и заузеће Пријепоља, Пљеваља и Нове Вароши* коју је већ 1913. године објавио у Београду као посебно издање. Седamnaест година касније песму је без икаквих измена, објавио у оквиру своје друге збирке епских песама састављене махом од песама записаних од других певача.

Име гуслара Чакаревића срећемо пре његовог ауторског песничког оглашавања у једном чланку Јована Цвијића у коме је реч о психичким типовима динарских Јужних Словена. Анализирајући песму *Бановић Секула и Косовац Јован*, коју је чуо од Чакаревића, а које нема у Вуковим збиркама, Цвијић налази да је она изванредна илустрација ерског менталитета, „излив живости народног духа, огледање своје претежности, своје бистрине, с туђом тромошћу и тупошћу”. У Чакаревићевој песми о боју на Сјеници и заузећу старорашких вароши октобра 1912. године језиком аутентичне поезије, хронолошки верно али не и сувопарно, описан је ток догађаја и њихова уверљива ауторска интерпретација. Чакаревић најпре описује неподношљиво стање српског народа у Рашкој области које се граничи са очајем и безнађем. Представници обесправљеног и угњетеног српског живља овако се обраћају краљу од Србије:

*„Господару, ако Бога знадеш,
Већ је дошло последње вријеме,
Турски зулум сносић’ не можемо,
Нић’ се може више србоватић,
Нић’ даду Турци живоватић,
Нић’ живејети нић’ робоватић.
Ил’ је реда у свијетј ђобјећи,
Ил’ је реда вјеру мијењатић,
Ил’ је реда у воду скакатић!
Више, Краљу, дураћ’ не можемо!
Што би мала, Турци ђоједоше,
И евлда шћо би, ђсћурчише,
А земаља шћо би, ђреошеше,
И јунака шћо би, исјекоше...”*

Листа турских зулума је и дужа и драматичнија од оне Вишњићевој, „крвца је из земље проврела”, народу су пукала трпила. На делу је не само „сеча старорашких кнезова”, већ свих виђенијих људи које Чакаревић наводи по имену. Младотурци настоје, још острашћеније од својих претходника, да истребе или раселе Србе, отму њихова имања, населе босанске мухацире, угуше сваку побуну и отпор, да отоманизују хришћански живаљ. Ови „хадуги робља свезанога”, насрћу на живот и част, на цркву и свештенство, отимају „мал и

евлад”, силују и турче девојке, од њих се „не може богомољи доћи” нити свештеници сме „мрца опојати”. Деценијама се народ уздао у обећања српске државе да ће их заштитити и ослободити отоманског јарма али је та нада изгубљена, препуштен је анархији, самовољи локалних моћника и зликоваца. Једнодушан је закључак:

*„Не може се ‘вако живоватић,
Нић’ се море назор умријејети.
Земља ђшврда, а небо високо,
Нић’ се има у шћа ђоуздатић...”*

Као учесник и очевидац борбених операција Јаворске бригаде пуковника Миливоја Анђелковића и добровољачких комитских јединица под командом Сретена Вукосављевића против Турака, Чакаревић је не само поуздан хроничар, мајстор за упечатљиве детаље, већ и пронциљив опсерватор прилика са смислом за психолошка нијансирања. Свуда га краси осећање мере, не даје маха тријумфализму ни ликовању. Има радости, олакшања што је дошао крај вековним мукама, тлачењу, терору и бешчашћу, али нема жудње за осветом, за враћањем „око за око”. Српска војска, за коју и поражени противници кажу да је „азур војска”, доноси ред и закон, правду и једнакост уместо опште несигурности и терора башибозлука и фанатика. Сјеничким првацима који су дошли да се предају српској војсци и постану њена покорна раја, пуковник Анђелковић одговара:

*„У Србина, Турци, нема раје,
Србин, Турчин, Краљу су једнаки,
Ако ћете љуцки ђослушатић,
И вама ће вазда добро бићи...”¹*

Након предаје Сјенице, њеним путем су, али без оружаног отпора, кренули и Пријепоље, Пљевља, Нова Варош и Прибој. Из писама проте Милана Ђурића, којим их позива на часну предају, турске поглавице у поменутим варошима дознају да је сваки њихов отпор осуђен на неуспех, да је дошао крај њиховој владавини, да српска ослободилачка војска не дира никоме „у рз и образ”, „мал и евлд”, али подсећа – као и код Вишњића – да се побуњена раја не да оставити:

*„Рају нико усћавић’ не може,
У раје је ђремнођо оружја,
А на вас се усћосила раја,
Пришћишће је ђети сћошћин’ ђодина,
Кад усћане кука и мошћика,
Кад са рала раоници цикну,
Та се сила не усћавља шале...”*

Чакаревић се показао и као даровит настављач наше епске традиције и по

успешном психолошком портретисању поражене стране. Турске главешине су свесне да је отпор бесмислен, али не показују саосећање према погаченим поданицима, не кају се због вишевековне тираније, не жале због некажњеног располагања животом и смрћу раје, њиховим „малом и евлдом”. Они се боје рајине освете од које не може да их спасе огромна царевина која је у расулу па је зато прелом у њиховој души драматичан и неочекиван. Жале због нестанка њихових привилегија, лагодног живота, што је прошло аговање и беговање, живот од туђег рада, па сáми морају да ору и копају и да се „љебом ране”. Нестанак њихове власти истовремено значи и темељно преуређење дотадашњих друштвених односа, нестанак чифчијског система и феудалних намета. Када су нововарошки прваци дознали да су се предала Пљевља, Пријепоље и Прибој, а да то предстоји и њима, настала је пометња коју Чакаревић описује у стилу великог мајстора:

*Сви су Турци ником ђоникнули,
А у црну земљу ђогледали,
Неки хуче, а неки јауче,
Неки чуја ђерчин на врх главе;
Неки сћеже зубе у вилице,
Неки ђљешће ђо кољену руком;
Од Турака неки ђовораше:
„Алах, билах, лијеђо ми дина,
Да ј’ Мухамед дош’о из ценетић,
Па ми каз’о да ће ‘вако бићи,
Ја му не бих мођ’о вјероватић!”*

Песма се се завршава у општем хуманистичком тону јер су „рахат Срби а рахат и Турци” што није било каснијих непотребних жртава, „штете ни зијана”. Песник као и поражена страна зна да победа није извојевана против „Турака азијата”, да су Сјеницу и Рашку област бранили углавном исламизирани припадници нашега народа, наше крви и језика, са којима и даље треба живети али равноправно, без омраза и искључивости. Свет у коме су раније живели хришћани и муслимани на старорашком тлу, расколи који су вековима носили обостране ненадокнадиве жртве, били су плод једне анахроне власти која је поодавно била изгубила сваки људски и морални компас и смисао.

Чакаревићева песма читаво столеће након свог настанка делује као заокружена целина, поседује уверљиву унутрашњу динамику и по трећи пут се враћа у књижевни оптицај, својој публици, поуздана и као књижевно штиво и као историјско сведочанство.

Добрило Аранићковић

¹ У ратној прокламацији Краља Петра I се, поред осталог, каже: „...Моја ће војска у Старој Србији поред хришћана затећи и Србе муслимане, који су нам тако исто драги, а с њима и Арбанасе, хришћане и муслимане, с којима наш народ живи заједно већ хиљаду и три стотине година обично делећи с њима срећу и несрећу. Ми им свима носимо слободу, братство, једнакост у свему са Србима. Наша ће Србија и тамо донети жељени мир и напредак...” (*Балкански рат у слици и речи*, Београд, 1913, бр. 15, стр. 237).

ЛУКА ПЕЈОВИЋ

Неколико епизода из једне драме

Е-еј, Влаше! Јеси ли дома? Чу се јак, и рапав, глас Дедаге Бошковића па се изгуби низ буковичке косе.

Лука Пејовић, коме би упућен овај зов, скочи као ошинут. Хитро подиже две узане а подугачке дашчице па, као да их је украо, узврпољи се, погледајући где да их сакрије. Били су то делови крста које је он требао да склопи, закује и пободу на свијеж очев гроб. Најзад их гурну у један грм па потрча на ону страну одакле је чуо глас.

Не би сад нико рекао да је то крупан, израстао човјек. Савио се, увукао врат па га ни пола нема. И само одијело на њему казује кукавног роба који сличи на жилаву трстику што се повија и увија на сваку страну. Косу је запустио; бркови су му сва уста прекрили, у браду је сав нарастао. Фес му је масан и подеран па му кроза њ вири неколико праменова. Савио је обе руке преко прса па је сав понизан, рајетински.

- Ево ме, Дедага! Дома сам. Добро ми дошао честити ага, скоро записка у понизности Лука па застаде и још се више сави.

Наиђоше гости: Дедага Бошковић, чувени првак овога краја чија се ријеч без приговора извршује. С њим упоредо поносно је корачао Јусуфага Ђурђевић, ништа мање силан и бесан од Дедаге, а онда Мехага Хаџи Назировић и Шахирага Козица. Најзадњи је ишао Ахметбег Струјић, пак је он био једини бег и кољеновић међу њима. Сви су носили, ко мањи ко већи, чибук и били раздрљених минтана, јер је била упекла небеска звијезда како само може упећи о Илинудне.

- Јеси ли, Влаше, учинио оно што сам ти поручио, а? Упита Дедага, заставши под једном шљивом.

Лука се преклони до земље:

- Јесам, Дедага. Бујрум, добро сте ми дошли, честите аге!

- Нек буде масна цицвара, јеси ли чуо?! Додаде Ђурђевић.

- Биће, Јусуфага. Не жалим; добро сте ми дошли! Опет завапи Лука Пејовић и сави се до црне земље.

- А знаш ли ти, Влаше, да ја плахо бегенишем кахву?!

То је био Мехага Хаџи Назировић, познат као пријек и окорио човјек.

Опет се Лука сави и рече:

- Биће и каве, драги Мехага! Добро сте ми дошли!

Сад се испрси Шахирага Козица:

- А ја цицвару нећу без погаче, знаш ли ти то, Влаше, а?!

- Свега ће бити што је Бог дао! Добро сте ми дошли! Сједните, бујрум, ево, ако вас је воља овђе на простирку или на столац.

- То тебе нећемо питати, Влаше, прекиде га оштро Дедага. Реци ти тамо нек похите с цицваром и погачом!

- Сад ће бити, Дедага, сад!

Турци посједаше, ко на троножне столице, ко на простирку, а Лука стаде пред њих још увијек скрштених руку на прсима. А није ни смио ни могао друкчије. И ако је хуријет, и ако је Султан хтио да да једнаку слободу и хришћанима, ипак у овом крају није нико хтио да зна за то. Радило се по старом, а Лука је остао сам од хришћана, у Буковику. Њега као да је Усуд привезао најчвршћим и несношљивим ланцима, није се хтио мицати са оно мало земље, иако су му већ досадили колашинске злице.

„Мука отићи а мука остати!” говорили би му мајка и жена кад би заподенули разговор о свом чемерном животу.

„Теже је отићи него остати!” говорио би Лука.

Он је све сносио и трпио, али је и вјеровао да ће ипак једанпут све то проћи. Зато је он увијек овако понизно и дочекивао Колашинце. А и иначе само вријеме било је опако. Прво узбуђење и одушевљење за хуријет прошло је. Сада, кад се врше избори за цариградску скупштину, као да се поново створио јаз између Хришћана и Турака. Једни су хтјели своје људе а други то нису могли гледати. И кад су се једном захуктале страсти, кад су се Хришћани хтјели користити правима која им даје Устав, то опет оним другим није било право. Осјећали су да им се скучава и власт и моћ па су били још сигурнији и бјеснији.

То је осјетио и Лука Пејовић. И што су га они више притезали и притискивали, то се он све више увијао и извијао. Сваке недјеље, бар по једанпут, дошли би му они на ужину. Знали су они зашто то чине, а знао је и Лука, он је трпио и није се дао.

- Ми чекасмо да нас сам зовнеш, обрати се Дедага Луки кад му овај припали чибук.

- А што, драги Дедага?

- К`о санћим не зна! Ето, неки дан ти је умро отац па у вас Влаха је адет да дајете подушје. Па ето, сад дођосмо да не речеш „поједоше ме Турци”. Дужан си да даш подушје, ама добро да бидне!

Лука се сави до земље па рече некако чудно жмиркајући очима:

- Да знаш само, драги Дедага, како би` ја подушје дао теби и овим другим Турцима. Ама шта ћу кад морам чекати док могнем.

Колашинци не схватише смисао ових ријечи, само му се Струјић обрати:

- Доста је, Лука, и оно што има.

- Теби, Ахметбеже, свака част и `вала!

Овде се Лука саге али му је овај пут у гласу било праве срдачности и искрености.

- Де, не зановјетај, осјече се Дедага, него хајде па нек Влахиње похите с ужином.

- `Оћу, честити ага, `оћу!

Још се једном преви Лука и ишчезе у колеби.

Турци започеше разговор о хуријету и о изборима, а Буковик је свакојако и представљао једно бирачко мјесто. У то Лука донесе на тепсији цицвару и погачу.

- Ево бујрум, добро сте ми дошли!

Стави тепсију међу њих па се измаче. Опет се згури, нестале га у оним дронцима па скрсти руке. Турци учас нападоше цицвару.

- Вала, могла би бити и маснија! рече Дедага преко залогоја, а Ђурђевић добаца:

- Што ти је `вако мрка погача?!

- Слабо ти је ово подушје! Осјече се љутито Шахирага Козица.

- Иако није од срца добро је, заврши Хаџи Назировић.

- Вјерујте Богу, честите аге, што сам имао најљепше и најбоље дао сам, а опростите што вас нисам могао боље почастити, завапи Лука и прави се као да ће дотаћи саму земљу.

- А теби, зете, к`о да се свиђа, обрецну се Дедага на Струјића који је слабо јео и ћутао.

- Ја му, Дедага, овој ужини не налазим мане, одговори овај.

Бошкович га погледа па ждракну очима:

- Знам ја да ти све нешто Влахе чуваш и браниш! Само да ми ниси зет!...

Можда би се развио већи разговор око овога да Козица не погледа на десну страну па рече:

- Ево прешједника и заптије!

У то стиже Михајло Куртовић са једним заптијом. Он је био одређен за предсједника бирачког одбора у Буковику па је, разумије се, дошао у пратњи заптије.

- Акшамхајрола! поздрави заптија.

- Аларазола! прихватише остали и позваше га на ужину но овај се захвали.

Луки синусе очи неизмјерном радошћу. Видио је свога човјека, а то тако ријетко бива. И не само то, него ће сутра његов брат Србин бити предсједник на овом изборном мјесту. Ово не само што ули радост у Лукину душу него га испуни и великим поносом. Да је смио од оних, он би га одмах загрлио па му и ноге изљубио.

- Помози Бог, људи! поздрави Куртовић.

- Бог ти помогао, брате! закликта Лука па заборавивши на све, усправи се и узрасте као никад досад.

- Шути, крмски сине! обрецну се оштро на њега Дедага па као преко воље одговори на Куртовићев поздрав:

- Аларазола! Што прихватише исто тако и остали.

На оштар узвик Дедагин Лука се трже, штрецну па се опет шћућури сам у се. Но ако је Дедага заробио његово тијело ипак није душу, јер је из Лукиних очију још сијао онај огањ његове велике среће и радости.

- Ти дош`о ради бирања, рече тек само да нешто каже Дедага.

- Јесте, одговори Куртовић љутито на овај поступак Дедагин па сједе и не чекајући да га ови понуде. Хтједе још нешто да каже али га пресјече Дедага, обративши се подругљиво Луки:

- А за кога ћеш ти, Лука, гласовати?

Овај се сави, преклони се па рече:

- А мој Дедага, како ћу да ти кажем! Куд сва војска ту и мали Хасо.

- Бива куд сви Власи, ту и ти, а?

- Вала, Дедага, ја не могу друкчије него како морам!

- Безбели, Влаше, само `нако како мораш! Како је Хуријет опет куца турска узенђија. Турска је ово!

- Јесте, Турска је, упаде оштро Куртовић, али знај Дедага, да му не смијеш више рећи да је Влах! Сви смо једнаки пред султаном.

- Види само како се осијеца! Окрену се Хаци Назифовић Тахираги:

- Кажем ти: осилио се Влах од Хуријета па се не може трпљети! одговори му овај.

Дедага погледа Куртовића од главе до пете, заусти нешто да каже, али као да се предомисли. Поћута мало па ће подругљиво:

- А ће ћеш ти, прешједниче, ноћити?

- Твоје је било да се за то побринеш, одговори доста оштро Куртовић. Турци се згледаше, али не одговорише.

- Ето ти, Лука, твоје вјере, па неко ноћи код тебе, а овај ће царски чо`ек бити мој мусафир.

Рекавши ово Дедага устаде па настави:

- Хајдемоте код мене на кахву, рече очито љут и једва се савлађујући. Он није био вичан да му се онако одговара како то овај Куртовић чини.

Сви се дигосе а Лука их још увијек погурен и повијен испрати.

- У здравље, честите аге, немојте шта замјерити, превијао се он и пискутао за њима.

Куртовић остаде неко вријеме сам, гледајући како је Лука онако биједан рајетински, али како се изненади кад га понова угледа пред собом. Није то онај пређашњи Лука већ чисто други човјек. Висок, уздигнут, поносит а из очију му пламти цело огњиште среће и радости.

- Е, добро ми дош`о, слатки брате! Рашири руке па загрли и пољуби Куртовића.

- Како ми живиш, јадниче мој? упита га овај ганут и потресен.

- Ето, патим се с оно чељади, ама се још не дам!

- И не дај се! Не дај!

- Не дам док ми је главе, него да те нешто замолим док нас није ко помео.

- Де реци, брате.

- Ти си дош`о ради овог бирања...

- Јесам.

- Има ли који наш, противно од оног што хоће Турци?

- Јашта да има!

- Е, онда те лијепо молим, брате, да ти испуниш листу за ме. Знаш да не умијем писати.

- `Оћу, `оћу, него кога ћеш да упишем?

- Упиши нашег...

Куртовић се трже. Зачуђено га погледа. Није могао да вјерује својим очима.

- Јес` упиши нашег! Реци: Лука Пејовић, син Мијатов из Буковика, гласа за српског посланика.

- Па јеси ли ти луд, вјере ти? упита га Куртовић кад дође себи.

- А што?! Зачуди се Лука.

- Па знаш ли, јадан, да си ти једини наш овдје и да ће одмах знати ко је глас`о за српског посланика!? Жива ће те разлијети!

Лука као да сада још више узрасте. Очи су му свјетљеле живим и несломљивим поносом.

- Нека! Нек буде шта ће бити, рече крепким гласом, ама ја не могу друкчије. Ја друкчије не смијем. Нећу да пљунем на оно осамнес грובה! Ено тамо леже осамнес Пејовића. Сви су погинули од турске руке само за груду ове земље. Бранили су је, нису је шћели дати. Па зар да ја сад гласам за Турчина?! А јок! Доста је што их морам служити. Њих двори и служи Лука. Лука мора све, а Пејовић мора бити и остати Србин, мора своје бранити и одбранити!

- О дивни јуначе мој! закликта Куртовић. Рашири руке па загрли и пољуби Луку Пејовића.

(Ова тема је обрађена и у Тмушиној драми у пет чинова „Груда земље“).

Владислав Веселиновић ТМУША

МАЈКА СА СИНОВИМА ДВЕ ВЕРЕ

Мајку Ружицу са синовима Луком и Алијом овековечио је 1919. године, у селу Комарани, Андрија Богдановић, пријеполски адвокат, један од 1.300 каплара, ратник са Солуна.

Обојицу синова Ружица је волела неподељеном мајчинском љубављу. И онда када је Ристо, један од петорице синова, пре више од једног века, променио веру и, примивши ислам, добио име Алија Потурак.

Учитељ и социолог Сретен Вукосављевић (1881 - 1960), записао је у шестој књизи недавно објављене „Историје сељачког друштва”, разговоре са бабом Ружицом Пејовић. Испричала му, забележио је, да је Алија, који је, због насиља, прешао у ислам још као дете - био врло побожан. Ишла је, причала је, код обојице синова.

На питање код кога више воли да живи, одговорила је: „Више код овога балије, код њега жене не раде. Баба је ово говорила шалећи се, али и са пола збиље јер је „балија” погрдан назив за муслимане наше крви”, пише Вукосављевић у „Писмима са села”.

Судбине, усуд времена у Лимској долини и надасве

мајчина љубав, инспирисали су двојицу Пријеполца у Београду да завичају дарују скулптуру „Заувек браћа”, како су јој ученици овдашњих основних и средњих школа име дали на наградном курсу.

Синовац аутора фотографије, Влада Богдановић, београдски бизнисмен, власник предузећа „Лимес”, покренуо је акцију израде скулптуре. Ликове мајке Ружице са синовима Луком и Алијом у граниту је длетом овековечио академски вајар и професор Академије примењених уметности у Београду Горан Чпајак.

„Мотив је негде у свима нама, интимни. Верујем да ово дело покреће најлепше емоције. Желео сам да се сачува једно аутентично сведочанство, део наше историје. А потомци тих људи лепо живе, сарађују, поштују се и посећују се. Зову се рођацима, упркос свим несрећама и поделама”, каже Богдановић. Садашња локација код Музеја, подсећа Богдановић, је привремена и ако град покаже вољу - спреман је да финансира уређење простора, подизање чесме...

H.

Скулптура мајке Ружице са синовима Луком и Алијом

КОЛО

Мој надражи плес је „коло“, игра у кругу. Неки људи кажу: за танго требају двоје. Ја кажем: да би се играло коло требају сви. Почине полако, готово тихо и даје нам време да се прилагодимо ритму. Гледамо једни у друге и позивамо све више и више људи да се ухвате у круг.

Музика постаје бржа, изазивајући нас да покажемо своју технику, нашу креативност. Дрмо раменима а стопалима изводимо фигуре у зраку у ритму који постаје све бржи и бржи.

И тада долазимо до тренутка у коме нема повратка: или држиш корак или прекидаш круг и излазиш. То је када музика достиже најбржи ритам.

Коло нам помаже да вежбамо сарадњу и координацију. Није битно да ли направиш погрешан корак или изгубиш ритам. Остали у кругу те повуку натраг, поново ухватиш ритам.

Млади уче основне кораке и компликоване покрете од одраслих и старијих. Најважније је да се сви могу прикључити: све генерације, градоначелници и општински службеници, локално становништво и странци, мушкарци, жене и деца.

Зато ја волим коло. То је укљученост свих за заједнички циљ: уживати у животу, уживати у заједништву и делити осећај припадања.

Припадање, то је предивна реч, зар не? Које желимо припадати? Санџаку, Југозападној Србији, Западном Балкану, Европи?

Ја бих рекао, пре свега себи. Нашим фамилијама и пријатељима, нашим заједницама.

И ако ће Европа помоћи да будемо још снажнији са још више енергије, онда је то у реду, прихватимо тај изазов и заиграјмо у колу.

Берџ ван дер Линге, Холандија

Јутрос на прагу
нађох жути лист,
писмо јесени.

На грани брезе
пуна свеска златних
јесењих нота!

У четири зида
путеви на све стране:
мапа на столу.

Занети младић
на пустом острву сања.
Старац листа албум.

Роткве на тезги:
румене принцезе
стигле из блата.

Румена јабуко!
Загризем те савршену,
лепша постајем!

Винко Шелога

Уместо приче

ШАЈКАЧА

Шајкача! Капа ко капа, рећи ће неко. Ма, да ли је тако? Тако би било да су нека друга времена, али... Ко ме би пало напамет пре једног века да пише о шајкачи? И шта ту има да се пише? Капа ко капа! Тада била. А, сада? Друга су времена, да би нам потомци бар запамтили шајкачу, о њој се мора писати. А има шта, јер, шајкача је једна, посебна, само наша и ничија више.

Кад год дођу смутна времена, опасна и тешка, шајкача уђе у моду. Дозовемо је као амајлију у помоћ. Побацамо шешире, французице, шубаре, качкете и натакнемо шајкачу. Некад је шајкача била обавезан део народне ношње, сада, чим запуца и барут замирише, она се преко ноћи претвара у обавезни део униформе. Због тога Срби и у миру помало делују као да су рату.

Онај ко није видео шајкачу, ко не познаје њену историју и порекло, тај никада неће разумети Србе. Она је много више од обичне капе; она је облик пркоса, поноса, храбрости, нежности и ината; капа над капама. Она вековима штити српске главе од природних непогода и ратних пораза, она нас представља пред светом, чини спону са прошлошћу и са животом.

Каква је то капа говори и то што се она ретко коме и где скида: само у цркви, када се ломи славски колач и пред мртвачем. Чак ни пред краљем, јер су Срби са њим одвајкада били на ти. Са њом се ради, једе, пије и бије, пева и спава. Јер, човек није комплетан без капе.

Неки веле да смо је добили овако и онако од Аустријанаца, други да је много старија и да потиче још из 15. века, када су је носили шајкаши, који су својим чувствима на весла, по Дунаву и Тиси ратовали са Турцима, све до 19. века. Сада то није ни важно, ми смо је пригрлили и заволели толико да је постала наше национално обележје, знак распознавања. Довољно је што је наши душмани мрзе! То све говори!

Шајкача није само капа. Она служи још много чему: она нас легитимише, то је наш запис и тапија, открива наш карактер, намеру, расположење, статус. Ниједна капа на свету не говори толико о човеку који је носи, као шајкача.

Накривљена на једну страну, открива бећарски дух и расположење, склоност ка пићу, дерту и лумповању.

Натучена на обрве, као на оној чувеној фотографији из Великог рата, знак је опреза и опасности, али и преке нарави онога који је носи.

Забачена на потиљак слуги кабадахију, човека у недоумици, који је пред тешком одлуком.

Превелика, натучена преко ушију, слика је немарног човека, помиреног са судбином и бедом.

Ако је власник носи „на дванес”, тј, ако му „шав” није посред чела, говори о хаљкавом човеку, који је и сам свестан своје безвредности.

Шајкача има разних: изгужваних, мисних, избледелих и поцепаних, ознојених, нових, штедних. Било да је каква, она мора бити од шајка. Највише је оних сивих, од заосталих официрских шињела, али и кафених, плавих.

А тек, чему све служи, јер, рекох-шајкача није само капа!

Ако „откупљамо” јаја, у шта ћемо него у шајкачу.

Ако купиш или береш шљиве, крушке, јабуке, у шта би друго.

У невољи се и вода са извора захвата и другом носи у шајкачи.

Брише се зној са чела у пољу и на њиви.

Зими, када је хладно, на уши се заврну њена „клемпета”, леги се за њих задене цвет а некад и петлово перо.

За њу се задене писмо од сина из војске (да види читаво село), лоз, цедуља, цигара за после.

Када лумпујемо, капелном за капу задевамо паре. Оне крупније! Да сви виде!

Пред црквом или на ћуприји, у њу сиromaху убацимо неку црквицу.

У рату за капом мора стајати игла и конач, ако случајно дугме отпадне.

Бацамо је увис када се радујемо.

Гужвамо када смо немоћни, збуњени и нервозни.

Газимо или бар треснемо њоме о земљу у великој љутини.

Машемо при поздраву, али не сваком, само онома који одлазе на далеко и које ређе виђамо.

Потурамо је, да не седимо „на ладном камену”.

Прича прва: Златиборски поп Смиљанић, први Титов министар пољопривреде, када је долазио међу своје земљаке, све цедуље, на којима су сељаци исписивали своје потребе, муке, поруке и жеље, стављао је „за капу”, а они га пратили до Ужица на воз. Поздрављајући их, махао им је са прозора капом из које су, као птице излетале њихове цедуље. Следећи пут, када су му их давали, говорили су: „Оче прото, немој за капу, боље у џеп, сигурније је!”

Шајкача је, вероватно, најтрпељивија капа на кугли земаљској; она мирно подноси и друге капе, које јој раде о глави коју покрива.

На шајкачу су качене и каче се разне значке: кокарде, петокраке, мртвачке главе, крстови. Ипак, најлепша је без икаквих ознака на себи. То је због тога што је она, трајнија, паметнија и дуговечнија од сваке политике и идеологије.

Некако не иде уз грађанско одело и наочаре!

Тужно је видети је у продавници сувенира. То слуги за забрав и прошлост.

Преживела је, како тако, полувековни терор „титовке”, али је опстала. А титовка-у музеју.

О капама постоје и пословице, неке нисам баш ни разумео, као „Чизма главу чува, шубара је квари”! Или: „Шта ће капа на манитој глави”. Добро, да неко „ћера капом вјетар”, то је јасно-ради узалудан посао. Кад нам наследник мало одфркне, говорили смо да је „дорастао до под капу”. Кад смо нечим задовољни, кажемо „пуна капа”. Има и песма о капи као оружју у борби против Бога:

„Ја сам Анка, партизанка
Носим капу са три рога
И борим се против Бога”

То може само нека друга капа, како би Србин са шајкачом био против Бога. Он је убеђен да би и Господ, ако би капу носио, то била-шајкача.

Додуше, у оним вуненим временима, за не дај Боже, шајкача се могла и изврнути: споља кокарда, унутра потокрака. Да се глава сачува!

За разлику од других капа, шајкача може бити само-православна!

А када настане благостање, затуримо шајкаче и натакнемо шешире или крене-мо-гологлави. И она сама себе заборава.

Прича друга: Шездесетих година почела је индустријализација и масован одлазак у градове. Одлазили су, трбухом за крухом, кршни момци, остављајући родитеље, земљу, све. У почетку су и долазили, сваке суботе, зализани, у перлон кошуљама и шушкavicима. Вукла их носталгија, а и да се виде. А онда се проредило, што су одлазили даље, брже су се губили, ређе долазили. Мало помало, толико се доласци проредише, да смо их почели и забрављати, а и они нас. Остала ми је у сећању једна реченица, у коју је, убеђен сам, стала сва наша несрећа, покондиреност, из које су се изродили сви наши потоњни пораци. За те који су долазили из градова, сељаци су говорили: „Он је сад господин! Видиш да не носи капу!” Али озбиљно, није била ни шала ни спрдња.

Дакле, одрекнеш се шајкаче и-готов господин. Ваљда смо схватили: одрицањем од шајкаче, несвесно смо се одрицали и родитеља, порекла, куће, морала, земље, обичаја, историје, прошлости и будућности, себе...

Ето, тако смо ми укинули капу, (ко Кардељ козе) али нам ни она није остала дужна: и она је укинула нас! Јер, откад смо без капе, вијамо гологлави, ошамућени, дезорјентисани, озебле главе и погубљени. И све ће тако бити докле год се шајкача буде продавала као сувенир. Дај Боже да и ми не завршимо са њом, на истом месту!

Опет, теши ме она народна: Док је глава, биће капа.

Љубомир Шуљгајић

МОЈ ГОЛУБ

Дан, као и било који други с' краја године. Онако сив, нема боја. Сунце покушава да нас обасја кроз густину облака који су се надвили над градом. Не успева. Киша пада. Покушавам ухватити ритам своје свакодневице. Седим за радним столом, тик крај прозора, желим наћи светлост која ми је потребна. Слушам Billie Holiday. Све је тужно, са или без неког посебног разлога, као и Billie.

Гледам, нигде, кроз прозор. Седим и чекам, нешто. Не знам шта. Можда, ништа. Само седим, гледам, слушам кишу. Тихо изговарам стихове Бране Петровића и понављам „ја волим кишу, ја волим кишу“.

Неретко на симс мог прозора долазе голубови. Долазе и одлазе. Не тичемо се једни других. Погледају ме, погледам и ја њих и оду. Као комшије којима пожелите добро јутро, а не знате ни како се зову, ни ко су.

Негде, некако лагано, пажњу ми узима један голуб који не одлази од мене, никако да одлети. Не знам зашто сам му се осмехнула. Можда због начина на који ме је погледао, можда због његовог неодлажења или његове посебности која је била толико очигледна да сам се у једном трену запитала да ли је уопште голуб. У свом свету би био ружан и закрљжао. Мањи од својих рођака, са врло необичним кљуном скоро као у врне или можда орлујским. Тамнији од свих. Кривих ногу, једва покретљивих.

Занимљиво ми је било што уопште нисам осетила сажаљење, према њему. Његов поглед је био оштар и сигуран. Није знао ни да гуче. Као да је цвилео, али не, нипошто, тужно. Неописив голуб, можда чудак за своје. Помислих како је диван, тако другачији. Нахраних га и напојих, као што увек радим птицама. Опет се осмехнух. Дочеках светлост која ми је била потребна. Нисам више обраћала пажњу на њега као ни он на мене. Нашао је своје место у углу симса прозора. Сад, сваком својим послом.

Опет, дан као и било који други с' краја године или није. Киша и даље пада, али нема оне тужне борбе Сунчевих зрака са густим облацима. Ни мој поглед са радног стола више није празан и стиже негде. Ваљда је Чехов био у праву када је рекао, да срећне људе не занима које је годишње доба и какво је време. Необични голуб је и даље на мом прозору. Гледа ме. Гледам и ја њега. Била сам срећна што је ту. Храним га и појим, мада, он и даље нити лети нити гуче, само ме гледа, као да ми нешто говори. Помислих да он храни и поји, мене.

Он на симсу, ја главе наслоњене на прозорски рам, тек пар центиментара једно од другог, дуго смо се гледали. Говорила сам му песме Десанке Максимовић, читала сам му Јесењина, Пушкина. Певала сам му севдалинке.

Највише је волео, ону: „Ах, што ћемо љубав крити“. Почео је да гуче. Што сам му више певала и он је лепше гукао, док у једном трену нисмо звучали исто. Да ли је он пропевао или сам ја научила гукати, не знам. Није ни важно.

Када бих сликала, он би својим кривим ногицама шетао по симсу. Као да је то деловало мотивационо на њега или на мене или је то данима, већ постало једно те исто. Чак би одлетео на пар минута да ојача крила. Више га нисам гледала као необичног голуба. То је сада мој голуб.

И даље пада киша, ал' дани нису исти као и сваки други они са краја године. Мој

голуб ме ноћима буди, кључањем прекрасним кљуном од прозор, као да жели да каже, да му је добро, да уме да гуче, хода, да почиње и да лети. Шепури се моја макавица. Више не чекамо светлост дана да бисмо разговарали. Ноћима је симс на мом прозору место на ком се дружимо. Знам да обоје волимо друштво једно другог. Ваљда се требамо, разумемо, шта ли? Он мени даје свој став борца другачијег од других, а ја њему храну, поезију, музику, уметност или шта већ. Не скривамо се једно другом, иако обоје знамо да мој симс није његово природно окружење. Ту је, док буде довољно свој да би био добар и својима. Пре или касније је морао доћи дан, као што јесте, када мог голуба неће бити на мом прозору.

Овај дан није као и било који други с' краја године. Тек отворених очију од сна, гледам на симс. Нема га. Срећна сам и тужна истовремено. Срећна сам јер је мој голуб довољно јак и снажан да буде свој. Тужна сам, ни сама не знам зашто. Можда зато што сам у неверици да једно тако мало биће може доказати да - ко ти додирне ум има и твоје тело а ко ти додирне душу има те заувек. Ваљда зато гледам на место где је данима био шћуђурен. Знам да није ту. Знам да је срећан и да негде далеко лети за обоје. Недостаје ми.

Ивана Ковалчик

ЧОВЕКОВА ДУХОВНА ПЛОДНОСТ

Постоје две плодности: плодност тела и плодност душе. Душа човеку више него тело одређује идентитет. Зато се запитајмо да ли је боље да робујемо стварима или да живимо разумно. Човек мора да буде господар својих жеља, иначе постаје њихов слуга. Не постоји несносније ропство него када човек робује својим убеђењима. Давно је речено: „Када нешто знамо, сви знамо исто, а када не знамо сви не знамо различито.“

Оно што људе узнемирава нису ствари, већ мисао о стварима и дешавањима. Зато човек мора радикално мењати мисао о свему, а посебно о себи, јер људи се за душу најмање брину да им буде што боља и разборитија. Најважније ствари се најмање цене, а најгоре много више. „Постоји само једно зло, а то је морално посрнуће и једно добро, а то је воља да се чини добро.“ (Сократ)

А како постићи промену?

Признавање наших погрешака је почетак спаса. Морамо обавити посао тужиоца, затим судије и напоскон браниоца. Човек мора имати жељу за унутрашњим преображајем и љубав према добру. Онај ко је вољан судбина га води, а онај који није судбина га вуче. Уосталом, „човек се делом показује, не мора да говори.“

Код научиш да живиш у садашњости већ си стекао услов да будеш срећан. Затим, нека свака твоја помисао, реч и дело буду такви да могу служити другима као узор и „да максима твоје воље увек може важити као принцип свеопштег законодавства.“

По Аристотелу врхунац среће је душевна радост. За честита човека сваки дан је светковина. Мудрац проналази срећу у самом себи и зато је независан од спољних околности, какав је био Сократ. И код Платона човек није теоретско већ практично биће које подразумева преображај човека према постојећим околностима, не губећи себе.

Човек не треба да буде „никад потпуно у свету, али и никада ни изван њега.“ Покоравати се законима, али тежити да они буду поправљени. Срећа представља непрекидно трагање за добром. Никада не настојати да се све дешава како хоћеш, већ нека се ствари дешавају по синхронизитету. Човеково биће тада урања у целину света радујући се што је његов саставни део.

Ако човек ужива у свом бићу, он је божанско биће. Он мора живети међу бесмртним добрима, па ће и сам бити бесмртан. Треба узлетети сваки дан и овековечити се превазилажењем себе. Без таквих постулата живот није вредан да се живи.

Бошко Сјанић

ИЗЛЕТ

У траговима уморни од прошле ноћи, крећемо на излет са куковима, престоничким пријатељима, локалним индустријалцем и контроверзним капетаном бродића уковљеног у Пуљачком заливу. Смешти нам се злата вредан августовски дан — лето у најбољим годинама.

Ево нас у Злошници, одакле новим путем стижемо у село Вилове. Живописно село са неограђеним двориштима, зеленим пашњацима и Златарским језером у перспективи. Чист импресионизам. Више Моне него Сезан. Пут престаје да буде асфалтни и прелази у макадамски. Друштво у аутомобилу разговара о породичним раздорима на тему четници - партизани и како ових дана у нашем крају преживели партизани подижу споменике убијеним четницима. Иронија или помирење?

Лако стижемо у Пуљке, родно село моје мајке, деде, прадеде и Грка од којих по предању воде порекло Гујаничићи. На супротном брду кућа мог покојног деде извирује између трешања са колибом моје баке, мајчине тетке, духовно и телесно вечите девојчице, која је ту у карлицама разливала млеко. Гледамо на залив и стену испод које је некад била црква - шездесетих година прошлог века потопљена у акумулационо језеро. Толико о поштовању вере и традиције - спремни да зарад новог, старе вредности одбацимо са паганском страшћу.

Док пролазимо поред сеоског гробља у Равни, препознајем надгробни споменик у врху гробља, као што им је у врх села и кућа. Сећам се када смо као деца са старијима долазили на гробље за Свете Тројице и сјајно се забављали јер су нас сви призивали и нуткали пуслицама, пршутом, шумским јагодама... Сам долазак у Пуљке је као повратак на мајчину дојку - топло, пуно, безбрижно...

Брод креће. На прамцу три грације. Карневалско купање на сред језера. Сви су одушевљени. Понесени вечном лепотом природе. Одлучни смо да кренемо узводно, у кањон реке Увац, до подно бране на Растикама. Пролазимо испод Павловића моста. Очев мост и нисам одолела да се не фотографишем. Ту се некад купао мој млади отац у гордом зеленилу Увца. Туда су моју мајку превели на коњу први пут и никад се није ослободила страха да ће је плаховита

река мушког имена однети у непознато.

Настављамо даље, улазимо у кланац и ту нас дочекују краљеви клисуре — белоглави супови — читава фамилија. Ми посматрамо њих, они нас. Ко ће кога? Сурвајвер.

Недирнута природа, локвањи и вилини коњици у невероватно прозачним и мастилоплавим бојама. Слећу ми на прст. Ту се љубе два вилина коњица

Једе се грождје опрано са чамца у води, пије пиво и мезети пршута. А онда, у најужем делу кланца, црче мотор! Безуспешни покушаји капетана, отечене и кржаве руке од конопца за повлачење гаса и — ништа! Мој човек и кум дохватају се весала и крећу нас назад. Споро али сигурно.

Звони мобилни телефон нашег пријатеља. С друге стране неко ко се купа на Ади Бојани. „Ево ме са суповима на Златарском језеру. Испричаћу ти све ако се вратим.”

Смех. Нестварна тишина довољно далеко од цивилизације. Пали облаци личе на подводне стене. Вратили смо се до моста. Роштиљамо. И стиже помоћ у лику мештанина и његове жене. Шлепају нас до залива. Идем код домаћина на кафу и мед. Мед је у боји балтичког ћилибара. На позадини заласка профили саговорника подсећају на оне са римских новчића.

Разговор се дотиче теме коју жене редовно избегавају - година. Мушкарци се служе триковима: „На излет у манастир Увац можемо мојим ландрвером; он је можда ваша генерација: ‘69, ‘68...” Чекајте! Боље да се зауставимо на време. Ноћ звони од звезда и женског смеха. Неминовно почиње дискусија о пропадању српске државе која се јакно представљала као индустријска, уместо да буде оно што јесте — аграрна, јер то су јој Бог и мајка природа наменили.

„Ми Срби смо последњи Византинци, са оним фаталним комплексом: није мени за мене, него шта ће други да кажу о мени...” Да ли веровати фаст - фуд филозофији Англосаксонаца или мом куму? За мене дилема не постоји.

И док се у летњој ноћи губе обриси кућа и обале залива, настављамо пут за Нову Варош, а за нама се затварају странице старог Златара. Остаје само да прошапћемо себи у браду: Видимо се следећег лета.

Милана Перошевић Марјиновић

IN MEMORIAM

УМЕСТО ЦВЕТА...

Један од бољих разлога да човек не умре је тај да избегне службене некрологе, парафразирам Андрићеву реченицу, тог генија наше и светске књижевности. Или као што је рекао Иван Иљич у Толстојевој причи „Смрт Ивана Иљича” - Ето и то је прошло...

Али ово што ћу написати о покојном професору Рољевићу потпуно је неслужбено. То је мој утисак, емоција.

Оригинална личност, препознатљива. Памтиле су генерације ђака његове фразе, гестове, мимику. Ипак, најдуже су се памтила његова стручна и дубоко људска тумачења Станковићевих дела. Док смо слушали предавања о „Коштани”, „Нечистој крви”, „Увелој ружи” Боре Станковића, чинило нам се да нас његова душа обухвата и води на пут у минула времена, у ватрен и болан амбијент врањанских ноћи, а сам професор Рољевић као књижевни лик који је изашао из богатог Бориног опуса или, још прецизније, сам Бора.

Професор, директор, колега, суграђанин... Неко по коме су вас препознавали и питали за њега бивши Нововарошани расути по Србији а највише по Београду.

Човек велике енергије, духа, али неопсредан, животан, човек нашег краја (овог митског простора који се полако али сигурно празни), мераклија, духовит и ироничан. Отмен на горштакчи начин.

Имали сте утисак да се сваки пут обрадовао што је баш вас срео и да је на улици изашао не ради неког значајног посла већ ради сунца, осмеха и погледа. Волео је лепоту и умео да је апострофира. Веровао је да свако има мисију коју би требало да испуњава достојанствено и конзистентно.

При нашем последњем сусрету испред Градске библиотеке, био је у друштву колеге професора у пензији, ја сам им, уморна од посла и свега што се тих дана дешавало у просвети, завидела што су у пензији јер су сада слободни и безбрижни. На то ми је Роки благоиронично одговорио: „Да, слободни смо као птичице, само нам још крила фале”.

Знао је много, али није жудео да паметује. Имао је дубок поглед, изражајан, у коме сте могли да се огледате и прочитате да ли сте у праву. Остао је његов дух међу нама, његов пример. Он је био један од оних професора кога су се ђаци сећали и волели да га сретну чак и на летњем распусту.

Збогом, професоре, био си то у правом, класичном смислу речи. Био си прави нововарошки интелектуалац који је дао печат времену у коме је живео.

Милана Перошевић Марјиновић